

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
Олим БУХОРИЕВ

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: <https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели
2012 таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми
ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ ва бори
сеюм аз 7-уми сентябри соли 2017 таҳти №
023/ МҶ97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Боймурод ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Мирзо МУЛЛОАҲМАД
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Мирзо ҲАСАНИ СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Олимҷон ҚОСИМОВ (д.и.ф.),
Тоҷиддин МАРДОНӢ (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӮФИЗОДА (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Анзурат МАЛИКЗОД (н.и.ф.),
Шервоншо АЛАМШОЕВ (н.и.ф.).

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукуров (Россия), Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд),
Александр Хейзер (Олмон), Садрӣ Саъдиев
(Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2022.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

2022
№ 1

Научный журнал

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Ответственный секретарь
Олим БУХОРИЕВ

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 11, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755

Наш веб-сайт: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за № 0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/мч- 97.

Редакционная коллегия:

Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.и.ф.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.),
А. Маликзод (к.ф.н.),
Ш. Аламшоев (к.ф.н.).

Редакционный совет: Франсис Ришар (Франция),
Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршох
(Индия), Александр Гейзер (Германия), Садр
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук Таджикистана,
2022.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан.

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридаев Назрӣ. Оид ба яке аз қарорҳои нахустин Анҷумани забоншиносии Тоҷикистон.....	5
Раҳмонова Наргис, Султонмамадова Умеда. Хусусиятҳои асосии таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои тобеъ дар забонҳои гуногунсохт	13
Дӯстзода Ҳамроҳон. Нақши маҷоз дар ташаккули сохтор ва маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ забони адабии муосири тоҷикӣ	18
Музофиршоев Мамадалишо. Нақши окказионализмҳо дар ифоданокии назми муосири тоҷикӣ	25
Шодиев Рустам. Этногенез ва таърихи этникӣ – объекти муҳимми этнолингвистика..	32
Гулзода Наврӯз. Соматизм ва фразеология (аз рӯи маводи «Шоҳнома»-и Фирдавӣ).....	41
Рев Сурияева Гунаанда Тхеро. Баъзе хусусиятҳои тавсифи фонологии садонокҳо дар забони русӣ ва сингалӣ	48
Худоёрова Нигина. Воҳидҳои фразеологӣ сермаъно дар насри Ёрун Кӯҳзод	53
Умаралиева Таҳмина. Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноӣ истилоҳоти мансуб ба ғалладона дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	59
Носирӣ Бибинилуфар. Мушобихатҳои лаҳҷавӣ дар баъзе аз ашъори Мирзо Турсунзода бо лаҳҷаи Фарҳори Афғонистон	65
Ҷӯрабекзода Фотима. Баррасии истилоҳоти ҳешутаборӣ дар осори устод Рӯдакӣ	72
Рузиев Меҳрубон. Калимаҳои иқтибосӣ марбут ба ҳайвоноти хонагӣ (дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб	81

АДАБИЁТШИНОСӢ

Таваккалов Ҳайдармамад. Мавқеи ашъори Шамси Табрэзӣ ва Носири Хусрав дар барномаи мадҳиясарой	90
Маҳмадуллоева Фазила. Мафҳуми низомӣ давлатдорӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ	100
Боронов Умедҷон. Риояти амонат дар тарҷума	106
Холов Аълоҳоча. Таъсири ашъори Ибн Ал-Фориз ба эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ...	114

ФOLKЛОРШИНОСӢ

Раҳмонӣ Равшан. Методи сохторшиносии Исидор Левин дар фолклоршиносии тоҷикон	122
Мажнунов Абдуламин, Султонмамадова Умеда. Миршакар ва фолклор	137
Ҳақдодова Нилуфар. Масъалаи омӯзиши образи Баба-Яга дар фолклоршиносии рус....	142

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Назри. Об одном из решений первого лингвистического съезда Таджикистана..	5
Рахмонова Наргис, Султонмамадова Умеда. Основные особенности синтаксического анализа придаточных предложений в разноструктурных языках	13
Дустзода Хамрохан. Роль метафоры в формировании структуры и значения фразеологических единиц современного таджикского литературного языка	18
Музофиршоев Мамадалишо. Роль окказионализмов в выразительности современной таджикской поэзии	25
Шодиев Рустам. Этногенез и этническая история – важный объект этнолингвистики.....	32
Гулзода Навруз. Соматизм и фразеология (На материале «Шахнаме» Фирдоуси).....	41
Рев Сурияева Гуананда Тхеро. Некоторые особенности фонологических описаний гласных русского и сингальского языков	48
Худоёрова Нигина. Многозначные фразеологические единицы прозы Уруна Кухзода....	53
Умаралиева Тахмина. Структурные особенности и значение терминов, связанных с зерновыми культурами, в таджикском и английском языках	59
Носири Бибинилуфар. Диалектное сходство в некоторых стихотворениях Мирзо Турсунзаде с фархорским диалектом Афганистана	65
Джурабекзода Фотима. Лексический анализ терминов родства в произведениях устода Абуабдулло Рудаки	72
Рузиев Мехрубон. Заимствованные слова, относящиеся к домашним животным (На материале Варзобского диалекта).....	81

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Таваккалов Хайдармамад. Место поэзии Шамса Табрези и Носира Хусрава в программе хвалебного песнопения (мадхия)	90
Махмадуллоева Фазила. Концепция государственного устройства в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси	100
Боронов Умедджон. Соблюдение депонирования в переводе	106
Холов Аълоходжа. Влияние поэзии Ибн Аль-Фарида на творчество Абдуррахмана Джами.....	114

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахмони Равшан. Структурологический метод Исидора Левина в таджикской фольклористике	122
Мажнунов Абдуламин, Султонмамадова Умеда. Миршакар и фольклор	137
Хакдодова Нилуфар. К вопросу об изучении образа Бабы-Яги в русской фольклористике.....	142

УДК 811.221.32

**ОИД БА ЯКЕ АЗ ҚАРОРҲОИ НАХУСТИН АНЧУМАНИ
ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИКИСТОН***Офаридоев Назрӣ**Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ*

Аз 23-юм то 28-уми августи соли 1930 дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Сталинобод (Душанбе) нахустин Анчумани илмии забоншиносӣ баргузор гардид, ки дар ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ рӯйдоди арзишманд ва муҳим буд. Дар анчуман чаҳор масъалаи асосӣ мавриди ҳаллу ҷароғат қарор гирифта буд: 1. забони адабии тоҷик; 2. алифбо; 3. имло; 4. масъалаи алифбои шуғнонӣ. Мутаассифона, мадорики муқарраршуда ба сабаби пурра мавҷуд набудани дӯхтҳои рӯзномаҳои он давра дар бӯйғонӣ ба сурати пурра дарёфт кардан имкон надорад [8, 27].

Дар солҳои сиёсати асри гузашта сиёсати давлат марбут ба забон дар доираи самтҳои дигар сиёсати фарҳангии Давлати шуравӣ дар равиши таҳқиқи навсозиҳои «инқилоби маданӣ» тарҳрезӣ гардида, аз ҷиҳати замони имрӯз шебу фарозҳо ва каму кӯстҳои он сиёсат мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Нахустин анчумани илмии забоншиносӣ дар самти рушди забони тоҷикӣ, барқарор гардидани меъёрҳои он, коркарди ҳатту алифбои нав, коркарди усулҳои расмӣнависи нави забони тоҷикӣ қарорҳои бунёдӣ қабул намуд, ки на ҳамаи онҳо аз ҷиҳати имрӯз қобили қабул мебошанд.

Сиёсати бахши забон дар Тоҷикистон дар асоси сиёсати забони Давлати шуравӣ коркард шуда, ҷанбаи сиёсӣ дошта ва равиши дигаргунсозии фарҳангии низомии ҷадид тарҳрезӣ шуда буд. Тағйири алифбои арабӣ ба лотинӣ (соли 1929 ба алифбои лотинӣ, соли 1940 ба алифбои кириллӣ), соҳиби ҳатту алифбо намудани забони шуғнонӣ аз ҷумлаи муҳимтарин рӯйдодҳои ин сиёсат буданд.

Солҳои 20-ум ва 30-юми асри гузашта баробари омӯзиши забони тоҷикӣ ва масоили марбут ба гузариш ба ҳатту лотинӣ масъалаи забони адабӣ, коркарди қоидаҳои имлои забон ва меъёрҳои он, омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва ғайрӣ низ вусъат пайдо намуда буд. Вазъи забони фарҳангии Тоҷикистонро ба назар гирифта, вобаста ба навсозии фарҳангии иҷтимоӣ ҷомеаи нав ва ба вазифаҳои инқилоби фарҳангии давлати тозабунӣ шуроҳо масъалаи алифбои забонҳои «хурд»-и ҷумҳурӣ низ ба миён омад.

Он давра бисёр аз донишмандон бар ин ақида буданд, ки «забонҳои кӯҳистон» дар маҳдудии густариши худ ҷаҳол бошанд ва ба ин ҳалқҳо «барои дар забони худашон пеш бурдани маданияти худашон имкон дода шавад». Яке аз эроншиносони маъруфи Аврупо Х. Шелд, ки аз саромадони омӯзиши илмии забонҳои тоҷикӣ ба шумор меравад, соли 1928 дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (№6) чунин навишта буд: «Ин забонҳои кӯҳистон барои забоншиносӣ бисёр аҳамият доранд. Бинобар ин, агар бигӯям, ки ин забонҳо аз тамоми забонҳои ҳиндӣ ва аврупоӣ мураккабтар ва омӯштани онҳо барои фанни забоншиносӣ яке аз масъалаҳои муҳим аст, муқаррарона накардам». Дар ҷойи дигар ӯ қайд мекунад: «Тадқиқ намудани ин забонҳо танҳо аз ҷиҳати илми забоншиносӣ муҳим аст».

Х. Шелд таъкид мекунад, ки барои инкишофи «забонҳои кӯҳистонӣ» деворро байни «забони ҳукумати ва забонҳои майда» бояд бардошт. Ӯ менависад: «Миллатҳое,

ки ба забонҳои кӯхистонӣ (забонҳои яғнобӣ ва помирӣ – О.Н.) гап мезананд, ҳақ доранд талаб намоянд, ки ба онҳо барои дар забони ҳудашон пеш бурдани маданияти ҳудашон имкон дода шавад. Чаро ки забони онон ҳам аз забони тоҷикӣ ва ҳам аз забони форсӣ фарқ дорад ва миёни ҳамдигар як тӯда фарқиятҳои забонӣ доранд» [13,182-179]. Табиист, ки ин ин масъала дар доираҳои илмӣ ва сиёсӣ чамбъияти мавриди истиқбол қарор гирифта буд.

Тибқи маводи нашршудаи нахустин Анҷумани забоншиносӣ оид ба масъалаи чорум А. Дяков маъруза кардааст. Моҳияти масъалаи мазкур, аҳаммияти он тибқи рӯйдодҳои сиёсии он давра дар иттилоии чамбъастии анҷуман ба тариқи зайл баён ёфтааст: «Масъалаи охири, ки алифбои шуғнонӣ буд, масъалаест, ки алъон касе дар бораи он фикр накарда, ҳатто агар ин масъаларо дар замони амирӣ ё подшоҳии рус касе агар мебардошт, боиси ханда ва мазох мешуд. Имрӯз диктатураи пролетарӣ замина ҳозир кард, ки барои чанд миллати майда, ки ба забони алоҳида гап мезананд, алифбои махсус тайёр карда шавад ва онҳо маданияти ҳудашонро ба забон ва алифбои худ баранд. Ин масъалаи тозаро ҳамаи намояндагон бо ҷамакзанӣ қабул карда, бо шавқу завқ музокираҳо менамуданд ва барои шуғнониён алифбои алоҳида карданро яке аз роҳҳои пешрафти маданияти анҷуман дониста, ба тӯғригӣ ҳал шудани масъалаи миллии дар замони диктатураи пролетарӣ офарин ва таҳияи мекарданд. Ҳақиқатан, ин масъала аст, ки танҳо дар замони диктатураи пролетариат ҳал мешавад ва шуд. Ва барои дигар миллатҳои майдаи Тоҷикистон будагӣ, монанди яғнобӣ ва вахонӣ ва дигарон, бо ин ки шумораи онҳо бисёр кам ва ба ҳазор аст, низ ба қори алифбои нави алоҳида сар карданро анҷуман ишорат карда гузашт ва барои роҳ ва ҷорабинӣ тайёр карданро лозим дид [5, 126-133].

Қарори анҷуман низ дар ин маврид бештар ҷанбаи сиёсӣ идеологӣ дошта, мавқеъ ва нақши забони тоҷикиро дар таълиму тарбияи «миллатҳои тоҷики кӯхистон» ба таври мушаххас муайян накардааст. Дар қарори анҷуман оид ба масъалаи мазкур суҳан омадааст:

**«Қарор дар бораи забони таълим ва адабиёти оммаи барои
миллатҳои тоҷики Кӯхистон:**

1. Барои ба тезӣ тараққӣ додани маданияти аҳолии пасмондаи кӯхистон, ки забони махсусе доранд ва кашидани онҳо ба маданияти пролетарӣ ва инчунин ҷалб кардани онҳо ба сохтмони сотсиалистӣ анҷумани илмӣ забоншиносони Тоҷикистон лозим медонад ва ба сиёсати миллии пролетариат мувофиқ мешуморад, ки дар мактабҳои миллатҳо таълим ва тарбия дар забони модарии ҳудашон бурда шавад ва адабиёти онҳо дар забони модарии онҳо ҷоп ва нашр шавад;

2. Барои ин ки барои ҳар як аз ин миллатҳо қуввакункунӣ дарқор мебошад ва барои ин ки рафъ кардани эҳтиёҷҳои маданияти онҳо зарур ва таъхирнопазир аст, бинобар ин, онҳоро бо миллатҳои майдаи дигари Тоҷикистон баробар қарор лозим мебошад;

3. Бинобар набудани қувваҳои маданӣ дар байни вахонӣ, язғулӣ, ишқошӣ, рӯшонӣ ва дигарон Анҷуман зарур медонад, ки дар ин соҳа қор сар карда шавад. Монанди тайёр намудани қувваҳои маданӣ ва тафтиш кардани забони онҳо. Аммо дар бораи шуғнониҳо Анҷуман ба ин фикр меояд: қувваҳои, ки дар миёни онҳо мавҷуд аст, роҳ мекушояд, ки дар мактабҳои онҳо ба забони модарашон таълим дода шавад ва дар ояндаи наздик барои онҳо ба забони модарашон китобҳои дарсии адабӣ ҷоп карда шавад;

4. Анҷуман лоиҳаи алифбои шуғнониро, ки ба анҷуман аз тарафи раис Дяков тақдим шудааст, асосан тасдиқ карда, зарур медонад, ки базудӣ ба асоси лоиҳаи мазкур

ба тайёр кардани адабиёти оммагӣ сар карда шавад. Ба ин шарт, ки дар оянда баъд аз таҷрибаҳои илмӣ чуқуртар такмил карда шавад. Овози тоҷик, 14 сентябри 1930» [3, 671-672].

Бад-ин тартиб, Анҷумани забоншиносӣ тартиб додан ва ҷорӣ намудани алифбои шуғнониро маъқул дониста, иҷрои ин кор дар сатҳи давлатӣ тарафдорӣ ёфт ва барои ҷопи китобу дастурҳои дарсӣ ба забони шуғнонӣ маблағҳои муайян ҷудо гардиданд. Соҳибхат намудани забони шуғнонӣ он замон дар заминаи татбиқи сиёсати забонии Давлати шуравӣ амалӣ гардид. Маълум аст, ки дар даҳсолаҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ беш аз 50 забони бехатту алифбои халқҳои шуравӣ соҳибхат гардиданд. Дар баробари ин, масъалаи мазкур дар Тоҷикистон дар робита ба табилии ҳатти арабиасоси форсӣ ба лотинӣ (1929) низ ба миён омад. Тавре аз маводи ҷамъбасти анҷуман бармеояд, маҳз ба хоҳири бартарият додан ба низомии нави давлатдорӣ, ба маданияти пролетарии шуравӣ ҷалб намудани халқиятҳои камшумор, ҳал намудани масъалаи миллии дар шароити низомии нави иҷтимоӣ «дар заминаи диктатураи пролетариат» масъалаи соҳибхат намудани забони шуғнонӣ низ ба миён омад. Аммо масъалаи дигари вобаста ба ин мавзӯ ба эътибор гирифта нашуд. Оё шуғнониҳо ва дигар халқиятҳои майдаи Тоҷикистон то ин вақт забони ҳаттӣ надоштанд? Забони форсӣ-тоҷикӣ ба сифати забони ҳаттӣ дар умури мазҳабӣ, коргузорӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва илмӣ дар Шуғнон мавриди истифода қарор гирифта буд. Дуруст аст, ки забони модарӣ бозтобдихандаи фарҳангу маънавияти халқ маҳсуб мешавад. Забони модарӣ метавонад дар баробари дигар забони ҳаттӣ мавриди истифодаи ҳудро дошта бошад, ки чунин вазъи ҳосси забонӣ дар Кӯҳистони Бадахшон асрҳо боз шакл гирифта буд. Аз ин рӯ, на ҳамаи эҷодкорон, зиёиёни он замон ҷонибдори ҷорӣ намудани таълим, эҷоди осори адабӣ илмӣ ба забони шуғнонӣ ва дигар «забонҳои хурд»-и минтақа буданд. Дар сатҳи роҳбарияти ҷумҳурий низ он замон дар ин бора ҳамафикрӣ вучуд надошт [4].

Соли 1904 котиби намоёндагии сиёсии Русия дар Аморати Бухоро А. Черкасов дар ҳисобот оид ба сафар ба бекигарӣҳои Помир вазъи забонии минтиқаро тасвир намуда, навишта буд: «Масъалае, ки ба забонҳо иртибот мегирад, метавонад дар оянда мавзӯи баҳси тадқиқоти алоҳида қарор гирад. Ҳоло метавон гуфт, ки дар бекигарӣҳои камнуфуси Помир 3 забони аз ҳамадигар фарқкунанда вучуд доранд: забони шуғнонӣ дар Рӯшону Шуғнон, ишкошимӣ ва ваҳонӣ (забони язгуломӣ ном бурда нашудааст – О.Н).

Ба сифати забони умумӣ (забони модарӣ барои аҳолии Ғорон) лаҳҷаи бадахшони забони форсӣ хидмат мекунад, ки онро аз даҳ нӯҳ ҳиссаи аҳолии бекигарӣ ба шумули навҷавонон ва занон медонанд. Ин забон инчунин барои мукотиба хидмат мекунад; ба ин забон китобҳои муқаддаси тоҷикон таълиф шудаанд ва одамони босавод дар Шуғнон, Ваҳон ва Рӯшон бо адабиёти классикии форсӣ каму беш ошноӣ доранд» [9, 672].

Консепсияи татбиқи забонҳои мардуми кӯҳистон он замон дар баҳши маориф коркард нашуда буд. Алифбо тартиб дода шуд, китобҳои таълимии алифбо барои калонсолон, барои кӯдакон, китобҳои дарсии забони модарӣ, ҳисоб, табиатшиносӣ ва баъзе китобҳои бачагона аз забони русӣ тарҷума шуданд. Вале маълум нашуда буд, ки забонҳои маҳаллӣ то кадом синф тадрис мешаванд. Масъалаи таълими забони асосии ҷумҳурий – забони тоҷикӣ дар макотиби Шуғнон дар кадом сатҳ бояд қарор гирад, муайян карда нашуда буд. Илова бар ин, алифбо ва китобҳои таълимӣ танҳо ба забони шуғнонӣ таълиф гардиданд, алифбо ва таҳияи дастурҳо ба забонҳои дигари Кӯҳистони Бадахшон дар анҷуман таъкид гардид, вале аз сабаби набудани мутахассисон ва таҳқиқ

нашудани ин забонҳо дар солҳои сиюм он амалӣ нагардид. Ба ибораи дигар, танҳо дар Шуғнон метавонистанд таълимо ба роҳ монанд. Дар ҳоле ки дар ҳудуди густариши забонҳои дигар алифбо ва таълим ҳамоно ба забони тоҷикӣ идома дошт.

Аз матни қарор бармеояд, ки қорӣ намудани «таълиму тарбия дар забони модарӣ барои ба тезӣ тараққӣ додани маданияти аҳолии пасмондаи кӯҳистон, кашидани онҳо ба маданияти пролетарӣ ва ҷалб кардани онҳо ба сохтмони сотсиалистӣ» ва мувофиқ «ба сиёсати миллии пролетариат» дар амал татбиқ мегардид.

Дар қарори Анҷуман соҳибони ин забонҳоро «миллатҳои тоҷики кӯҳистон» ёдоварӣ намудаанд, вале дар банди дуюм таъкид мешавад, ки «онҳоро ба миллатҳои майдаи дигари Тоҷикистон баробар кардан лозим мебошад», Табиист, ки ин боиси баҳси дигаре гардид, модоме ки инҳо «миллатҳои тоҷики кӯҳистон» бошанд, пас забони тоҷикӣ низ барояшон бегона нест. Бараъло дида мешавад, ки соҳибхат намудани забони шуғнонӣ сирф ҷанбаи сиёсӣ дошта, ҳамчун як рӯйдоди нави бунёди фарҳангӣ дар робита ба шароити сиёсӣ иҷтимоӣ зоҳир гардид. Ин масъала дар робита бо «лотинионидан» расмилхатти забони тоҷикӣ ҳамзамон ба миён омад. То ин замон дар солҳои бистуми асри гузашта баҳри татбиқи барномаҳои инқилобӣ дар мактабҳои нахустин, ки дар Кӯҳистони Бадахшон ташкил шуда буданд, забони форсӣ-тоҷикӣ таълим дода мешуд ва таълим низ ба ин забон сураат мегирифт. Забони форсӣ-тоҷикӣ дар ин минтақа нуфузи зиёде дошта, мисли манотиқи дигари Тоҷикистон то солҳои сиюм дар Шуғнон низ дахҳо суҳанваре буданд, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ осори илмӣ адабӣ офаридаанд. Масалан, дар бораи мактаби адабии Саид Фаррухшоҳу Шозодамуҳаммаду Юсуфалишох ва шоирону фозилони дигари Шуғнон дар осори илмӣ маълумоти фаровоне оварда шудааст. Бино бар ин, роҳандозии эҷоди бадеӣ ба забони маҳаллӣ барои ҳама пазируфтани набуд. Ба ибораи дигар, алифбои шуғнонӣ ҷонибдорон ва муқобилони худро дошт ва таҳаққуқ напазируфтани он ба амри ҳизби ҳукмронӣ ҳокимияти замон он қадар вобастагӣ надошта, ба сабабҳо ва омилҳои аинӣ (объективӣ) густариш пайдо накард. Он аз тарафи мардум қабул нашуд ва аз тарафи мақомоти давлатӣ низ таҳмил нагардид. Мардум ба таври худихтиёрӣ забони таълимо интихоб намуд, ки барои онҳо бегона набуд.

Шахсияти маъруф, дорандаи Ҷоизаи давлатии СССР, Шоири Халқии Тоҷикистон устод Мирсаид Миршакар баъдтар дар ин бора навишта буданд: «Халқ забонро ифтихори миллии худ медонанд. Дар солҳои сиюм булҳавасоне алифбои шуғнонро ихтироъ карданд. Ихтироъгарон мағрурона меғуфтанд, ки дар осмон ҳар қадар ситора зиёдтар бошад, вай ҳамоно қадар зеботар менамояд. Дар давоми панҷ-шаш сол ба ин забон китобҳои дарсӣ мебароварданд, китобҳои сиёсӣ бадеӣ тарҷима мекарданд ва ба нашр мерасонданд. Барои ин кор меҳнати зиёди одамон ва миллионҳо сӯм сарф шуд, вале маълум гашт, ки китобҳои ба забони шуғнонӣ нашршуда дар анборҳои мактабу маориф ҳобидаанд. Талабагон аз рӯйи китобҳои тоҷикӣ дарс меҳонданд. Кор ба ҷое расид, ки одамон махфӣ ба Душанбе омада, китобҳои дарсӣ харида ба Шуғнон мебаранд. Вақте ки Раиси Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон М.Шоҳгадоев ба Шуғнон рафта, сабабро фаҳмидани шудааст, аҳоли бо як овоз гуфтааст, ки мо тоҷик будему ҳастем ва барои мо забону миллати нав ихтироъ кардан лозим нест. Ба мунаҷҷимон гӯед, ки дар шаб зебоии осмон аз бисёрии ситораҳост, лекин барои ин зебӣ шуда, ситораи калони тоҷикро ба ситорапораҳо табдил додан ҷинойт аст» [7, 111].

Аз суҳанони устод Мирсаид Миршакар маълум мешавад, ки оид ба алифбо ва қорӣ намудани таълиму тарбия ба забони шуғнонӣ дар Шуғнон ҳамфикрӣ вучуд надоштааст. Ҳизбу ҳукумат низ қорӣ намудани таълимо ба забонҳои маҳаллӣ иҷборан

амалӣ накард ва манъ намудани он низ шояд бо «дархост»-и иддае аз зиёиён сурат гирифт.

Бесабаб нест, ки соли 1939 дар Пленуми Кумитаи вилоятии Ҳизби Коммунист тасмим гирифта шуд, ки ба чопи китобҳои таълимӣ ва тадриси забони шуғнонӣ хотима гузошта шавад, зеро ин кор барои рушди фарҳанги тоҷикони Кӯҳистони Бадахшон монеа эҷод мекунад. Аз ҷумла, дар қарори пленум таъкид мешавад: «тамоюли нашри китобҳои дарсӣ ва таълим ба забони шуғнонӣ зараровар аст ва рушд ва шукуфоии фарҳанги тоҷикони Кӯҳистони Бадахшонро бозмедорад» [4].

Тавре ки дида мешавад, қарори ин пленум қарори Анҷумани илмӣ забоншиносонро рад намуда, хилофи он буд. Дар Анҷумани илмӣ забоншиносии соли 1930 таъкид шуда буд, ки «барои батезӣ тараққӣ додани маданияти аҳолии пасмондаи кӯҳистон, ки забони махсусе доранд..., «алифбои махсус тайёр карда шавад ва онҳо маданияти худашонро ба забон ва алифбои худ баранд», аммо пленум (с.1939) алифбои шуғнонӣ ва ҷорӣ намудани таълим ба ин забонро ҳамчун монеае дар рушди фарҳангии тоҷикони кӯҳистон баҳогузори намуд. Ба хулосае метавон омад, ки алифбои шуғнонӣ ҳам қурбони таъқиботи охири солҳои сиёсӣ шуд [2].

Ҳамин тариқ, то охири солҳои сиёсӣ тақдирӣ алифбои шуғнонӣ ва таълими он «ҳал шуд». Саволе ба миён меояд, ки оё ин рӯйдодӣ фарҳангӣ дархури аҳамияти маънавияу маърифатӣ буд? Бале, он рисолатеро, ки ҷавонони тули 20 – 22 солаи шуғнонӣ дар солҳои сиёсӣ ба иҷро расонидаанд, имрӯз метавон бо камоли эҳтиром қадрдонӣ намуд. Нодир Шанбезода, Хусрав Мусрифшоев, Боғшо Бандишоев, Золшо Шонаврӯзов, Баҳодур Искандаров, Сафармаҳмад Амдинов ва дигарон, ки дар таҳияи китобҳои дарсӣ ва тарҷумаи китобҳои таълимию сиёсӣ бевосита саҳмгузори намуданд, хидмати арзандаи онҳоро бояд қадр кард. Аввалан, нахустин бор маводи ин забони беҳат тавассути хат сабт гардид ва то андозае меъёри катбии он ба вучуд омад. Тавассути ашъори шоири чирадаст Н. Шанбезода забони шуғнонӣ бо тамоми дурахшу ғасоҳат вориди назм гардид ва бунёди забони шеърӣ шуғнонӣ гузошта шуд [1]. Сониян, ин китобҳо то ҳол чун сарчашмаи забонӣ арзиши илмашонро аз даст надодаанд. Дар баробари ин, ба рушди забони шуғнонӣ як андоза мусоидат намуданд.

Дар даврони бозсозии горбачёвӣ вобаста ба набзи ошкорбаёнӣ ва равандҳои сиёсии он замон чандучуни ин рӯйдодӣ маърифатӣ фарҳангӣ аз нав ба майдони баҳс ворид гардид ва аз дидгоҳҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифт. Забони шуғнонӣ ва дигар забонҳо аз нав ба арсаи назм ворид гардиданд. Доираи қарбурди забонҳои маҳаллӣ ба андозае васеъ гардид. Шоироне мисли Лидуш Ҳабиб, Сардор Раҳдор, Ато Мирхоча, Варқа Охонниёз ва дигарон ибтикори устод Н. Шанбезодаро дар эҷоди шеърӣ шуғнонию рӯшонӣ идома дода, китобҳою маҷмуаҳои ашъорро ба таърифи расонданд ва аз тарафи мушторони калони мавзун пазируфта шуданд ва ҷаҳони фарҳангии Тоҷикистонро боз ҳам рангинтар намуданд. Забони шуғнонӣ ба саҳнаи театр низ роҳ ёфт. Тақомули чунин рӯйдодҳои фарҳангӣ дастгирӣ меёбад [9]. Дар даврони Истиқлол масъалаи забонҳо ба эътибор гирифта шуда, мавзӯи омӯзиш, ҳифз ва инкишофи забонҳои помирӣ чандин бор дар суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон матраҳ гардида, истиқлол ва ҳувияти забонҳо дар Тоҷикистон ба сатҳи давлатӣ бардошта шуда, мақоми ҳуқуқии забонҳо дар асоси қонун таъин гардид.

Дар моддаи чоруми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» давлат уҳдадор шудааст, ки барои ҳимоя ва инкишофи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) ва забони яғнобӣ шароит фароҳам меорад.

Масъалаи дигаре, ки то ба имрӯз қишри умдаи чомеа онро қабул намекунад, корбурди забонҳои маҳаллӣ дар соҳаи маориф мебошад. Дар соҳаи илм мактаби илмӣ забонҳои помирӣ рушд намуда, имрӯз ба сифати як бахши эроншиносӣ дар ҳоли рушду нуму аст. Дар замони шуравӣ ва ҳам даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон омӯзиши илмӣ забонҳои помирӣ аз ҷониби давлат дастгирӣ меёбад, мутахассисони соҳибунвоне дар ин соҳаи илм забоншиносӣ ба камол расидаанд ва садҳо китобу рисола ба таърифи расидаанд. Сабти маводи фолклорӣ ва ривоятии забонҳои помирӣ, нашри китобҳои илмӣ, луғатномаҳо умри забонҳоро дароз хоҳад кард. Ташкил ва танзими фонд, фаъолияти муассисаи махсуси илмӣ ба равандҳои инкишофи забонҳо мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, татбиқи забонҳо дар соҳаи маориф то ҳол чун мушкили баҳснок боқӣ мемонад. Вақте ки солҳои бозсозӣ дар фазои ошкорбаёнӣ мушкилоти мазкур рӯйи об баромад, мақомоти ҳизбию ҳукумати он давра мавқеи худро оид ба масоили зикршуда тавассути нашри Мақтуби кушоди собиқадорони ВМБК [6] баён намуданд, ки боиси баҳсҳои дигар низ гардид. Бозгашт ба қарори Анҷумани забоншиносии солҳои сиюм дар шароити имрӯза аз имкон дур аст. Таълим ба забони тоҷикӣ бартарии худро дар рушди фарҳангу маданияти мардуми Кӯҳистони Бадахшон собит намуд. Аз байни мардуми Шугнон ва навоҳии дигари Кӯҳистони Бадахшон даҳҳо чехраи намоёни илму фарҳанги тоҷик ба камол расиданд, ки на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар Иттиҳоди Шуравӣ низ маъруфият пайдо карда буданд. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз рӯйи теъдоди ашхоси маълумоти олимдор ба ҳар ҳазор нафар аҳоли дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар мақоми аввал буд.

Баҳсҳо дар атрофи мафҳуми забони модарӣ гуногунанд. Бархе аз донишмандон мавҷудияти ду забони модариро дар шароити дузабонӣ ва бисёрзабонӣ инкор намекунанд. Ба он забоне, ки шахс дониш мегирад, ҷаҳонбинӣ ӯ шакл мегирад, он ҳам забони модарист [11,12]. Аз ин рӯ тадриси забони этникии модариро ба сифати фанни алоҳида дар баробари таълим ба забони тоҷикӣ метавон ба роҳ монд. Дар бисёре аз маноқиқ дузабона чунин таҷриба амалӣ мешавад. Инчунин, метавон омӯзиши забонҳои маҳаллии модариро ба тариқи факултатив ба роҳ монд. Интиҳоби забони таълим барои фарзандон аз ҷониби волидайн як амри ихтиёрист. Метавон гуфт, ки дар солҳои сиюм аксари мардум забони таълимиро забони тоҷикӣ интиҳоб намуданд. Имрӯз вобаста ба шароити мавҷуда шахрвандон ҷиҳати ҳосил намудани дониш ва ташаккули ҷаҳонбинӣ забонero интиҳоб менамоянд, ки мақоми иҷтимоии он васеътар буда, мувофиқ ба тақозои чомеаи имрӯза бошад ва ба фаъолияти зиндагии ояндаи насли ҷавон таъсири мусбат расонида тавонад.

Ҳамин тариқ, ба вучуд омадани ҳатту алифбои шугнонӣ иқдоми ормонгароии ҷавонон дар партави навсозиҳои инқилоби маданияи солҳои сиюми асри гузашта буд, ки амали воқеӣ пайдо накард. Аз сӯйи дигар, мансух гардидани он ба таъқиботи солҳои сиюм вобастагӣ дошт. Бозгашт ба ҳатту алифбои шугнонӣ дар шароити имрӯза низ як орзуи ормонгароёнест, ки аз сӯйи бархе аз корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ таблиғи тарғиб карда мешавад. Ормонгароӣ ва воқеъгароӣ ду мафҳумеанд, ки аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар татбиқи ҳатту алифбои забони шугнонӣ аз иқдомоти воқеъгароёнаи имрӯза бояд кор гирифт.

КИТОБНОМА

1. Абдулназаров, А. Нодир Шанбезода ва эҳёи шеърӣ помиризабон / А. Абдулназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 190 с.

2. Аламшоев, Қ. Китобҳои таъқибшуда // Қ. Аламшоев // Чатри симин. – №1. – марти соли 1999.
3. Дар анҷумани нахустини илмӣ Тоҷикистон // Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо. – Душанбе: Бухоро, 2007 – С. 671-672.
4. Каландаров, Т. Памирские языки: между прошлым и будущим (на примере шугнанского языка) / Т. Каландаров // УЦА Высшая школа развития Отдел культурного наследия и гуманитарных наук. Научный доклад. – 2020. – №6.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №9-10.
6. Маводи анҷумани нахустини илмӣ-забоншиносии тоҷик оид ба забони тоҷикӣ ва масъалаҳои ҳалталаби он // Забоншиносӣ. – 2010. – №1. – С. 126-137.
7. Мактуби кушоди собиқадорон // Тоҷикистони Советӣ. – 1988. – 24 июн.
8. Миршакар М. Ёди ёри меҳрубон // М.Миршакар. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 183 с.
9. Набавӣ, А. Баҳсҳои илмӣ оид ба забони тоҷикӣ дар солҳои 20-уми Тоҷикистон / А. Набавӣ // Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо. – Душанбе: Бухоро, 2007 – С. 9-38.
10. Отчёт секретаря Российского политического агентства в Бухаре А. Черкасова о командировке в Припамирские бекства Бухарского ханства в 1904 г. // Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 427.
11. Охонниёзов, В. Пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муаллифӣ ба забонҳои помири / В. Охонниёзов. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 328 с.
12. Тишков, В.А. Язык нации // В.А. Тишков // Вестник Российской Академии наук. – 2016. – Том 86. – № 4. – С. 291-303.
13. Тишков, В.А. Родной язык / В.А. Тишков // Этнокультурный облик России: перепись 2002 года. – М.: Наука, 2007. – С. 50-63.
14. Шилд, Х. Дар бораи забонҳои кӯхистони Тоҷикистон / Х. Шилд // Забони тоҷикӣ бар мабной мувоҳисаҳо. – Душанбе: Бухоро, 2007. – С.189-172.

ОИД БА ЯКЕ АЗ ҚАРОРҲОИ НАХУСТИН АНҶУМАНИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола қарорҳои Анҷумани якуми забоншиносии Тоҷикистон оид ба таҳияи алифбои забони шугнонӣ, наири китобҳои таълими, ҷорӣ намудани таълим ва дар амал татбиқ намудани қарорҳои Анҷуман дар охири солҳои сиюми асри гузашта мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф ба сабабҳои таҳия намудани алифбо барои забони шугнонӣ ба омилҳои умумӣ намудани он равшанӣ андохтааст. Соҳибхат гардондани забони шугнонӣ, ба иқдоми ормонгароёнаи инқилоби фарҳангии Давлати Шӯравӣ оид ба соҳибхат намудани забонҳои «хурд»-и Тоҷикистон вобаста буд. Аз тарафи дигар, вазъи воқеии забонӣ ва андешаи зиёиёни босаводи гузашта ба назар гирифта нашуд. Дар бораи омилҳои зикришуда ба тақдири хатту алифбои шугнонӣ ва омтаи гардидани он таъқиботи охири солҳои сиюми асри гузашта дар Тоҷикистон таъсири манфӣ расонд. Ба арсаи адабиёти бадеӣ дохил гардидани забони шугнонӣ имкон дод, ки дар солҳои бозсозии горбачёвӣ гуруҳи шоирони шугнизабон ба майдони адабиёт ворид гарданд.

Калидвожаҳо: забони шугнонӣ, Анҷумани якуми забоншиносӣ, таълим, хат, забонҳои помири, забони модарӣ, шоирони помиризабон, бозсозии горбачёвӣ

ОБ ОДНОМ ИЗ РЕШЕНИЙ ПЕРВОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО СЪЕЗДА ТАДЖИКИСТАНА

В статье обсуждаются вопросы решения первого научного лингвистического съезда Таджикистана относительно создания шугнанской письменности, издания учебников, введения обучения на шугнанском языке и впоследствии неполучения

распространения письменности и обучения на шугнанском языке в конце тридцатых годов прошлого века. Автором делается попытка выявить причины создания письменности и факторы её нераспространения. Создание письменности было связано с романтическими задачами культурной революции страны советов по созданию письменности для бесписьменных языков малых народов Таджикистана, при этом не учитывая реальную языковую ситуацию и мнения старой грамотной интеллигенции. Кроме того, на судьбу шугнанской письменности и её распространение отрицательное влияние оказали репрессии конца 30-ых годов в Таджикской ССР. Наряду с этим отмечается, что введение шугнанского языка в орбиту поэзии способствовало развитию поэтических произведений на шугнанском языке и появлению ряда памироязычных поэтов в годы горбачевской перестройки.

Ключевые слова: шугнанский язык, первый лингвистический съезд, обучение, письменность, памирские языки, родной язык, памироязычные поэты, горбачевская перестройка.

ON ONE OF THE SOLUTIONS OF THE FIRST LINGUISTIC CONGRESS OF TAJIKISTAN

The article deal with issues of the decision of the first scientific linguistic congress in Tajikistan regarding the creation of the Shughni script, the printing of textbooks, the introduction of teaching in the Shughni language and subsequently not receiving the spread of writing and teaching in the Shughni language at the end of the thirties of the last century. The author makes an attempt to identify the reasons for the creation of alphabet and the factors of its non-proliferation. The creation of writing was connected with the romantic tasks of the cultural revolution of the country of the Soviets to create writing for the unwritten small languages of Tajikistan, while not taking into account the real language situation and the opinions of the old literate intelligentsia. In addition, the fate of the Shughni writing and its spread was negatively affected by the repressions of the late 30s in the Tajik SSR. Along with this, it is noted that the introduction of the Shughni language into the orbit of position contributed to the development of poetic works in the Shughni language and the emergence of a number of Pamir-speaking poets during the years of Gorbachev's reconstruction.

Key words: Shughni language, the first linguistic congress, teaching, writing, Pamirian languages, native language, Pamiri-speaking poets, Gorbachev's reconstruction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридоев Назрӣ – доктори илмҳои филология, сарҳодими илмии шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. **E.-mail:** ofarida_n@mail.ru; Тел.: +992 93 931 40 32.

Сведения об авторе: Офаридоев Назри – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНТ, профессор кафедры таджикского языка ХГУ им. М.Назаршоева. **E.-mail:** ofarida_n@mail.ru; Тел.: +992 93 931 40 32.

Information about the author: Ofaridaev Nazri. – Doctor of Philological Sciences, the Main Scientific Employee in the Pamir Languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after B. Iskandarov of NAST; Professor in the Tajik Language Department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. **E.-mail:** ofarida_n@mail.ru, tel.: +99293 9314032.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

*Рахмонова Наргис
Султонмамадова Умеда*

*Академия государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан*

Предложение представляет собой универсальную (т.е. присутствующую во всех языках) фразовую категорию. Синтаксическая структура предложения определяется, в основном, грамматическими свойствами входящих в него слов, в первую очередь – их сочетаемостными признаками. Сочетаемостные признаки слова включают его семантические и синтаксические валентности. Семантическая валентность слова – незаполненная часть (переменная) его семантического описания; например, глагол *рубить* имеет три валентности – КТО (деятель), ЧТО (объект приложения действия) и ЧЕМ (инструмент) *рубит*, семантические валентности глагола *догонять* – КТО (догоняющий) и КОГО (догоняемый). Синтаксические валентности слова образуют те языковые единицы, которые могут вступать с ним в отношение непосредственной синтаксической зависимости. Различаются синтаксические валентности, соответствующие некоторой семантической валентности слова (его актанты), и синтаксические валентности, не соответствующие никакой семантической валентности (сирконстанты). Например, в предложении *Сейчас я хочу, чтобы ты ушел, потому что уже поздно* подлежащее *я* и придаточное дополнительное *чтобы ты ушел* – это актанты глагола *хотеть*, так как они заполняют части его семантического описания (КТО хочет ЧТО), а обстоятельство *сейчас* и придаточные причины *потому что уже поздно* – это сирконстанты, так как они не связаны с лексическим значением глагола *хотеть*. Следует при этом заметить, что граница между актантами и сирконстантами не всегда прослеживается четко.

Согласно точке зрения французского синтаксиста Л. Теньера, предложение представляет собой «маленькую драму», которая включает в себя действие (обозначаемую сказуемым ситуацию) действующих лиц (актанты) и обстоятельства (сирконстанты). Помимо того, что каждый актант в каждой ситуации обладает некоторой присущей ему ролью, имеются также и «амплуа» – некие стандартные семантические роли, которые выступают в разных ситуациях. В число таких ролей входят агент – одушевленный инициатор действия, контролирующий его (*мальчик бежит; мальчик ломает стол*); пациент – участник, сильнее остальных вовлеченный в ситуацию и претерпевающий в ней наиболее существенные изменения (*мальчик падает; отец бьет мальчика*); бенефактив – участник ситуации, чьи интересы в ней затронуты (*даю книгу мальчику; хвалю мальчика*); экспериенсер – носитель непроизвольного чувства или получатель информации при глаголах восприятия (*мальчик видит; мальчику нравится*); инструмент – неодушевленный объект, при помощи которого осуществляется действие (*писать карандашом*) и некоторые другие. Важнейшим свойством предикатных слов (т.е. слов, для которых естественно выступать в роли сказуемого) является то, что среди них почти нет таких, при которых два актанта выполняли бы одну и ту же семантическую роль.

Предложение, которое содержит в себе хотя бы одно или другое предложение, называется сложным. Включение предложений друг в друга может быть осуществлено двумя способами – сочинением и подчинением. Предложение, входящее в состав другого предложения, называется несамостоятельным предложением.

Несамостоятельное предложение, имеющее сказуемое в личной форме, называется придаточным предложением. Придаточные предложения могут быть бессоюзными, либо, чаще, вводятся с помощью подчинительных союзов. Одни подчинительные союзы (*что, будто, как, чтобы*) употребляются в основном с сентенциальными актантами (выраженными изъяснительными придаточными предложениями), например, *Думаю, что уже поздно. Прошли слухи, будто он продает квартиру*. Такие предложения в таджикской синтаксической науке называются придаточными изъяснительными. Другие союзы (*как, когда, пока, если*) употребляются с сентенциальными сирконстантами. Придаточное предложение, выступающее в качестве определения к существительному, называется относительным. В нем употребляются союзные слова, выполняющие функции одновременно союза и члена предложения: *Вот дом, в котором я живу* [1, 124].

Та часть сложноподчиненного предложения, которая выступает как поясняющая, называется придаточным предложением. Поясняемая часть сложноподчиненного предложения называется главным предложением. Части сложноподчиненного предложения понимаются как находящиеся в отношениях зависимости, подчинения. Своими конкретными значениями подчинительные союзы и союзные слова указывают на соответствующие слова и их сочетания в главной части предложения, вступают с ними в соотношение и определяют в каком плане поясняются придаточной частью те или иные компоненты главной части. В языкознании существует единая точка зрения лингвистов на сложноподчиненное предложение как на сложное синтаксическое единство, в котором главное и придаточное предложения, являясь его частями, взаимосвязаны и взаимозависимы.

Несмотря на многочисленные исследования средств связи самостоятельных предложений, проблема продолжает привлекать внимание лингвистов. Как пишет М.Я. Блох, «проблема синтаксиса непрерывного текста, т.е. связей и отношений на структурно-речевом уровне, лежащем над отдельными самостоятельными предложениями, привлекая все большее внимание языковедов, как бы переключивается из литературоведения в лингвистику. Ведь реальная речь – цепь предложений, самостоятельных в предикативном отношении, однако, как правило, связанных по смыслу на протяжении более или менее длинных отрезков. Смысловая связь находит выражение в определенной системе структурных признаков, которые подлежат тщательному изучению» [1, 66].

Сложноподчиненные предложения распадаются на различные структурно-семантические типы, каждый из которых характеризуется определенными структурными признаками.

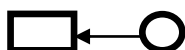
Сложноподчиненное предложение всегда выражает присоединение. Любое придаточное предложение всегда тем или иным образом уточняет, дополняет содержание главного. Конкретный характер, способ этого присоединения определяется типом придаточного предложения [6, 149].

Цель данной статьи – анализ структурных признаков сложноподчиненных предложений.

Анализ сложноподчиненных предложений можно указать схематично при помощи условных знаков. В схеме части сложноподчиненного предложения обозначается таким образом: главное предложение ромбиком и придаточное предложение кругом. Термины «главное предложение» и «придаточное предложение» являются условными, так как части сложноподчиненного предложения не являются самостоятельными, законченными предложениями.

Несколько дней они не встречались, а потом, как-то утром, Лушка зашла в правление колхоза, терпеливо выждала в сенях, когда уйдет последний посетитель [4, 315]. Чанд рӯз онҳо бо ҳам вонахурданд, баъд, як пагоҳӣ Лушка ба идораи колхоз даромад, сабру токат пеша карда, баромада рафтани охирин одамро аз назди раис интзор шуд.

баъд – а потом

В обоих случаях (в русском и таджикском предложениях) сложноподчиненное предложение состоит из 4-х простых предложений. С главным предложением, придаточные присоединяются с союзом потом-баъд, это означает, что между содержанием главного предложения с придаточными предложениями устанавливаются временное отношение. Понятие временного отношения по значению в этих предложениях выражается в том, о чем говорится в главном предложении, следует за тем, о чем говорится в придаточных предложениях.

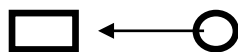
Анализ СПП проводится следующим образом:

- 1) Определить структуру сложного предложения по главному члену предложения.
- 2) Обосновываясь на семантико-грамматическую сторону, выделить главный член предложения.
- 3) Выделить подчинительные средства связи придаточного предложения с главным: союз, союзное слово, место предложения; на основе этого установить главное и придаточное предложения.
- 4) Поставить вопрос к главному предложению и определить вид придаточного предложения.
- 5) Определить соотношения придаточного предложения к главному предложению или отдельному члену.
- 6) Многие придаточные предложения многозначны и основной смысл подчеркивается с дополнительным смыслом придаточного предложения.

Вышеизложенное проиллюстрируем на примерах:

1. Варя шла следом за ним, **потом** поравнялась и пошла рядом [4, 356]. Варя аз дунболи ӯ мерафт, **сипас** баробар шуда, аз паҳлуаш рафт [5, 75].

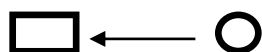
сипас- потом

Предложение сложноподчиненное с придаточным следствием, где придаточная часть всегда занимает место после главного предложения. Придаточное предложение в этом примере (**потом поравнялась и пошла рядом- сонӣ баробар шуда, аз паҳлуаш рафтан гирифт**) в себе сообщает о результате действия, о котором говорится в главном предложении (*шла следом за ним- аз дунболи ӯ роҳ сар кард*). Придаточная часть сложного предложения присоединяется с главным предложением с помощью союза *потом - сонӣ*.

2. Тот(Давыдов) качнулся и сначала не понял, **что** его зовут на борьбу [4, 372]. Давыдов калавид ва аввал нафаҳмид, **ки** ўро ба гӯштингирӣ даъват мекунад [5, 95].

что- ки

Предложение сложноподчиненное с придаточным следствия, где придаточная часть всегда занимает место после главного предложения. Придаточное предложение в этом примере (**что** его зовут на борьбу - к ўро ба гӯштингирӣ даъват мекунад) в себе сообщает о результате действия, о котором говорится в главном предложении (Тот(Давыдов) качнулся и сначала не понял - Давыдов калавида рафт ва даставвал нафаҳмид). Придаточная часть сложного предложения присоединяется с главным предложением с помощью союза *что- ки*.

3. Не успел умыться (Давыдов), **как** пришёл Кондрат Майданников [4, 365]. Дасту рӯяшро (Давыдов) фурсати шустан наёфт, **ки** Кондрат Майданников омада монд [5, 86].

как - ки

Предложение сложноподчиненное с придаточным сравнением, где придаточная часть занимает место после главного предложения. Придаточное предложение в этом примере (**как** пришёл Кондрат Майданников - **ки** Кондрат Майданников омада монд) поясняет член главного предложения, выраженный сравнительной степенью, которая всегда следует за главным (Не успел умыться – Фурсати шустан наёфт). Указанное отношение между главным и придаточным предложениями выражается сравнительным союзом *как-ки*.

Приведенные примеры являются сложноподчиненными предложениями, состоят из главного и придаточного предложений. Первые предложения в примерах являются главными, а вторые – придаточными, потому что в их составе имеются подчинительные союзы. Сходство всех придаточных предложений в том, что они поясняют один главный член предложения и присоединяются к главному предложению с помощью союзов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блох, М.Я. Актуальное членение предложения как фактор парадигматики английского языка / М.Я. Блох. – М.: Наука, 1987. – 194 с.
2. Горький, А.М. Пьесы / А.М. Горький. – М.: Детская литература, 1986. – 176 с.
3. Рахмонова, Н.Ш. Основные особенности и сущность придаточного предложения сравнения (на материале разносистемных языков (русского, таджикского и английского языков) / Н.Ш. Рахмонова // Вестник Таджикского национального университета, Душанбе: Сино, 2016. – С. 148-153.
4. Шолохов, М. Поднятая целина / М. Шолохов. – М.: Русский язык, 1983. – 635 с.
5. Шолохов, М. Замини корамшуда (тарчумаи Шамсӣ Собир) / М. Шолохов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 407 с.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается особенность анализа структурных признаков сложноподчиненных предложений.

Сложноподчиненные предложения распадаются на различные структурно-семантические типы, каждый из которых характеризуется определенными структурными признаками. Та часть сложноподчиненного предложения, которая

выступает как поясняющая, называется придаточным предложением. Поясняемая часть сложноподчиненного предложения называется главным предложением.

Синтаксическая структура предложения определяется в основном грамматическими свойствами входящих в него слов, в первую очередь, их сочетаемостными признаками.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, придаточная часть, поясняемая часть, структура, присоединение, многозначность, сходство, различие.

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАҲЛИЛИ СИНТАКСИСИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Дар мақола хусусиятҳои асосии таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ҷумлаҳои мураккаб ба навъҳои гуногуни сохторӣ-семантикӣ ҷудо шуда, ҳар кадоми онҳо аломатҳои сохторро муайян доранд. Қисми ҷумлаи мураккаб, ки шарҳдиҳанда мебошад, ҷумлаи пайрав номида мешавад. Қисми шарҳшаванда, ҷумлаи асосӣ маҳсуб меёбад.

Сохтори наҳви ҷумла асосан бо хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳои дохили он муайян гардида, нақши асосиро хусусиятҳои пайвастиавӣ онҳо мебозад.

Калидвожаҳо: ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрав, сарҷумла, сохтор, пайвастиавӣ, бисёрмаъноӣ, ҳаммаъноӣ, тафовут.

THE MAIN FEATURES OF THE SYNTACTIC ANALYSIS OF COMPLEX SENTENCE IN LANGUAGES WITH DIFFERENT STRUCTURES

This article deals with the analysis of structural features of complex sentences. Complex sentences are divided into various structural and semantic types, each of which is characterized by certain structural features. The part of a complex sentence that acts as an explanatory clause is called a subordinate clause. The explained part of a complex sentence is called the main sentence.

The syntactic structure of a sentence is determined mainly by the grammatical components of its constituent words, primarily by their compatibility features.

Keywords: complex sentence, subordinate clause, explained part, structure, attachment, polysemy, similarity, difference.

Сведения об авторах: Рахмонова Наргис Шарифовна – д.ф.н., профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Саид Носир, Телефон: 917-09-02-99; **E.-mail:** nargisbonu66@mail.ru

Султонмамадова Умеда – доцент кафедры таджикского языка и документоведения Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Телефон: 939138484.

Султонмамадова Умеда – дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: (+992) 939138484.

Сведения об авторах: Рахмонова Наргис Шарифовна – д.ф.н., профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Тел.: (+992) 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru;

About the authors: Rakhmonova Nargis Sharifovna, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Academy of Public Administration under the President of the Republic of

Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Street. Phone: (+992) 917-09-02-99; Email: nargisbonu66@mail.ru;

Sultonmamadova Umeda, Associate Professor in the Department of the Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 33 Said Nosir Street. Phone: (+992) 939138484.

УДК:490.550.0

НАҚШИ МАҶОЗ ДАР ТАШАККУЛИ СОХТОР ВА МАЪНОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Дӯстзода Ҳамроҳон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаррар шудааст, ки воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ба монанди дигар воҳидҳои он ба нишонаҳои муайяни сохтори маъноӣ соҳибанд. Дар ташаккули сохтор ва мундариҷаи маъноӣ ифодаҳои рехтаи забонамон як қатор омилҳо саҳм доранд, ки миёни онҳо маҷоз ҳамчун унсури муҳимми бавҷудоварандаи сохтор ва маъноӣ ягонаи воҳидҳои фразеологӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Дар ин маврид мо маҷози лингвистиро дар назар дорем, ки бо истилоҳи метафора зикр мешавад. «Метафора (калимаи ҷунонӣ буда, маъноаш кӯчонидан мебошад) кӯчиши ном аз як ашё (ҳодиса, амал, аломат) ба ашёи дигар дар заминаи монандии онҳо сурат мегирад. Аз нуқтаи назари тобиши услубӣ ва истифода дар забон метафораҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: метафораҳои ғайриобразнок, метафораҳои образнокӣ дар забон маҳфузмонда ва метафораҳои инфиродӣ-услубӣ» [1, 192].

Маҷози забонӣ дар воҳидҳои фразеологӣ унсурест, ки ифодаи ғайривоқеии мафҳумро ба вучуд меорад ва ҷунин зоҳиршавӣ ҳатман ба тариқи ин ё он воситаи тасвири бадеӣ сурат мегирад. Мавҷудияти воситаҳои тасвири бадеӣ, дар мундариҷаи маъноӣ воҳиди фразеологӣ ин ё он маъноро ба вучуд меорад. Ин навъи маҷози забониро дар воҳидҳои фразеологӣ маҷози фразеологӣ номидан мумкин аст. Яъне, маҷози фразеологӣ навъи маҷози забонист, ки танҳо дар мундариҷаи воҳидҳои фразеологӣ мушоҳида мешавад. Онро метавон ба сифати унсури муҳимми ташаккулдиҳандаи воҳидҳои фразеологӣ маънидод намуд. Мувофиқи ақидаи забоншиноси рус Илюхина И.А., маҷози фразеологӣ воситаи муҳимми ташаккулёбии воҳидҳои фразеологӣ мебошад, ки дар худ мафҳум ё порае аз олами моро инъикос мекунад [1, 2, 140].

Маҷози забониро метавон сифати ҳатмии ҳама гуна навъҳои санъатҳои бадеии маънавӣ номид. Маҳз бо ёрии маҷози забонӣ ин унсурҳо дар мундариҷаи калима ва фразеологизмҳо маъноҳои рангоранги гуногунро тавлид менамоянд. «Маҷоз усули аз ҳама сермаҳсули тавлиди маъноӣ луғавӣ ба шумор меравад. Усули маҷозии пайдоиши маъноҳои луғавиро аз маъноӣ маҷозии калима ва санъатҳои бадеии маҷозӣ бояд фарқ кард. Дар ин маврид маҷоз ҳамчун воситаи бавҷудоварандаи маъноҳои ҷудогона, ҳамчун тариқи пайдоиши ин ё он маъноӣ луғавӣ фаҳмида мешавад» [1, 3, 51].

Тавре, ки зикр намудем, як навъи маҷози забониро маҷози фразеологӣ ташкил медиҳад. Он дар мундариҷаи воҳидҳои фразеологӣ унсури асосии ташаккулдиҳандаи сохтор ва маъноӣ фразеологизм маҳсуб мешавад. Маҷози фразеологӣ нисбат ба маҷозе, ки дар калимаҳои забон мушоҳида мешавад, мураккабтар буда, зоҳиршавии он низ фарқ мекунад. Агар дар калимаҳо маҷоз ба як вожа нисбат дода шавад, дар воҳидҳои

фразеологӣ он дар заминаи сохтори ибора, таркиб ва ҷумлаҳои рехта ба маҷмуи калимаҳо нигаронида мешавад ва маъноҳои гуногунро ба вуҷуд меорад. Ба тавассути чунин зоҳиршавии маҷоз дилхоҳ воҳиди фразеологӣ ба пуррагӣ (дар идиомаҳо) ё қисман (дар фраземаҳо) бо маънои маҷозӣ таъмин мегардад. Ба монанди маҷози калимаҳо маҷози фразеологӣ усули муайяни ба вуҷуд овардани маъноҳои алоҳида ва образнокӣ ҳисоб мешавад. «Маҷози фразеологӣ номгузориҳои иловагии бавоситаи мафҳум мебошад, ки дар ҷараёни он муносибати маъноии дучониба боқӣ монда, образнокӣ таъмин мегардад» [I. 7, 6]. Масалан, дар ибора, таркиб ва ҷумлаҳои фразеологӣ зайл унсури маҷоз ба сифати тавлидкунандаи сохтор ва мундариҷаи маъноии онҳо мақоми асосӣ дорад: **обу арақ рехтан** – «меҳнати саҳту тоқатфарсоро иҷро намудан», **мӯ ба мӯ** – «бо тамоми ҷузъиёт, як ба як», **ба пӯстии касе кайк даромад** – «аз мушоҳидаи ҳодисае саҳт беқарор, ноҳинҷор гаштан»:

Ӯ аз бардоштани девор то ҷортарош кардану побарҷо мондани сутунҳо, гузоштани пулу болорҳо баробари дигарон **обу арақ рехт** [II. 13, 29]. Малоикаҳо ҳама гуноҳхоягони **мӯ ба мӯ** медонанд [II. 15, 243]. Дуздон, ки тани курта буданд, хунук хӯрда, дир-дир меларзиданд, сари калобаашонро гум карда буданд, **ба пӯстинашон кайк даромада** буд, ҷӣ кор карданашонро намедонистанд [II. 5, 50].

Маълум аст, ки дар бештари ҳолатҳо мавриди ном гирифтани калимаи **маҷоз** истилоҳи адабиётшиносӣ ҳамчун як навъи санъати бадеӣ пеш назар меояд. Дар ин маврид набояд маҷози лингвистиро сарфи назар намуд, ки он аз маҷози адабӣ бо як қатор нишонаҳо фарқ мекунад. Масалан, маҷози забонӣ характери умумӣ дорад, он объективӣ буда, вазиёи хабаррасонию дорост, муаллифаш номаълум буда, ҳамчунин дар шакли тайёр истифода мешавад. Маҷози забониро метавон ҳатто дар мундариҷаи як калимаи забон низ ошкор намуд. Маҷози бадеӣ аз ҷумла ва матн алоҳидаи худ, ки танҳо дар дохили он моҳияти маъноии он муайян мегардад, ҷудо нест. Фарқи семантикӣ байни маҷози забонӣ ва бадеӣ – менависад олими забоншинос М. Саломов, дар он аст, ки маҷози забонӣ аломати равшан, намоёнро инъикос мекунад ва ё ифодакунандаи ҳаракати монанд аст (хар – одами яқрав). Дар маҷози бадеӣ наздиксозии хусусиятҳои алоҳида ба амал меояд, ки он ба маҷоз хусусиятҳои рамзиро дода, таассуроти аномалии семантикаро ба вуҷуд меорад [I. 6, 69]. Аз ин ҷиҳат, маҷози забониро метавон ҳамчун воситае маънидод намуд, ки маънои образнокро ба вуҷуд меорад, вале дар миёни маънои нав ва аслии мафҳум аз ҷиҳате монандӣ боқӣ мемонад. «Ин маъно (маънои образнок – Д.Х.) дар назар натиҷаи ҳамон образи ҷамъбастишуда ва ба сурати умумиятдодашуда даромада мебошад. Ба ин сабаб аст, ки дар байни маънои фразеологӣ ва образи заминаи воҳиди фразеологӣ робитаи муайяно мушоҳида кардан мумкин аст» [I. 4, 22]. Ин муносибат ва қаробати маъноӣ, тавре мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ба тариқи ифодаи образнокӣ мафҳум сурат мегирад. Ифодаи образнок бошад, дар заминаи зоҳиршавии ҳубтару равшантари мафҳум, ашӯ ё ҳодиса сурат мегирад. Чунончи, дар мисолҳои зер воҳидҳои фразеологӣ **бинӣ сурх кардан**, **кабкӣ сур барин** ва **ҳаққӣ қалам** ҳамчун ифодаи образнокӣ мафҳумҳои «шарманда шудан», «ноомӯхт, тарбиянодида» ва «музд, маош» истифода шудаанд:

– Дигарҳо баҳои аъло гирифтанду шумо **бинӣ сурх кардед** [II. 14, 44]. Аммо Мадина чун як сол пеш **кабкӣ сур барин** набуд [II. 6, 294]. Аз он китоб **ҳаққӣ қалам** гирифта, ҳама донишҷӯёни гурӯҳамонро ба кулбааш, ки иҷоранишин буд, даъват кард [II. 6, 443].

Ҳамин тавр, фарқи маҷози забониро аз маҷози бадеӣ метавон бо чунин ҳулосаҳо нишон дод:

1. Пеш аз ҳама, фарқи асосии маҷози бадеӣ (адабӣ) аз маҷози лингвистӣ (забоншиносӣ) дар ҳаҷм ва ҳудуди зоҳиршавии он аст. Маҷози бадеӣ дар шакли

мундариҷаи як китоби бадеӣ, шеърӣ алоҳида, матни муайян ё ақаллан як ҷумла ё мисраъ зоҳир мешавад. Доираи фарогирӣ ва зоҳиршавии маҷозӣ адабӣ васеъ буда, аз ин ҷиҳат он як андоза муфасссал ва тафсирифта ифода мегардад. Барои дарки он хонандаро зарур аст, ки ҳадди ақал дар қолаби ҷумла ё матни алоҳида мақсадро дуруст ҳазм кунад. Маҷозӣ забонӣ дар муқоиса аз маҷозӣ адабӣ дар сурати як унсури маъноии калима ё воҳиди фразеологӣ ифода меёбад. Он маъноӣ шахшуда ё тобиши маъноии ҷудогона мебошад. Аз ин ҷиҳат, маҷозӣ забонӣ дар мундариҷаи калима ва воҳидҳои фразеологӣ ба таври хеле ихчам ва муҷаз зоҳир мешавад. Чунин зоҳиршавии он ба сохтори ин гуна воҳидҳои забон вобаста мебошад.

Ҳарчанд воҳиди фразеологиро образи шоирона низ меғунд, вале, ба назари инҷониб, он танҳо самарани ифодаи маҷоз дар қолабҳои гуногуни сохторӣ аст, ки ниҳоят дар шакли сохт ва маъноӣ устувору яклукhti умумӣ зоҳир мешавад. Маҷозӣ забониро метавон дар ин маврид ҳамчун асоси ташаккули ифодаҳои рехта маънидод кард. Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ зайл маҳз истифодаи маҷоз зоҳиршавии воситаҳои тасвири бадеиро таъмин намуда, дар натиҷа ба маъноӣ маҷозӣ соҳиб гардидани ҷузъҳои таркибӣ онҳо маъноӣ яклукthro ифода намудаанд: **кайфи касе парид** «таъби касе аз мушоҳидаи чизе саҳт хира шуд», **дум ҳода кардан** – «тарсувор гурехтан, фирор кардан», **мисли мурғи посӯхта** – «бекаророна, имдодталабона»:

... аз ҷой барҳоста омаду ранги рӯи Розиябибӣ ва азоби кашидаистодаи ӯро дида, **кайфаш парид** ва шитобон боз ба хонааш даромада рафт [II. 10, 191]. Фардо, ки Ҳасан **думашро ҳода карда**, курбошиҳои дигар барин роҳи гурезро мегирад, ҳоли ӣйгитҳои гӯлу гумроҳи вай чӣ мешавад? [II. 17, 213]. «Соли кӯҳна» ӯ, «Соли нав»-ро дидан замон **мисли мурғи посӯхта** безобита гардид [II. 13, 121].

2. Маҷозӣ забониро ҳарчанд ба калимаҳо низ нисбат медиҳанд, вале онро мо, асосан, ба воҳидҳои фразеологӣ мансуб медонем, зеро маҳз дар ин навъи воҳидҳои забон маҷоз имкони бештари зоҳиршавӣ дорад ва ин ҷараён ба воситаи образнокии мафҳум сурат мегирад. Дар шакли образнок ифода шудани ашёву ҳодисаҳо ба зоҳиршавии маҷоз дар воҳиди фразеологӣ ва дар асоси он ба маъноӣ маҷозӣ соҳиб гардидани ҷузъҳои таркибии фразеологизм сабаб мегардад. Ба таври дигар, образнокӣ – баёни хубтару беҳтари мафҳумро метавон барои инъикоси маҷоз дар ифодаҳои рехта ҳамчун асос номид. Ифодаи маҷозӣ забонӣ ҳамчун усули бавучудоварандаи маъноҳои гуногун ба гурӯҳҳои муайяни маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ – фразема ва идиомаҳо хосанд. Агар он дар идиомаҳо ба таври ниҳоят равшан ва хеле олий ифода ёбад, дар фраземаҳо ба сабаби ба маъноӣ асосии луғавӣ омадани яке аз калимаҳои таркиби онҳо нисбатан хира зоҳир мешавад. Барои муқоиса, масалан, дар фраземаҳои **ба дарёи фикр ғӯта задан** – «дуру дароз фикр карда мондан», **гапи талх** – «сухани ноҷои ҳамсухбатро нороҳаткунанда», **қадру қимат** – «арзиш, обрӯи бо заҳмат бадастомада»:

Ҳама **ба дарёи фикр ғӯта заданд** [II. 5, 157]. Дар чунин ҳолатҳо мабодо ба суҳбат шарик шавам, яқин аз даҳонам **гапи талх** мебарояд ва баъд азобашро мекашам [II. 14, 67]. Ва ғам хӯрд зан, ки чӣ андоза **қадру қимат** дошт назди шӯ, назди чунин шӯ, ки боре «чуну чаро?» нагуфта буд [II. 15, 47].

Дар муқоиса бо идиома ва фраземаҳо дар ифодаҳои ғайриидиоматикӣ маҷоз дида намешавад. Ин қабил воҳидҳои фразеологӣ танҳо мафҳумро ифода мекунанду ҳалос. Зоҳиршавии мафҳум дар ин гуна ифодаҳои рехта ба таври равшан ва бе олоишҳои маҷозӣ сурат мегирад. Аз ин ҷиҳат иштироки воситаҳои тасвири бадеии гуногун низ дар чунин навъи воҳидҳои фразеологӣ мушоҳида намешавад. Талаботи асосии ба воҳидҳои фразеологӣ мансуб донишмандони онҳо дар ин маврид танҳо сохтори устуворашон

мебошад. Яъне онҳо дар ҳамин қолаб, сохтор ва маъноӣ ягона қабул шуда, мавриди истифодаи умум қарор мегиранд. Аз қабилӣ **айни ҳол** – «ҳамин лаҳза, ҳозир», **соли нав** – «солшуморие, ки мувофиқи тақвим аз якуми январ оғоз меёбад», **хурду калон** «ҳамаи навъҳои одамон»:

Дар **айни ҳол** дар хусуси худ ҳам фикр мекард, аммо сирри дилашро ба касе намекушод, ширинӣ ва талхӣи зиндагиро дар танҳои мечашид [II. 9, 40]. Ҳозир ҳама сарчамъ шуда, **Соли навро** пешвоз мегирем, – гапро ба дигар сӯй кашиданӣ шуд Рухсора [II. 1, 29]. Ин ангеа аз лаҳзае дар дилаш пайдо шуд, ки зани Азизӣ майлис – Гулҳумор пеши **хурду калон** оташи хашму алам ба сари ӯ рехт [II. 12, 110].

3. Маҷозӣ забонӣ дар заминаи қисман ё пурра маҷозонидани ҷузъҳои таркибии воҳиди фразеологӣ ба тавассути ин ё он воситаҳои тасвири бадеӣ сурат мегирад. Вақте дар воҳиди фразеологӣ (фразема ва идиома) маҷоз бошад, дар он ҳатман ин ё он воситаи тасвири бадеӣ мушоҳида мешавад. Ифодаи маъноӣ маҷозиро бе истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ тасаввур кардан ғайримумкин аст. Маҷоз барои ифодаи маъноӣ фразеологӣ калимаҳои таркиби воҳиди фразеологӣ замина мешавад. Аз ин рӯ, маҷозро ҳамчун усули бавучудоварандаи маъно меҳисобанд. Маълум аст, ки асоси идиомахоро маҷоз ташкил медиҳад ва ҳамин аст, ки дар онҳо хосиятҳои ниҳоят маҷозонидани ҷузъҳои таркибӣ ва устувории ифода бештар мушоҳида мешаванд. Чунончи, инро ҳангоми муқоисаи идиомахои тавсифӣ, муболиғавӣ ва истиоравӣ бо ҳамвазнҳои луғавиашон мушоҳида кардан мумкин аст: **қути лоямӯт** - «ризку рӯзии андак», **аз пашша фил сохтан** - «аз ҳад зиёд воҳима кардан, чизеро аз будаи зиёд нишон додан», **ба лаб кулӯх молидан** - «огоҳона хомӯш истодан, худро ба нодонӣ задан»:

Онҳое, ки барои пайдо кардани **қути лоямӯт** ба Русия сафар мекарданд, аз чунин воситаи ҳаракат шод буданд [II. 16, 76]. Чӣ бисёр, ҳангоматалабу ғайбатчи ва тухматгар. Онҳо **аз пашша фил месозанд** [II. 8, 130]. Шумо, мардҳо, коратон, ки буд шуд, **ба лабатон кулӯх молида** мегардед, бечора занро шӯраш хушк шудагӣ [II. 11, 321].

4. Маҷозӣ забонӣ бо ёрии воситаҳои тасвири бадеӣ дар мундариҷаи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ маъноҳои гуногунро ба вучуд меорад. Тавре ки зикр намудем, вазифаи асосии он маъноофарӣ мебошад. Ба ҷумлаи ин гуна маъноҳо, ки гоҳо дар алоҳидагӣ ва баъзан дар якҷо зоҳир мешаванд, метавон маъноҳои образнок, эҳсосотӣ, баҳодихӣ, фразеологӣ ва ғайраро ворид намуд. Мавҷудияти ин гуна маъноҳо дар воҳидҳои фразеологӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар онҳо ин ё он воситаи тасвири бадеӣ ҳатман ҳузур дорад. Ба ақидаи профессор Ҳ. Мачидов, агар воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз унсурҳои ташаккули воҳидҳои фразеологӣ маҳсуб шаванд, дар навбати худ воҳидҳои фразеологӣ ба яке аз воситаҳои муҳимми бавучудоварандаи образҳои бадеӣ, ифодаи фикр ва лаҳзаҳои дигари ҳаёти воқеӣ табдил ёфтаанд [I. 5]. Чунин равобити дучонибаро дар воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ, киноявӣ ва тавсифӣи **мусичаи парканда барин** – «дар азоб, беимдод», **мижа ба ҳам задан**, киноя аз «хоб рафтани», **дахони бефаровез** – «шахсе, ки сухани ноҷо меғӯяд» дидан мумкин аст, ки маъноҳои мафҳумӣ, эҳсосотӣ ва баҳодихиро ифода кардаанд:

О, ҳаргиз напурс, ки он вақтҳо чӣ дараҷа ман **мусичаи парканда барин** бо сари ҳам мегаштам, гӯё имрӯз не пагоҳ ба сарам ҳукми қатл меоварда бошӣ... [II. 10, 10]. Ҳар хел фикру андешаҳо сари ӯро ҷавлонгоҳи худ карда, имкон намедоданд, ки **мижа ба ҳам занад** [II. 3, 54]. Лекин даҳон ҳамон **дахони бефаровез**, ният ҳамон ният [II. 15, 223].

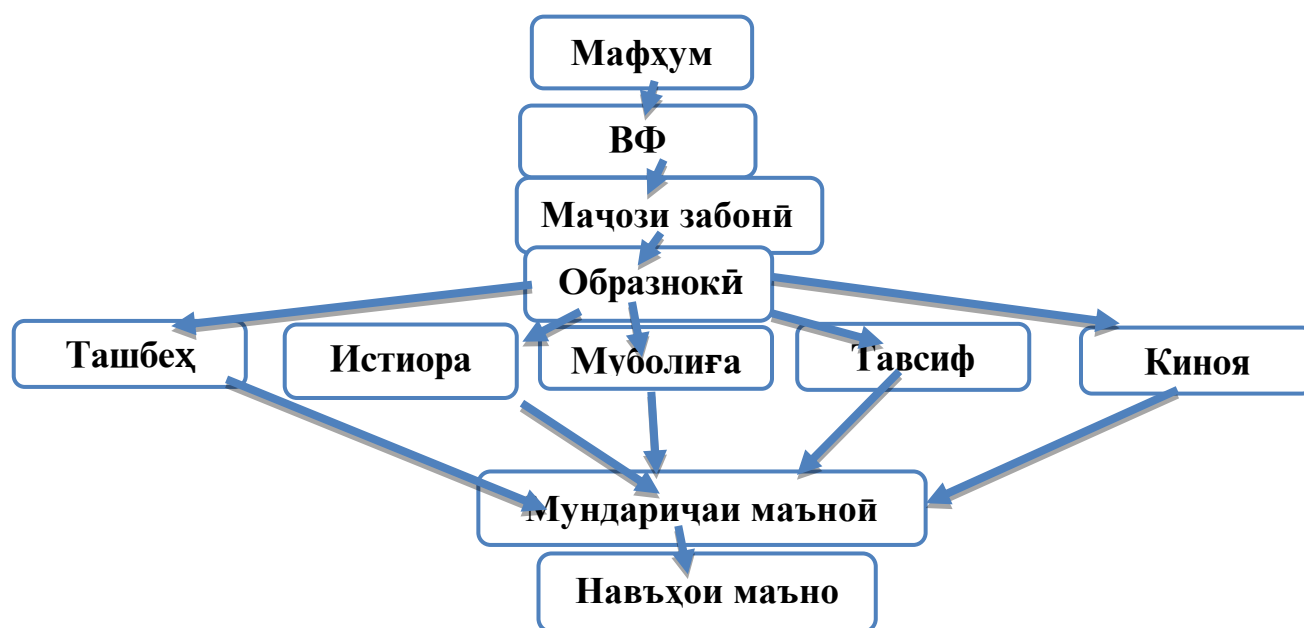
5. Бар замми он ки маҷоз дар гурӯҳҳои маъноии ифодаҳои рехта ба ҳар шакл зоҳир мешавад, ифодаи он дар навъҳои сохтории воҳидҳои фразеологӣ низ гуногун аст. Агар ифодаи маъноии маҷозиро ҳамчун маъноии акси маъноии таҳтуллафзии воҳидҳои фразеологӣ дар гурӯҳҳои сохтории воҳидҳои фразеологӣ ҷустуҷӯ намоем, маълум мегардад, ки он бештар ба ибораҳои фразеологӣ хос аст. Шояд ин ҳолат ба он вобастагӣ дорад, ки қисмати зиёди захираи фразеологӣ забонамонро ибораҳои рехтаву устувор ташкил дода, сохтори ибораҳои рехта барои ифодаи маҷоз мувофиқтар мебошад. Дар ин самт, асосан, ибораҳои идиоматикии феълӣ фаъоланд, ки онҳо имкони бештари зоҳир намудани маъноии маҷозиро доро мебошанд. Дар онҳо ифодаи мафҳуми амал ва ҳолату вазъият бо ёрии қолабҳои муайяни феълӣ сураат мегирад ва чунин маҳдудияти шаклӣ зоҳиршавии тобишҳои маҷозиро боз ҳам равшантар хубтар таъмин мекунад. Яъне, ҳар қадар ки қолаби воҳиди фразеологӣ рехта бошад, ифодаи маъноии маҷозӣ дар он ҳамон қадар равшану возеҳ мушоҳида мешавад. Аз қабилӣ **ба ҳар ош қатик шудан** – «дар ҳолати нолозим ба ҳама чиз кордор будан», **ҷони касеро ба лаб расондан** – «касиро безор кардан, зиёд ташвиш додан», **сар дар санг задан** – «дар доираи имкони маҳдуд кӯшиши беҳад намудан»:

Ман ба мобайни одамон даромада, **ба ҳар ош қатик шуданро** бад мебинам [II. 7, 155].... ман дили Мастураро меёфтам, хаёлу хотирашро ҷамъ мекардам, лекин дар ниҳояти кор **ҷонамро ба лаб расонд** [II. 1, 69]. **Сарамро дар санг мезанаму** ин корро мекунам [II. 2, 127].

Дар таркиб ва ҷумлаҳои фразеологӣ низ маъноии маҷозии ба тавассути маҷоз бавучудомада мавҷеъ дорад, вале на дар он сатҳе, ки ибораҳои фразеологӣ ифода мекунанд. Маъноии маҷозие, ки дар мундариҷаи таркиб ва ҷумлаҳои рехта мушоҳида мешавад, ба сохтори грамматикӣ онҳо алоқаманд буда, ба ин асос як андоза хира ифода меёбад. Дарку қабули маъноии маҷозие, ки дар заминаи таркибу ҷумлаҳои фразеологӣ ҳобидааст, нисбат ба маъноии маҷозие, ки дар ибораҳои рехтаи феълӣ мавҷуд аст, норавшан аст. Барои муқоиса, масалан, таркибу ҷумлаҳои фразеологӣ зайл: **аз таҳти дил** – «самимона, бо садоқат», **шаклу шамоил** – «андоми зоҳирӣ», **дили касе хунук** – «касе ноумед, дилшикаста», **ду дунё якто шавад** «қори ғайримуқаррарие рӯй диҳад»:

... дар вақти бозӣ доништа бозӣ мекуни, **аз таҳти дил** ва самимона рафтор мекуни [II. 4, 52]. **Шаклу шамоил** ва ҳолу ҳатти ӯ магар ақли бисёрихоро дузид ё хунашонро ба ҷӯш овард, ки баробар «мурдем» - гӯён фарёд заданд [II. 14, 186]. Ба ту ман дандон дорам, дандонгаз кунамат, **дилам хунук** намешавад, – чанд лаҳза ҳомӯш гашт [II. 6, 42]. Осмон ба замин омада расад, **ду дунё якто шавад** ҳам, Қалтаи Мансурро ба ҷанг намебурданд [II. 6, 209].

Дар асоси таснифоти боло мавҷудияти маҷози забониро ба сифати усули тавлиди маъноҳои гуногун дар воҳидҳои фразеологӣ метавон бо чунин нақша маънидод намуд:

Ҳамин тариқ, маҷозии забонӣ асоси ташаккули воҳидҳои фразеологӣи забони тоҷикӣ ҳисоб шуда, сохтори ягона ва устувории маъноӣ онҳоро таъмин месозад. Бар замми ин, он ҳамчун усули ба вучуд овардани маъноҳои гуногун дар мундариҷаи воҳидҳои фразеологӣ эътироф мешавад. Маҷозии забонӣ аз маҷозии адабӣ бо як қатор нишонаҳо фарқ карда, он ҳамчунин барои ифодаи ин ё он воситаи тасвири бадеӣ дар сохтори воҳидҳои фразеологӣ хидмат мекунад.

КИТОБНОМА

I. Адабиёти илмӣ

1. Жеребило, Т.В. Словарь лингвистических терминов / Т.В. Жеребило. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
2. Илюхина, И.А. Метафора и фразеологические единицы / И.А. Илюхина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2010. – № 1 (5). – Тамбов, 2010. – С. 139-142.
3. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: ҚМДД «Анҷумани Деваштич», 2007. – 248 с.
4. Ҳ. Мачидов. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
5. Мачидов, Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии воҳидҳои фразеологӣи феълии забони ҳозираи адабии тоҷик (рисолаи номзадӣ) / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1968. – 249 с.
6. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар забони тоҷикӣ // Сохтор ва истифодаи воҳидҳои забонӣ дар забони тоҷикӣ / М. Саломов. – Душанбе, 1999. – С. 58-75.
7. Самаркина, Н.О. Метафора в формировании фразеологических единиц с компонентом, относящимся к фразеосемантическому полю «музыка» в английском и турецком языках. Авт. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук / Н.О. Самаркина. – Казань, 2006. – 29 с.

II. Сарчашмаҳо

1. Ақобир, Қ. Кӯҳистонӣ / Қ. Ақобир. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
2. Зоҳир, А. Завол / З. Зоҳир. – Душанбе: Адиб, 2015. – 296 с.

3. Икромӣ, Ҷ. Ҳикоя ва очеркҳо / Ҷ. Икромӣ. – Сталинобод, 1960. – 270 с.
4. Кӯҳзод, Ҷ. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим / Ҷ. Кӯҳзод – Душанбе: Ирфон, 1986. – 314 с.
5. Мамадов, К. Кофтукови чинояткор / К. Мамадов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 192 с.
6. Мирзо, К. Марги бегуноҳ / К. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 528 с.
7. Муҳаммадиев, Ф. Муҳочирон / Ф. Муҳаммадиев. – Сталинобод, 1959. – 192 с.
8. Мӯсо, Ш. Чехраи модар / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 408 с.
9. Наимӣ, Қ. Фочиа дар чашмасор / Қ. Наимӣ. – Душанбе: Адиб, 1994. – 256 с.
10. Начмиддинов, М. Дарё маҷрои нав меҷӯяд / М. Начмиддинов. – Душанбе: «Ирфон», 1968. – 264 с.
11. Ниёзӣ, Ф. Сарбозони бесилоҳ / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе, 1989. – 415 с.
12. Самад, А. Гардиши девбод / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
13. Самадов, А. Майдон / А. Самадов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 192 с.
14. Самадов, А. Паррончакҳо / А. Самадов. – Душанбе, 1963. – 192 с.
15. Сорбон. Барзгар. Зуза / Сорбон. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 288 с.
16. Ҳамдам, А. Оби зерӣ ях / А. Ҳамдам. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 272 с.
17. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб. Шӯроб / Р. Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ. 2. – 464 с.

НАҚШИ МАҶОЗ ДАР ТАШАККУЛИ СОХТОР ВА МАЪНОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола муаллиф мавқеи маҷози забониро дар ташаккули сохтор ва маънои воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷикӣ муқаррар намудааст. Таъкид мегардад, ки маҷози забонӣ унсури муҳимми шаклдихандаи фразеологизмҳо ва усули тавлидкунандаи маъноҳои гуногун дар мундариҷаи онҳо ба шумор меравад. Маҷози забонӣ аз маҷози адабӣ ҳамчун санъати бадеӣ фарқ дошта, тафовути онҳо, асосан, дар ҳаҷми зоҳиршавӣ ва ифодаи онҳо дар воҳидҳои забон мебошад. Муаллиф ифодаи равшану комили маҷози забониро ба воҳидҳои фразеологӣ мансуб дониста, фарқи онро аз маҷози калимаҳо нишон додааст. Бар илова, маҷози забонӣ ҳамчун асоси зоҳиршавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар воҳидҳои фразеологӣ таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: воҳиди фразеологӣ, маҷоз, маҷози забонӣ, маҷози адабӣ, маъно, мундариҷаи маъноӣ, маънои фразеологӣ, идиома, фразема.

РОЛЬ МЕТАФОРЫ В ФОРМИРОВАНИИ СТРУКТУРЫ И ЗНАЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

В данной статье определяется роль метафоры в формировании структуры и значения фразеологических единиц современного таджикского литературного языка. Подчеркивается, что языковая метафора является важным элементом формирования фразеологии и способом порождения различных значений в их содержании. Языковая метафора отличается от литературной метафоры как художественное средство, а их различия заключаются, главным образом, в объеме их проявления и выражения в языковых единицах. Автор считает, что ясное и полное выражение языковой метафоры проявляется именно во фразеологизмах и показывает ее отличие от метафоры слов. Кроме того, подчеркивается, что метафора является как основа проявления средств художественной выразительности в фразеологизмах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, метафора, языковая метафора, литературная метафора, значение, смысловое содержание, фразеологическое значение, идиома, фразема.

THE ROLE OF METAPHOR IN THE STRUCTURAL FORMATION AND MEANING OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

In this article, the author determines the role of metaphor in the formation of the structure and meaning of phraseological units of the modern Tajik literary language. It is emphasized that linguistic metaphor is an important element in the formation of phraseology and a way of generating different meanings in their content. Linguistic metaphor differs from literary metaphor as artistic art, and their differences are mainly in the extent of their appearance and expression in linguistic units. The author considers that an evident and complete expression of a linguistic metaphor is expressed precisely in phraseological units and shows its difference from the metaphor of words. In addition, it is emphasized that metaphor is the basis for the indication of means of artistic expression in phraseological units.

Keywords: phraseological unit, metaphor, language metaphor, literary metaphor, meaning, semantic content, phraseological meaning, idiom, phraseme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дӯстзода Ҳамрохон Ҷумъа – дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Телефон: (+992) 904. 41-84-80. E-mail: dustov.hamrokhon@mail.ru

Сведения об авторе: Дустзода Хамрохон Джума – доцент, заведующий кафедрой таджикского современного литературного языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 904 41 84 80. E-mail: dustov.hamrokhon@mail.ru

About the author: Dustzoda Hamrokhon Juma , Associate Professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University. Phone: (+992) 904 41 84 80. E-mail: dustov.hamrokhon@mail.ru

УДК:490.550.0

НАҚШИ ОККАЗИОНАЛИЗМҲО ДАР ИФОДАНОКИИ НАЗМИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Музофиришоев Мамадалишо

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таркиби вожагонии забон мураккабтарин қисмат, ҳамеша дар ҳаракат ва зудтағйирёбанда низ мебошад. Мушкилоти пайдоиши калимаҳои нав дар боз таваҷҷуҳи забоншиносони ҷаҳонро ба худ ҷалб кардааст. Тадқиқи окказионализмҳо дар забоншиносии дунё ҳамчун наввожаҳои махсус аз миёнаи асри XX вусъат намуда бошад ҳам, аммо онҳо то ҳол таърифи ягона надоранд. Вожаи «окказионализм» бори аввал ҳамчун истилоҳ дар мақолаи Н.И. Фелдман «Окказиональные слова и лексикография» («Калимаҳои окказионализмӣ ва луғатнигорӣ») истифода бурда шудааст [7]. Фелдман хусусиятҳои зерро аломатҳои фарқкунандаи мансуб ба онҳо мешуморад:

- навигарии доимӣ;

- маҳсулнокии калимасозӣ (словообразовательная производность);
 - мавҷудияти берун аз забон (воҳиди нутқ будан);
 - соҳиби муаллиф будан;
 - робитаи зич бо матне, ки дар он окказионализм ба миён меояд;
 - ифоданокии махсус, мавҷудият ва ғайриокказионализмҳо «дар мавриди худ» [7, 67].

Аммо аз ибтидои ташаккули назарияи ин навъ наввожаҳо дар забоншиносии рус мувоҳидаҳои илмӣ ба миён омаданд ва ин мувоҳидаҳо ду истилоҳро падида оварданд – калимаҳои потенсиалӣ (имконпазир) ва окказионализмҳо. Дар натиҷа ду ақида ба ҳам зид низ ба вуҷуд омад: як гурӯҳи забоншиносон ҳар ду воҳидро як ҳодисаи луғавӣ мешуморданд ва гурӯҳи дигар онҳоро аз ҳам ҷудо намуда, воҳидҳои алоҳида ба қалам додаанд.

Масалан, ҳуди Н.И. Фелдман ҳар ду истилоҳро ҳамчун муродиф истифода мебарад. Ӯ хусусиятҳои ба меъёри калимасозии забон мувофиқ ва дорои аломати нави будани онҳоро таъкид намудааст.

А. Г. Ликов, забоншиноси дигари рус, калимаҳои потенсиалӣ ва окказионализмро ҳамчун окказионализми системавӣ ва ғайрисистемавӣ тавсиф намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро нозик ҳисоб мекунад, яъне ҳар ду падидаро як ҳодисаи нутқ қаламдод кардааст [6]. В. В. Лопатин ҳам калимаҳои потенсиалӣ ва окказионализмҳоро дар синфи «окказионализм» тасниф мекунад, зеро ҳар ду «калимаҳои мебошанд, ки дар забон мавҷуд нестанд, онҳо дар лаҳзаи нутқ сохта мешаванд, дар ҳоле ки ҳамаи калимаҳои дигар (маъмули забон) дар лаҳзаҳои суҳбат аз нав сохта, ҳамчун воҳидҳои тайёри забон тақрибан истемол мешаванд» [10, 70-71]. Хусусияти истифодаи яккарата ё танҳо мутааллики як матн будани онҳо имкон намедихад, ки дар луғатҳои тафсирии ҷой гиранд. Л. В. Шерба ва Г. О. Винокур ҳам окказионализмҳоро вожаҳои потенсиалӣ муттаҳид кардаанд [2, 320].

Нуқтаи назари муқобил дар асарҳои Э. А. Земская [6; 7], Е.И. Намитокова [14] ва Э. Ханпира [23; 24] ифода гардидааст.

Ин муҳаққиқон калимаҳои потенсиалӣ ва окказионализмро муқоиса намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо кардаанд. Масалан, Э. А. Земская қайд мекунад, ки «калимаҳои гурӯҳи якум (потенсиалӣ) ба қоидаҳои калимаҳои маъмули забон, ки механизми ташаккули калимаро ба танзим медароранд, мутобиқат мекунанд. Калимаҳои гурӯҳи дуюм (окказионализмҳо) аз рӯи қоида ба вуҷуд намеоянд. Онҳо фардиати эҳодии худро нигоҳ медоранд ва на дар муомилоти забон, балки мустақилона «зиндагӣ мекунанд» [7, 181].

Аммо дар пажӯҳишҳои ахиран дар забоншиносии рус баанҷомрасида мутааллики як падидаи луғатшиносӣ будани калимаҳои потенсиалӣ ва окказионализмҳо эътироф гардидааст [2,5].

Вожаҳои, ки соҳиби муаллифанд ва доираи истемолашон дар як матн маҳдуд шудааст, дар адабиёти бадеии тоҷик, ҳосатан дар назм, ҳеле зиёданд, аммо то ҳанӯз мавриди пажӯҳиши ҷиддӣ қарор нагирифтаанд.

Дар ин мақола якҷанд калиме аз ашъори шоирон Лоик Шералӣ, Рустами Ваҳҳоб ва Фарзона, ки ба хусусиятҳои вожаҳои окказионалӣ мувофиқанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

*Дил аз қавравони **равонкаҷ** гирифт,
 Най овар, ки аз ҷангам ояд шигифт* [11, 38].

Калимаи «равонкач» вожаи бегона – ношинос менамояд, дар бораи он аз ҷое маълумот пайдо кардан имкон надорад, зеро он дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ зикр нашудааст. Ин калима нодир аст, он танҳо дар матн додашуда вучуд дошта метавонад. Ин вожа аз калимаҳои маъмули забон бо он фарқ мекунад, ки ду паҳлуи хос дорад: офаранда (муаллиф) ва сабаб (роз, сирр). Асрори тавлид ва маъноеро, ки ин воҳиди луғавӣ ифода мекунад, танҳо хонандаи нуктадон ва бо забони адабии тоҷикӣ мусаллат кушода метавонад.

Дар назари аввал чунин менамояд, ки шоир дар натиҷаи иваз намудани ҷойи решаҳои вожаи нахуст (қачравон) калимаи нав сохтааст, аммо дар асл ин тавр нест. Воҳиди аввали луғавӣ аз решаҳои *қач* – сифат + *рав* – асоси замони ҳозираи феъл ва пасванди ҷамъбандии *-он* сохта шудааст, лекин калимаи сохтаи худи адиб фақат ду решаи ҳолис дорад: *равон* – исм ба маънои «**руҳ**, ҷон» + *қач* – сифат. Вожайи **қачрав** аслан сифат аст, вале дар байти боло ба мисли теъдоди калони сифатҳо (ҷавон, пир, гадо, доро...) исм шуда маънои «одами аз роҳи рост мунҳарифшуда, фиребгар»-ро далолат мекунад. **Равонкач**, ҳамчун сифат ба маънои «бад, дилсиёҳ, бадхӯш; бадахлоқ; девона» омада, эҳсосот ва муносибати модалии гӯяндаро хеле возеҳ ифода мекунад. Мазмунӣ байт: аз одамони равонкач дилгир (малул, хаста) шудам, аз қачрафторию қачфаҳмию қачқирдорӣ онҳо ҳатто ба асбоби мусиқӣ дилнавозу хушсадо – ҷанг, ки шаклан қач аст, хоҳиши нигоҳ карданро надорам (нафрат дорам).

Дар зимн шоир дар ин байт окказионализми маъноиро низ сохтааст: вожаи **шиғифт** дар луғатномаҳо «тааҷҷуб, ҳайрат, ҳайронӣ. 2. аҷиб, ҳайратовар» тафсир шудааст, аммо, чунонки аз мазмунӣ матн пайдо мешавад, калимаи мазкур маънои «нафрат пайдо кардан»-ро гирифтааст.

Фардвожаҳо (окказионализмҳо); (калима, маъно, ибора) – «воҳидҳои ғайримуқаррарӣ мебошанд, ки дар истеъмоли меъёрии умум қарор надоранд, балки бо завқи инфиродӣ, бо дарназардошти шароити мушаххаси истифода вобастагӣ доранд» [1, 284].

Бо вучуди воҳиди нутқ буданашон окказионализмҳо аз ҷониби системаи забон идора мешаванд, дар асоси имконоти маъноӣ, калимасозӣ ва грамматикӣ ин система зоҳир мешаванд ва инкишоф меёбанд, ба тамоюлҳои рушди он мувофиқат мекунад. «Онҳо падидае ҳастанд, ки дар забон ҳамчун як мавҷуди нӣҳонӣ «зиндагӣ мекунанд», дар ҳаёти воқеӣ вучуд надоранд, аммо ҳамчун як ишора дар системаи забон дода мешаванд, дар ... падидаҳои навоҷариҳои забон сар мезананд ва имконро ба воқеият таъдил медиҳанд».

Окказионализмҳои баландмазмунӣ бадеӣ ва аз ҷиҳати эстетикӣ нозук ва латиф воситаҳои муҳимми матнсозӣ мебошанд, ки аз муодилҳои маъмули ҳадашон бо қобилияти ғавқулодаи маъноӣ фарқ мекунанд.

*Гарчи ман кӯтоҳдастам, кӯтаҳармон нестам,
Гарчи ман кӯтоҳумрам, кӯтаҳимон нестам.*

Дар ин пораи ғазал шоир Лоик ду вожаи ҳамвазну ҳамқофия ва ҳамшаклро сохтааст: кӯтаҳармон ва кӯтаҳимон.

Ҳардуи ин вожа, чунонки мушоҳида мешавад, ба меъёри калимасозии забони тоҷикӣ пурра мувофиқат мекунанд ва чун луғати КҶТОҲДАСТ *آنکه دستش به مراد و مطلوب نامراد. ناکام* нотавон, очиз, дасткӯтоҳ сохта шудаанд.

Дар ФТЗТ (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ) **армон** чунин маънидод шудааст: орзу, ҳасрат; аз ҷаҳон ба армон рафтан – орзуҳо амалӣ нагардида ғавтидан, ноумед аз дунё гузаштан; ба дил армон доштан – ҳасрате доштан; дар дил армон намондан –

ҳамаи орзуҳо амалӣ гардидан. Умед, рачо, ранҷ, пушаймонӣ (Деххудо). Пас, кӯтаҳармон орзуву ҳаваснадошта, умедканда. БЕАРМОН 1 *بی ارمان* – ба орзу расида, бамуроду мақсадрасида. 2. бепушаймонӣ, беафсӯс, бенадомат, беҳасрат ФТЗТ [162].

*Гарчи ман кӯтоҳдастам, кӯтаҳармон нестам,
Гарчи ман кӯтоҳумрам, кӯтаҳимон нестам.
Мадду ҷазри ҳодисот аз синаи ман бигзарад,
Дар лаби дарёи ҳастӣ санги бечон нестам.
Пойи ман бо сангкӯб аз хурдӣ одат кардааст,
Гар зи санги роҳ тарсам, аз куҳистон нестам!
Давлати ман реғи заррини Зарафишон бас бувад,
Заррае гар зар бичӯям, аз Зарафишон нестам!
Гар зи шеъри ман наояд бӯйи меҳру эътиқод,
Зодаи дарёву кӯҳи Тоҷикистон нестам!*

Аз мазмуни ғазал чунин бармеояд, ки шоир аз касбу шуғл ва обрӯйи манзилаташ мағрур нашуда, худро шахси одӣ шуморад ҳам, аммо барои ҷамъият одами нодаркор ҳисоб намекунад:

*Ҳар чи аз дасти ман ояд, нотамомаи бишмарам,
То зи худ норозиям, аз худ пушаймон нестам.*

Пас аз ин чо кӯтаҳармонро «чаҳдкунанда барои ба орзуҳои хеш расидан», мутақоди ноумед маънидод кардан мумкин аст. Кӯтаҳимон, «беътиқод, беимон» маъно додааст.

Калимаи мураккаби самандарфитрат маҳсули эҷоди шоир Рустами Ваҳҳоб аст, ки фақат дар байти зайл истифода шудааст:

*Гузаштам бо ту оташро, буридам бо ту дарёро,
Самандарфитрати ман, ҳам наҳанги хунфишони ман.*

Самандар дар ФТЗТ 1. ҷонвари калтакалосмонанд, ки ҳам дар об ва ҳам дар хушкӣ зиндагӣ мекунад. 2. ҷонвари афсонавие, ки гӯё дар оташ намесӯзад ташреҳ шудааст.

Дар «Луғатномаи Деххудо» ба ин маъноҳои «фариштаи муваккали оташ ва пунбаи кӯҳӣ» илова гардидаанд.

Фитрат, а. 1 *فطرت*. офариниш, хилқат. 2. табиат, сифат ва хислати табиӣ инсон; сиришт. 3. ақл, заковат ташреҳ шудааст [404] ва дар вожаи сохтаи шоир ба маънои дуҷум корбаст шуда, «самандартабиат, самандарсифат» маънӣ гирифтааст. Дил танҳо бо ин хосияташ соҳибашро аз оташҳои харобкор начот дода метавонад.

Шоир ба мухотабаш, ки дил аст ва шеър ҳам «Дилнома» унвон гирифтааст, барои бурдборию таҳаммул ва сабраш сипосгузорӣ намуда, онро ҳамчун «қаҳрамон» аз матлаъ то мақтаъ ситудааст.

Окказионализмҳои луғавиро дар эҷодиёти шоира Фарзона ҳам дучор омадан мумкин аст. Масалан, дар байти

*Дар ин фазо, ки шару фитна сар барафрозанд,
Насими куфрбарандозу наҳспиро шав, [169]*

якбора ду калима – **куфрбарандоз** ва **наҳспиро** вожаҳои худэҷоди Фарзонаанд, зеро дар луғатномаҳои маъмули тоҷикию форсӣ зикр нагардидаанд.

Наҳспиро: наҳс 1. таъсири бади ситораҳо, ки гӯё боиси бадбахтии мардум мешавад; муқоб. саъд; бетолей, бадбахтӣ. 2. бадахтар, манҳус, шум, бехосият: рӯзи наҳс. Пиро аз перостан: кӯтоҳ кардани мӯйи сар; буридани шохи хушк ё зиёдатии дарахтон.

*Шамими ишқ меояд зи себистони субҳогӯш,
Шафақ дар шохи миной шакарсебест атласпӯш. [35]*

Калима дар асари бадеӣ соҳиби маъноӣ баланду латифи шоирона мегардад; он қобилияти бедор кардани эҳсосоти эстетикиро мегирад, яъне намудҳои гуногуни таассурот, ки ҳамчун зухури шаклҳои гуногуни ифодаи мусбат ё манфӣ ба амал меоянд, ифода карда метавонад.

Калима муҳимтарин унсури матни бадеист, аз ин рӯ, ҷустуҷӯи калимаи мувофиқ барои татбиқи афкори бадеии шахси эҷодкор, ҳосатан дар раванди шеърофаринӣ, вазифаи хеле муҳим мебошад.

Калима дар асари бадеӣ бо қабатҳои маъноӣ нумӯ мекунад, аз ин рӯ, мундариҷаи он дурӯя мегардад ва образнок – фасеҳ мешавад, зеро он, аз як тараф, ҳаёти воқеӣ ва, аз тарафи дигар, воқеияти адабии дар асари бадеӣ офаридашударо ба тасвир меоварад. Ҳар як калима (адабӣ ё ғайриадабӣ) метавонад воситаи ифодаи бадеӣ гардад ва тасвири лафзиро ифода кунад. "Ҳеҷ калима ва шаклҳои забонӣ вучуд надорад, ки барои тасвир мавод шуда натавонанд" (Виноградов 1963, сах. 119).

Ҳар як калимаи одии нутқи ҳамаҷуз дар зери қалами шахси эҷодкор дигаргунии эстетикӣ ба амал меорад, яъне, он ҳамчун ангезандаи усулҳои бавучудоварандаи омилҳои эстетикӣ мебошад. Бисёре аз усулҳои истифодаи калима, масалан ташбеҳ, истиора, муқоиса, тавсиф, аллитератсия, ассонанс ва ғ., ки дар ба даст овардани калима бо тасвири бештар, "шеърӣ"-и бузургтар мусоидат меkunанд, дар эҷоди бадеӣ васеъ истифода мешаванд.

Хулоса, сабабҳои, ки адибонро ба эҷод намудани окказионализмҳо водор меkunанд, инҳоянд: а) зарурати баёни дақиқи фикр (барои ин калимаҳои маъмул кофӣ нестанд); б) хоҳиши муаллиф ба таври мухтасар баён кардани ҳадаф (воҳиди забонии нав метавонад ибораро ва ҳатто ҷумлаеро иваз кунад); в) зарурати таъкид кардани муносибати худ нисбат ба мавзӯи суҳан, ба он додани вижагиҳои хос, хусусан маъноӣ баҳодихӣ; арзёбии зарурати пешгирӣ аз тавтология; ғ) зарурати нигоҳ доштани вазни шеър, таъмин кардани кофия, ноил шудан ба зарурот ва унсурҳои бадеии назм.

КИТОБНОМА

1. Бабенко, Н.Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. - Калининград, 1997. – 85 с.
2. Захарова, О.С. К проблеме соотношения понятий «окказионализм» и «потенциальное слово».
3. Земская Е.А. Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. — Самарканд, 1972. — С. 19—28.

4. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование: Учебное пособие. — М.: Флинта. Наука, 2005.
5. Крылова О.А. Лингвистическая стилистика. В 2 кн. Кн. 1. Теория: Учеб. пособие для вузов. — М.: Высшая школа, 2008.
6. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово): учебное пособие для филол. фак. ун-тов. — М.: Высшая школа, 1976.
7. Фельдман Н.И. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. 1957. № 4. — С. 64-73.
8. Ханпира Э. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании русского языка // Развитие словообразования русского языка. — М.: Наука, 1966. — С. 153-166.
9. Ханпира Э. Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования.: Сб. статей / Моск. гос. ун-т. — М., 1972. — С. 245-318.
10. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. —Л.: Наука, 1974.
11. Рустами Ваххоб. Шахри Хуршед. — Душанбе, 2008. - 167 с.

НАҚШИ ОККАЗИОНАЛИЗМҲО ДАР ИФОДАНОКИИ НАЗМИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Дар мақола мафҳумҳо ва истилоҳоти асосии назарияи окказионализмҳо мавриди баҳс қарор гирифта, принципҳои омӯзиши окказионализм ва бо калимаҳои потенциалӣ як будани онҳо муқаррар карда шудаанд. Намунаҳои сершумори таҳлили сохторӣ ва маъноии вожаҳои окказионалӣ, ки дар назми муосири тоҷик зухур кардаанд, оварда шудаанд. Таҳлили окказионализмҳо исбот мекунад, ки ин навъи вожаҳои нав барои матни бадеӣ, хосатан назм хос буда, соҳиби муаллифанд. Онҳоро муаллиф барои баёни дақиқи фикр, ба таври мухтасар баён кардани ҳадаф (воҳиди забони нав метавонад ибораро ва ҳатто ҷумлаеро иваз кунад), таъкид кардани муносибати худ нисбат ба мавзӯи суҳан, ба он додани вижагиҳои хос, хусусан маънои арзёбӣ, зарурати пешгирӣ аз тавтология, зарурати нигоҳ доштани вазни шеър, таъмин кардани қофия ва унсурҳои бадеии назм эҷод мекунад.

Масъалаи омӯзиши окказионализмҳо дар матни бадеӣ мубоҳисаи байнисоҳавӣ ва умумии забониносии мебошад, ки бевосита ба лексикология, лексикография, калимасозӣ, морфология, синтаксис ва услубиносии марбут аст. Гузашта аз ин, як мавзӯи умумии филологист, зеро ба таври қатъӣ услуби сирф лингвистӣ ё сирф адабӣ вучуд дошта наметавонад.

Вожаҳои калидӣ: забони тоҷикӣ, окказионализм, назария, матни бадеӣ, назм, адабиёти тоҷик.

РОЛЬ ОККАЗИОНАЛИЗМОВ В ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматриваются основные понятия и термины теории окказионализма, устанавливаются принципы изучения окказионализма и их сходство с потенциальными словами. Приведены многочисленные примеры структурно-семантического анализа окказиональных слов, встречающихся в современной таджикской поэзии. Анализ окказионализмов показывает, что этот тип новых слов

специфичен для художественного текста, особенно для поэзии, и имеет своего автора. Они используются автором для четкого выражения цели, лаконичного выражения мысли (новая языковая единица может заменить фразу или даже предложение), подчеркивания своего отношения к предмету, придания ему специфических черт, особенно оценочного значения, необходимости избежать тавтологии, необходимости поддерживать размер стиха, обеспечивать рифму, удовлетворять потребности художественных элементов поэзии.

Изучение окказионализма в художественном тексте - это междисциплинарные и общие лингвистические дискуссии, которые имеют непосредственное отношение к лексикологии, лексикографии, морфологии, синтаксису и стилистике. Более того, эта проблема общепилологическая, так как сугубо лингвистической или сугубо литературоведческой стилистики, строго говоря, не существует.

Ключевые слова: таджикский язык, окказионализм, теория, художественный текст, поэзия, таджикская литература.

THE ROLE OF OCCASIONALISM IN THE EXPRESSIVENESS OF MODERN TAJIK POETICS

This article deals with basic concepts and terms of the theory of occasionalism and the principles of researching of occasionalism and their similarity with potential words are determined as well as. Numerous examples of the structural and semantic analysis of the occasional words have been clarified which were found in modern Tajik poetry. Analysis of occasionalism shows that these types of new words are specific for artistic text, especially for poetry, and has its author. They are used by the author for a clear expression of the goal, a concise expression of the idea (a new linguistic unit can replace the phrase or even a sentence), underlining its attitude to the subject, giving it specific features, especially the evaluation, the need to avoid tautology, the need to maintain the weight of poetry, to ensure the rhyme, and getting the needed satisfaction and artistic elements of poetry.

The study of occasionalism in the artistic text is interdisciplinary and common linguistic discussions, which are directly related to lexicology, lexicography, morphology, syntax and stylistics. Moreover, this is general philological problem, since does not exist strictly linguistic or purely literary stylistics.

Keywords: Tajik, Occasionalisms, theory, artistic text, poetry, Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Музофиршоев М. О. – дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 935-26-47-25. E-mail: mamad61@mail.ru

Сведения об авторе: Музофиршоев Махмадалишо – доцент кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. E-mail: mamad61@meil.ru. Тел: (+992) 935 26 47 25.

About the author: Muzofirshoev Mahmadalisho, Associate Professor in the Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University. E-mail: mamad61@meil.ru. Tel: (+992) 935 26 47 25.

**ЭТНОГЕНЕЗ ВА ТАЪРИХИ ЭТНИКӢ – ОБЪЕКТИ МУҲИММИ
ЭТНОЛИНГВИСТИКА****Шодиев Рустам***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) равияи нисбатан нави забоншиносӣ, ки забонро дар муносибат ба этнос (қавм) ва муносибати этнос (қавм)-ро ба забон дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули таърихӣ он мавриди омӯзиш қарор медиҳад ва бо этногенез пайванди усулӣ дорад.

Этногенез, маъмулан, ба сифати раванди ташаккули ҷомеаи нави этникӣ дар заминаи ҷузъҳои гуногуни этникии қаблӣ ҳамчун марҳалаи ибтидоии таърихи этникӣ муайян карда мешавад.

Худи истилоҳи «этногенез» ду маъно дорад: 1) пайдоиш ва ташаккули этнос (қавм); 2) самти илмӣ, ки пайдоиш ва ташаккули этнос (қавм) ва таърихи этникии ин ё он минтақаро меомӯзад.

Мавзуи таҳқиқоти этногенетикӣ таърихи ташаккули халқ, этнос бо тамоми гуногуннавьӣ ва хусусиятҳои ибтидоии он, инчунин таърихи аҳолии минтақа (минтақаҳои алоҳида ва атрофи онҳо) дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти илмҳои гуногун оид ба инсон мебошад.

Дар робита ба масъалаҳои пайдоиши халқҳои гуногуни ҷаҳон таҳқиқоти зиёд анҷом дода шудааст ва дар ин замина адабиёти илмӣ фаровон таълиф гардидааст. Асарҳои, ки масъалаҳои марбут ба этногенезро фаро мегиранд, ба қалами мардумшиносон, бостоншиносон, забоншиносон, антропологҳо, таърихшиносон, ҷуғрофиядонҳо ва заминшиносон тааллуқ доранд.

Назарияи этногенез ҳарчанд дахсолаҳо боз ҳамчун равияи илмӣ пазируфта шуда бошад ҳам, ҳанӯз равияи нав ба ҳисоб меравад.

Этногенез тавассути илмҳои гуногун, аз қабилӣ мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, антропология, забоншиносӣ, сарчашмашиносӣ, фолклоршиносӣ ва, албатта, таърих омӯхта мешавад. Вазифаи этнолингвистика аз он иборат аст, ки чӣ тавр ва чӣ гуна далелҳои забонӣ маводи маъхазҳои забоншиносиро дар якҷоягӣ бо маълумоти дигар илмҳо барои ҳалли масъалаҳои этногенез ва таърихи ибтидоии қавмҳо истифода намояд. Фаровонии илмҳои мухталифе, ки ба баррасии масъалаҳои марбут ба этногенез алоқамандӣ доранд, инчунин гуногунии сарчашмаҳо мубрами ин масъаларо муайян мекунад.

Хусусияти манбаъҳои илмҳои гуногунро дар робита ба этногенез чунин метавон баррасӣ кард.

Мардумшиносӣ метавонад дар ин замина нисбат ба дигар илмҳо дар самти равшан кардани мазмуни чунин мафҳумҳо, аз қабилӣ қавм, мардум, миллат, ҳудӯҳои таърихӣ, азҳудкунӣ бештар мусоидат намояд. Маълумоти этнографӣ, бо гуногунрангӣ, тафсилоти мушаххаси худ фарқ мекунад, зеро онҳо қариб ҳамеша метавонанд ҳудуди ҷуғрофии падида, воқеиятро муайян кунанд.

Бостоншиносӣ дар бораи фарҳангҳои қадимӣ, ашӯ, таърихбандии нозуки онҳо маълумот медиҳад. Тавре ки В. П. Алексеев қайд мекунад «бостоншиносӣ

мардумшиносист». Аммо он, ҳарчанд ба этнография шабоҳат дошта бошад ҳам фаъолияти инсонҳои зиндари камтар дар бар мегирад ва бештар ба омӯзиши ашӯву асбоби рӯзгор маҳдуд мешавад [2, 150-151].

Сарчашмаҳои хаттӣ дорои маълумоти хеле пурарзиш дар бораи масъалаҳои этногенез ва таърихи ибтидоии қавмҳо мебошанд. Масалан, мо дар «Солномаи солҳои гузашта» манзараи хеле муфассали ҷуғрофияи маҳдуди қabilaҳои славянии шарқӣ ва ҳамсоягони онҳоро мебинем. Дар «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ низ ҷуғрофияи таърихӣ ва этникии қавму қabilaҳои ориёӣ ва макони будубоши онҳоро дар робита ба ривоятҳои асотирию таърихӣ, диниву этникӣ мушаххас мушоҳида карда метавонем. Мутаассифона, барои бисёр халқҳои ҷаҳон чунин сарчашмаҳои хаттии қадимӣ умуман вучуд надоранд.

Масалан, дар бораи пайдоиши номвожаи «точик» ва иртиботи он ба этногенези мардуми тоҷик ва номи забони он фарзияҳои гуногун вучуд доранд, ки яке аз онҳо ба номи қabilaҳои таҳорӣ иртиботи доштани вожаи тоҷик аст. С. Назарзода дар асари «Пажӯҳише дар таърихи забони тоҷикӣ» бо истинод ба навиштаҳои муҳаққиқон менависад: «Фарзияи дигар дар бораи пайдоиши вожаи «точик» бо омадани қabilaҳои таҳорӣ ба Осиёи Миёна ва таъсиси давлати Кӯшон нахуст дар Бохтар (солҳои 140-130 то мелод баъд аз шикаст ва барҳам хӯрдани давлати Юнону Бохтар) ва баъдан табилии ин давлат ба шоҳаншоҳии Кӯшон дар оғози садаи аввали солшумории мелодӣ иртибот дорад. Бояд ёдовар шуд, ки дар ҳуҷҷату санадҳои нав дарёфтгардидаи забони бохтариин ин давра вожаи «точик» барои номгузории мардуми сарзамини Тахористон истифода шудааст, ки робитаи ин вожаро бо калимаи «таҳор» нишон медиҳад. Бо таъсиси ин давлат вожаи «точик» ба тамоми минтақаҳои ин шоҳаншоҳии бузург паҳн мешавад ва номи қавму қabilaҳои ин сарзамин гардида, мафҳуми васеъ касб мекунад. Вожаи «точик» ба қавмҳои ориёии таҳориву ҳайтолӣ иртиботи қавӣ дорад ва ба назар чунин мерасад, ки бо пайдо шудани таҳориҳо ва таъсиси давлати шоҳаншоҳии Кӯшонӣёнӣ бузург, ки дар ҳудуди 600-700 сол якҷо бо Ҳайтолиён дар минтақаи бузурги сарзаминҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Покистон, қисмати шимолии Ҳиндустон, Эрони Шарқӣ, Хитой Ғарбӣ (Қошғару Хутану Уйғуристони, ки дар он давра Тахористони Бузург номида мешуд) ҳукмронӣ кардаанд, ташаккули халқи тоҷик оғоз мешавад» [7, 66].

Таҳқиқоти бунёдии этногенез, масъалаи таъини даврабандӣ ва раванди ташаккули халқи тоҷик ба қалами академик Б. Ғ. Ғафуров мансубият дорад. Пажӯҳиши ҷиддӣ дар заминаи масоили таърихи халқи тоҷик асарҳои бунёдии «Тоҷикон, таърихи бостон, қадим ва асримиёнагӣ»-и Б. Ғафуров ва «Таърихи халқи тоҷик» дар 3 ҷилд ва 5 китоб маҳсуб мешаванд, ки фарогири таърихи халқи тоҷик аз давраи бостон то замони мо мебошанд. Ин асарҳо таърихи халқи тоҷикро илман низомбандӣ намуда, дар онҳо маводи фаровони таърихӣ шомил гардидааст, ки исботи ҷиддии пайдоишу ташаккули этноси тоҷик, фарҳанг ва дини он мебошад [15, 54-55].

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён» баррасиҳои ин мавзӯро ҷамъбаст намуда, менависад: «Қabilaҳои нахустини юечӣ, ки ба Бохтар омада, ба қавмҳои бумӣ омезиш ёфтанд ва пойдевори давлати кӯшонӣҳоро дар ин сарзамин бунёд гузоштанд, дар асноди ҷинӣ баъзан бо номи Та-юечиҳо ё да-юечиҳо ёд мешаванд. Таърихшиносон бояд ба номи қabilaи Та-юечи таваҷҷуҳ зоҳир намуда, иртиботи онро бо ҷанбаҳои этникии пайдоиши забони ниёгони тоҷикон ва истилоҳи тоҷик мавриди тадқиқ қарор бидиҳанд» [13, 63].

Барои муайян кардани этногенези тоҷик дар адабиёти классикӣ осори фаровоне вучуд дорад, ки муҳаққиқон онҳоро бояд аз диди нав ва бо хониши нав баррасӣ намоянд. Аз давраҳои пеш аз исломи таърихи мардуми тоҷик низ имрӯзҳо санаду сарчашмаҳои зиёде пайдо шуда истодаанд.

Тавре С. Назарзода дар асари худ «Пажӯҳише дар таърихи забони тоҷикӣ» менависад: «Номи забони тоҷикӣ ҳам ба номи халқи тоҷик ва қавмҳои ориёӣ ба он наздик алоқаманд буда, таърихи дерина дорад. Бар хилофи қабилҳои форсӣ ин қавму қабилҳо ба таври доимӣ дар Ватани аслии худ – ду тарафи дарёи Ому боқӣ мондаанд ва аз рӯйи ривояти таърихии мардуми ориёитабор номи худро аз номи яке аз сарқабилҳои ориёӣ бо номи Тоҷ гирифтаанд» [7, 51].

Оид ба вожаи «тоҷик» муҳаққиқон Н. Хаников, В. В. Бартолд, М. С. Андреев, А. Н. Бернштам, Б. Г. Гафуров, А. Ю. Якубовский, А. К. Боровков, И. И. Кисляков, А. Л. Хромов, Садриддин Айни, Эмомалӣ Раҳмон, Ҳ. Муъминҷонов, Ҷ. Сиддиқӣ, Муҳаммади Таботабой, Аҳмади Ҷовид, Саидмуҳаммад Сачҷодия ва дигарон пажӯҳиш анҷом додаанд.

Муҳаққиқон оид ба номвожаи тоҷик чанд фарзия пешниҳод кардаанд, аз ҷумла ин вожа ба номи қабилҳои арабии «тай» (дар ҳайати қабилҳои араб дар истилои Осиёи Миёна ширкат доштанд), ба вожаи «тоҷ» ба маънии тоҷдор, ба номи сарқабилҳои қавмҳои эронии бостон бо номи «Тоҷ» (аз Бундаҳишн) ва ба номи қабилҳои тахори Осиёи Миёна дар шакли «таоҷӣ» иртибот мегирад.

Донишманди маъруф В. В. Бартолд дар бораи номвожаи тоҷик чунин изҳори назар намудааст: «Тоҷик шакли пешини он тозик ё тожик, - номи халқе дар оғоз ба маънои араб (баъдан ин маънӣ танҳо дар шакли тозӣ боқӣ мемонад), баъдтар ба маънои эронӣ дар муқобили вожаи «турк»: ин вожа аз номи қабилҳои арабии **тай** сохта шудааст» [4, 469].

Донишманд А. А. Семёнов доир ба ин масъала чунин ибрози назар кардааст: «Тафсири суннати филологии вожаи тоҷик аз вожаи «тай», номи қабилҳои арабӣ, ки дар давраи Сосониҳо дар ҳамсоияти форсҳо сукунат доштанд, гирифта шудааст. Форсҳо намоёндагони ин қабилро «тоҷик» меномиданд. Шакли охири ин анҷомаи ин вожа дар вожаи «разӣ», яъне сокини Рай дида мешавад. Анҷомаи -зӣ ба анҷомаи «чик»-и қадимӣ мутобиқат дорад. Дар даврони истилои араб форсҳо аввал арабҳоро ва баъдан тамоми мусулмонҳоро тоҷик меномиданд» [10, 21].

Муҳаққиқ Н. Хаников вожаҳои «тоҷик» ва «тозӣ»-ро мавриди пажӯҳиш қарор дода, чунин хулосабарорӣ мекунад: «Ҳар дуи ин истилоҳҳо аз давраҳои Ашкониён ва Сосониён, яъне то истилои араб вучуд доштанд. Истилоҳи аввал аз тарафи ҷиноҳҳо ҳамчун «ташӣ» (дашӣ) ва истилоҳи дувум ҳамчун «тяоҷӣ» овониғорӣ шудаанд» [12, 93].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» дар иртибот ба вожаи «тоҷик» чунин омадааст: «Фақат дар Афғонистон ва Туркистон ба форсизабонони он ҷо гуфта мешавад ва бештар дар муқобили турк истеъмол мешавад ва асли калимаи паҳлавӣ «тоҷик» мансуб ба қабилҳои Тоҷ аст, ки аз қабоиلى Эрон буда» [3, 102-103].

Устод С. Айни дар мақолаи хеш таҳти унвони «Маънии калимаи «тоҷик» дар луғатҳо ва ҷойи кор фармуда шудани он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин калима» вожаи «тоҷик»-ро аз сарчашмаҳои таърихӣ, луғатномаҳо ва осори адабиёти классикӣ ҷустуҷӯ намуда, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. «Аз таълифоти муаллифони тоҷик-форс маълум мешавад, ки шакли асосӣ, аввалин ва аслии ин калима «тоҷик» бо мадди зерин аст» [1, . 43].

Муҳаққиқини эронӣ Саидмуҳаммад Сачодия ва Муҳаммаддабири Сиёқӣ фарзияи устод Айниро ҳангоми таҳқиқи вожаи «точик» дар осори хаттии давраи классикӣ тасдиқ намудаанд [9, 177-178].

Чунонки ба мушоҳида мерасад, таъйини маънии дақиқи худӣ этноними «точик» ҳам баҳсангез боқӣ мемонад.

Барои таҳқиқи этногенези ҳар қавму миллат таҳқиқи лаҳну оҳангҳои мардумӣ низ муфид арзёбӣ мешавад. Омӯштани оҳанг ва ритми мусиқии халқ, навъҳои мусиқӣ гоҳе ба умқи фавкулъодаи хронологии ташаккули халқиятҳо ворид мешавад.

Омӯзиши фолклор низ дар ин замина муҳим аст. Жанрҳои гуногуни фолклор имкон медиҳанд, ки шуғлҳои қадимӣ, тасвирҳо ва ғояҳо дар бораи мардум пеши назар чилвагар шаванд.

Забоншиносӣ ба таври мушаххасу дақиқ яке аз илмҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ҳалли масъалаҳои этногенез ва равшан кардани пайдоиши халқҳои гуногун бевосита саҳм мегузорад.

Маълум аст, ки забон аз хусусиятҳои муҳимми гурӯҳи қавмист. Агар дар бораи истифодаи натиҷаҳои таҳқиқоти забоншиносӣ барои мақсадҳои этногенетикӣ суҳанронем, пас бояд қайд намоем, ки дар ин ҷо бахшҳои гуногуни забон барои масъалаҳои этногенетикӣ аҳамияти гуногун доранд.

Овошиносӣ ва лаҳҷашиносӣ аксар вақтҳо далелҳои хеле арзишмандро барои ҳалли масъалаҳои решаҳои қавмӣ (этногенетикӣ) дар бар мегиранд. Ҳамин тавр, масалан, аз бисёр ҷиҳатҳо аз рӯйи натиҷаҳои омӯзиши падидаҳои овоӣ ҳама фарзияҳо муайян мегардад, ки қabilaҳои ориёӣ дар аҳди бостон хеле бо ҳам алоқамандӣ дошта, пеш аз тақсими шудан ба гурӯҳҳои гуногуни этникӣ бо як ҷе чанд забону ғӯйиш гуфтугӯ мекарданд. Махсусан, қавму қabilaҳои ориёитабор баъд аз ҷудо шудан аз қabilaҳои ҳиндуаврупоии хеш хусусиятҳои овоии даврони ҳамзистиро бо ин қabilaҳо қаробат ва ҳешовандии худро бо онҳо дар талаффузи вожаҳои алоҳида ва сохтори овоии забони худ нигоҳ доштаанд. Беҳуда нест, ки мардуми ориёитабор то давраҳои мушаххаси таърихӣ, яъне то давраи аввали солшумории масеҳӣ истилоҳи «ориё» ва «ориёӣ»-ро дар номи кишвари худ ва забони хеш нигоҳ доштанд.

Падидаҳои дастурӣ ва нахвӣ барои таҳқиқоти этногенетикӣ камтар мавод медиҳанд, аммо барои ҳалли масъалаҳои дузабонӣ ва муайян кардани намудҳои ҳолатҳои забонии онҳо маълумоти ҷолиб дар ихтиёр доранд. Дар баробари ин, вожаҳо фарҳанги мардумро мустақиман инъикос мекунад ва дар ҳалли ҳама гуна масъалаҳои забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика) хеле арзишманд мебошанд. Вожаҳо бо устувории сохтори худ дар тули асрҳои зиёд камтар ба тағйирот дучор мешаванд.

Таҳлили вомгирии вожаҳо ҳамеша ҳамчун нишондиҳандаи муҳимми забоншиносии қавмӣ хидмат мекунад. Ҳангоми истинод ба вожаҳои соҳавӣ ва ихтисосӣ барои мақсадҳои этнолингвистӣ, муайян кардан мумкин аст, ки агар дар асри X фалон калимае, ки мафҳуми мавриди назарро ифода мекард, вучуд дошт ҷе не. Пас, зоҳиран худ падида дар ҳамон давра ҷе марҳилаҳои гузаштаи рушди забон вучуд дошт.

Дар байни сарчашмаҳои забоншиносӣ оид ба этногенез мавқеи махсусро таҳқиқоти номшиносӣ (ономастика, этнонимия, топонимия, антропонимика) ишғол мекунад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳузури гурӯҳи муайяни аҳоли бо номвожаи махсуси худ (этноним) дар як ҷойгоҳ ин ҷе он тарзи худшиносии қавмӣ онро нишон медиҳад. Масалан, агар ба таърихи давраҳои гуногуни миллии сарзамини Осиёи Миёна назар андозем, дар навбати аввал харитаи паҳншавии қавмҳои гуногуни ориёитабор ҷе эронитабор пеши назар чилвагар мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки то қарнҳои V-VI

милодӣ дар харитаи чуғрофии ин сарзамин халқҳои ориёитабор ба таври яклухт дар ҳама ҷойи Осиёи Марказӣ зиндагӣ доштанд. Қавму қабилаҳои саккоӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, портӣ, форсҳо дар ин давраи таърихӣ шохиси муайянкунандаи харитаи этникӣ ё қавмӣ ин сарзамини паҳновар буданд. Ҳатто ҳучуми Искандари Мақдунӣ ва истилои ин минтақа ба дасти юнониҳо харитаи чуғрофияи қавмӣ ин сарзаминро дигаргун карда натавонист ва истилогарони мақдунӣ баъд аз сад-саду панҷоҳ соли омаданашон ба ин минтақа бо аҳолии бумӣ он омехта шуданд ва фарҳанги ориёитаборон онҳоро дар худ ҳазм намуд.

Аз нимаи дууми асри V милодӣ тохтутози турктаборон ва аз асри VII мелодӣ, ҳучуми арабҳо оғоз мешавад. Ҳарчанд арабҳо ба мардуми ориёитабори бумӣ ин минтақа дини ислом оварданд, ба фарҳанги онҳо таъсири амиқ гузошта, онро ба фарҳанги исломӣ табдил доданд, вале боз ҳам харитаи қавмӣ ин сарзаминро тағйир дода натавонистанд.

Омадани қабилаҳои гуногуни араб ба соҳилҳои дарёи Ому низ вазъиятро тағйир дода натавонист ва ин қабилаҳо дар фарҳангу тамаддуни бостонии халқҳои ориёитабор ва минбаъд тоҷикон ғарқ шуданд. Аз онҳо танҳо номҳои чуғрофӣ ва ғоҳ-ғоҳе ҳам лаҳҷаҳои хосси тоҷикӣ боқӣ монданд.

Туркҳо, то он ки дар ин минтақа сокин шаванд, бештар аз ҳазор сол турктозӣ карданд. Ҳучуми Қарахониҳо, Салҷуқиён ва дигар қабилаҳои хурду бузурги туркҳо то истилои муғул ба харитаи будубоши тоҷикон дар Осиёи Марказӣ таъсири амиқе гузошта натавонист. Баъд аз истилои хонумонсӯзи муғул ва қатли оми тоҷикон ба туркҳо муяссар шуд, ки дар минтақаҳои марзии мардуми тоҷиктабор (Ҳафтрӯд, Кошғар, Хутан...) сокин шаванд ва тоҷикони боқимондаи ин минтақаро турк кунанд. Дар минтақаҳои номбурда то ҳучуми Шайбониҳо тамаддуни тоҷиктаборон побарҷо буд. Ба ин сарзаминҳо сарозер шуда, сокин шудани уйғурҳо (XII), қирғизҳо (XIV), қазоқҳо (XIV-XV), ўзбекҳо (XVI) қабилаҳои кунгурот, қароқалпоқ, лақайҳо ва ғайра ба ҳучуми Шайбониён ба сарзамини Осиёи Миёна робитаи бевосита дорад.

Фақат баъд аз истилои Осиёи Миёна аз тарафи Шайбониёни ўзбеки аштархонӣ ва пайдо шудани хонигариҳои алоҳидаи турктабор (Ҳева, Қўқанд, Бухоро ва ғайра дар харитаи этникии ин минтақа тағйирот ба вуҷуд омад. Охиста-оҳиста дар минтақаҳои шимолии Осиёи Миёна қавму қабила ва миллатҳои туркзабон ба таври муқимӣ сокин гардида, аҳолии бумӣ он – тоҷиконро танг карданд. Лекин ҳоло ҳам дар ин сарзаминҳо фарҳангу тамаддуни тоҷикӣ побарҷост [6, 44-68].

Хусусан, номҳои чуғрофӣ ва номвожаҳои марбут ба об (ҳидронимия) барои ҳалли масъалаҳои этногенез ва таърихи қавмӣ маводи бебаҳо мебошанд. Тасодуфӣ нест, ки дар байни ҳама намудҳои маълумоти забоншиносӣ бостоншиносон аксар вақтҳо ба номвожаҳои чуғрофӣ рӯ меоранд. Дар бисёр ҳолатҳо, номвожаҳои чуғрофӣ як минтақаи мушаххасро аз нуқтаи назари этнотаърихӣ ба таври этимодбахш ва равшан нишон медиҳанд.

Қабатҳои гуногуни номвожаҳои чуғрофиро дар харитаи чуғрофии минтақаи густариши забони тоҷикӣ ба таври фаровон дидан мумкин аст. Масалан, дар қисмати марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон водии Ҳисор бо номи Ҳисори Шодмон ёд мешавад. Агар аз нуқтаи назари вазъи имрӯзаи забон ба ин номвожа нигарем, дар пеши мо манзараи Ҳисори сарсабзу хуррам ва шодибахш чилвагар мешавад. Вале агар аз нуқтаи назари чуғрофияи таърихӣ ба ин номвожа нигарем, тамоман манзараи дигар мушоҳида мешавад. Ба гуфтаи бисёре аз муҳаққиқон, «Шодмон» ба маънии аслии имрӯзаи худ ҳеҷ

қаробату наздикӣ надорад. Ин сарзамин дар давраҳои бостон бо номи Шумон машҳур буда, шодмон шакли омиёнаи Шумон аст.

Тавзеҳан, яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати ҳудуди ҷуғрофӣ нисбатан хеле васеъ ва аз ҷиҳати таърихӣ диққатҷалбкунандаи Тоҷикистон – водии Ҳисор ба шумор меравад, ки дар маъхазҳои таърихию ҷуғрофии кишвар ва берун аз он унвони яке аз водихои қадимаи Осиёи Миёна ва ҳамчуни номи яке аз марказҳои мадания фарҳангии Мовароуннаҳр ва дар шакли умум Балхи бостонӣ ёд мешавад. Имрӯз ин вожа ҳамрадиқ бо номҳои ҷуғрофии водии Ҳисор (Ҳисори Шодмон - Шумон), ноҳияи Ҳисор (Ҳисори Шодмон - Шумон) дар унвони яке аз мавзеҳои бостонии кишвар Қалъаи Ҳисор ва ё Қалъаи Ҳисори Шодмон (Шумон) зикр ёфтааст. Ё ин ки номвожаи ҷуғрофии Хатлон ё Хутталон аз нуқтаи назари таърихӣ номвожаи нав буда, ба Ҳайтолиён, ки бархоста аз ин сарзамин мебошанд, саҳт иртибот дорад.

Дар робита ба номвожаҳои таърихӣ метавон намунаҳои зиёде овард. Аз ҷумла, Бохтари давраи миёнаи рушди забонҳои эронӣ бо номи Тахористон маъруф буд. Ин ном ба қабилҳои тахории ин сарзамин робита дошта, ҳатто чанд муддат номи забони бохтарӣ ҳам бо номи забони тахорӣ ёд мешавад. Ё ин ки номҳои ҷуғрофии Қабодиён, Шаҳритус, Золи Зар ва ғайра моро ба умқи таърих ба ривоятҳои авестоиву шоҳномавӣ мебарад.

Тибқи таҳқиқи О. Маҳмадҷонов, баъзе аз номвожаҳои ҷуғрофии Тоҷикистон ба забонҳои эронии шарқӣ тааллуқ доранд: «Таҳлилу баррасии маъхазҳои таърихӣ ва бостоншиносию ҷуғрофии Осиёи Миёна нишон медиҳанд, ки аз замонҳои қадим ин минтақаҳо макони зисти доимӣ ва ҳудуди рафтуомад ва кӯчишу гузариши қавму қабоиلى гуногунзабону мухталифнаҷод қарор доштааст. Ба ин гуфтаҳо метавон ҳаритаи таърихӣи Роҳи бузурги абрешимро илова намуд, ки чандин асрҳо ҳатти тичорати мардумони минтақаҳои бузурги олам аз ҳудуди ин сарзамини бостонӣ убур намудааст ва то имрӯз дар баъзе маҳалҳои Тоҷикистон осори ин ҳамоиши бузурги тичоратӣи фарҳангиро дучор омадан мумкин аст. Албатта ҳамаи ин падидаҳои таърихӣ дар зиндагӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаи мардумони ин сарзамин осори худро боқӣ гузоштаанд» [5, 47].

Оид ба хусусиятҳои этнолингвистии ин минтақаи ҷуғрофӣ муҳаққиқин чунин фикру андеша баён намудаанд: «... аҳолии қисме аз деҳаҳои мавзеи Варзоб ва болооби дараи Вистан (водии Ромит) мардумони яғнобӣ ва мастҷоҳиёне будаанд, ки дар аввали солҳои 70-уми асри XIX аз сарғаҳи Зарафшон ба ин ҷо омада, маскун шудаанд» [11, 40-41].

Дар баробари ин, маҳз номвожаҳои ҷуғрофӣ ҳангоми истинод ба онҳо эҳтиёткорӣи зиёд талаб мекунад. Решашиносии бисёр номвожаҳои ҷуғрофии даврони бостон баҳсовар аст. Решаёбиву решашиносии саросемавору сатҳӣи номвожаҳои ҷуғрофӣ аксар вақтҳо ба иштибоҳот оварда мерасонад, ки ин боиси сӯитафохумҳои этногенетикӣ мегардад.

Омӯзиши таърихи насаб низ метавонад барои таърихи қавмӣ чизи зиёде диҳад. Масалан, дар байни насабҳои русӣ бисёриҳо асоси туркӣ доранд (Аксаков - аз аксаки туркӣ, Карамзин - аз туркӣ Кара-Мурза, Тимирязев - аз тим ва язи туркӣ - «чанговари оҳанин»).

Дар байни маъхазҳои мустақими забонӣ фарҳанг ва атласҳои лаҳча, решашиносӣ, топонимӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Навъҳои гуногуни гурӯҳбандии забон (генеалогӣ, типологӣ) манбаи ниҳоят муҳими сохти этногенетикӣ мебошанд.

Аз забоншиносӣ назарияи этногенез на танҳо решашиносии вожаҳо, балки таркиби вожаҳо, минтақаи паҳншавии калимаҳоро дар шакли хос ва маъноӣ мушаххаси муайян талаб мекунад. Дар ин ҷо нақши ҳосилкунандаҳо махсусан муҳим аст; маълумот дар бораи дар кучо ва кай пайдо шудани ин шакл, чӣ гуна ва аз кучо ба ин қаламрав, ба ин лаҳҷа омаданад.

Барои назарияи этногенез ҷуғрофия ва калимаҳои адабӣ низ муфиданд. Масалан, «вир»-и русӣ (гирдоб) асосан дар лаҳҷаҳои русии ғарбӣ, белорус маълум аст ва дар булғорӣ, сербӣ ва хорватӣ вир (гирдоб) вожаи забони адабӣ мебошад. Калимаҳои адабии дар як забон буда аксар вақт дар забони ҳамсоя лаҳҷавӣ ҳастанд. Барои этногенез таҳлили гурӯҳии вожаҳо аз рӯи гурӯҳҳои мавзуии калимаҳо (вожаҳои ҳосси хӯрокворӣ, кулолӣ, моҳидорӣ ва ғ.) низ муҳим аст.

Омиле, ки ба корҳои этнолингвистии ҷуғрофӣ мусоидат мекунад, хусусияти оммавии маводи забонӣ мебошад (бисёр пасвандҳо, калимаҳо аз рӯи минтақа, шумораи зиёди вариантҳои маъноии онҳо ва гузаришҳои нозук аз як минтақаи маҳаллӣ ба минтақаи дигар). Ин оммавият натиҷаҳои назаррас медиҳад, вақте ки мо маводи оммавии яксон дорем, масалан, дахҳо калимаи бақайдгирифташуда дар заминаҳои мухталиф аз як минтақа, садҳо калимаи бақайдгирифташуда бо маъноҳои мухталиф аз минтақаҳои ҳамсоя. Маҳз ин гуна маводи азими лаҳҷавиро мо дар баргаҳо (картотекаҳо) ва луғатҳои калимаҳои минтақавӣ пайдо мекунем. Шумораи калимаҳои бақайдгирифташудаи як минтақа ғайримустақим фаъолияти падидаи нишон медиҳад.

Табиати азими мавод дар қаламравҳои ҳамсоя боиси пайдоиши имкони харитасозӣ мегардад. Ҳамин тавр, масалан, имрӯз мо дар ихтиёри худ маҷмуаҳои бузурги муттасили маводи луғавии тоҷикиро аз минтақаҳои гуногуни забонӣ дорем.

Дар «Луғати фурс»-и Асади Тӯсӣ, ки тақрибан 2300 вожа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, вожаҳои зиёде вомехӯранд, ки ба ғайр аз тафсири забонӣ хусусияти гӯйишӣ ё паҳлуи дигари маъношиносии онҳо нишон дода шудааст. Масалан:

«Бевар - ба забони паҳлавӣ даҳ ҳазор бувад, Фирдавсӣ гӯяд:

*Кучо бевар аз паҳлавонӣ шумор,
Бувад бар забони дарӣ даҳ ҳазор...*

...Шоистаи зикр аст, ки як қисми назарраси калимаҳои дар ин луғатнома шарҳу тавзеҳёфта то имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд (ангишт, болор, бунёд, гирдоб, кох, наҷод, обод, обканд, паст, тороч, тундар, ғартут, хорпушт, чуст, оранҷ «бандгоҳи даст бувад миёни соид ва бозу», лунҷ «беруни рӯй бошад», кунҷ «чун гӯша бошад дар ҷое», санглох «замини сангистон бувад», кифт «китф бувад, яъне дӯш», хусур «падари зан бошад», сипор «говоҳан, ки замин шикофанд» ва ғайра).

Дар луғатнома калимаҳои зебову шевое ҳам ба назар мерасанд, ки мутаассифона, бо гузашти асрҳо аз доираи истеъмол берун мондаанд... Масалан: калимаи «пешкор» ва «пешёр», ки устод Рӯдакӣ дар байти зер истифода кардааст:

*Бахту давлат чу пешкори туанд,
Нусрату ғатҳу пешёри ту бод.*

Дар «Луғати фурс» номҳои зиёди шахсиятҳои таърихӣ ва асотирӣ, номҳои ҷуғрофӣ, номи набототу ҳайвонот ва ғайра гирд оварда шудаанд.

Илова бар ин, муаллифи луғатнома хосси ин ё он маҳал ё лаҳҷае будани бархе аз ин калимаҳоро таъкид кардааст, аз ҷумла дар шарҳи калимаи «пушак» мегӯяд, ки «ба забони Мовароуннаҳр гурба бувад» [14, 382-383].

Дар маҷмӯъ, этногенез бо этнолингвистика пайванди усулӣ дорад ва таҳқиқи этнолингвистии забон, дар навбати худ, ба решаҳои таърихӣ ташаккули забон равшанӣ андохта, нақши забонро дар инкишофи этникӣ ва миллии халқҳо ва миллатҳои алоҳида, аз ҷумла тоҷикон, нишон медиҳад. Решашиносии қавмӣ ва этникии халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон, аз тарафи дигар барои равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои гуногуни густариши забон ҳамаҷониба мусоидат мекунад.

КИТОБНОМА

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик /С. Айни // Номвожаи тоҷик, таҳияи Шоҳмуҳаммади Ҳайдарӣ. – С. Петербург – Перм, 2015.
2. Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. Т.П. / В.П. Алексеев. –М., 1989.
3. Алиакбари Деххудо. Луғатномаи Деххудо. - Ҷ.14. / Деххудо Алиакбар.– Техрон, 1335/1956.
4. Бартольд В.В. Сочинение. Т.2. Ч.1. / В. В. Бартольд. – М., 1963.
5. Маҳмадҷонов О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор. О. Маҳмадҷонов. –Душанбе, 2010.
6. Назарзода С. Забон ва худшиносии миллӣ / С. Назарзода. – Душанбе, 2018.
7. Назарзода С. Пажӯҳише дар таърихи забони тоҷикӣ / С. Назарзода. – Душанбе, 2021.
8. Неменова Р.Л. Таджики Варзоба / Р. Л. Неменова. – Душанбе, 1998.
9. Саидмуҳаммад Сачодия. Боз ҳам Тоту Тоҷик / Саидмуҳаммад Сачодия // Тоҷикон дар масири таърих. Гирдоварӣ ва таҳқиқи Мирзо Шукурзода. – Техрон, 1373 / 1994.
10. Семёнов А. А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза. / А. А. Семёнов. – М., 1903.
11. Соколова В.С. Фонетика таджикского языка. / В. С. Соколова. –М.–Л., 1949.
12. Ханьков Н. Записки по этнографии Персии / Н. Ханьков –М., 1977.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2006.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. Китоби 1. / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2016.
15. Этногенез и этническая история таджикского народа. В 2-х томах. Том 1. – Душанбе: Дониш, 2021.

ЭТНОГЕНЕЗ ВА ТАЪРИХИ ЭТНИКӢ – ОБЪЕКТИ МУҲИММИ ЭТНОЛИНГВИСТИКА

Этнолингвистика равияи нисбатан нави забониносиист, ки забонро дар муносибат ба этнос (қавм) ва муносибати этнос (қавм)-ро ба забон дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули таърихӣ он мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Этногенез тавассути илмҳои гуногун, ҷун мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, антропология, забониносии, сарчашмашиносӣ, фолклориносии ва таърих омӯхта мешавад. Вазифаи этнолингвистика аз он иборат аст, ки чӣ тавр ва чӣ гуна далелҳои забонӣ, маводи маъхазҳои забониносииро дар якҷоягӣ бо маълумоти дигар илмҳо барои ҳалли масъалаҳои этногенез ва таърихи ибтдоии қавмҳо истифода намояд. Дар байни сарчашмаҳои забониносии оид ба этногенез мавҷеи махсусро таҳқиқоти номиносии

ишгоҳ мекунад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳузури гурӯҳи муайяни аҳоли бо номвожаи маҳсуси худ (этноним) дар як ҷойгоҳ ин ё он тарзи худшиносии қавмии онро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, қавм, этногенез, мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, антропология, номвожа, овошиносӣ, лаҳҷашиносӣ, решашиносӣ.

ЭТНОГЕНЕЗ И ЭТНИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ – ВАЖНЫЙ ОБЪЕКТ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ

Этнолингвистика – относительно новая отрасль языкознания, изучающая язык по отношению к этносу (народу) и этноса (народа) по отношению к языку на различных этапах его исторического формирования. Предметом этногенетического исследования является история формирования и развития народа, этноса во всём его многообразии и самобытных особенностях, а также история населения региона (отдельных районов и их окрестностей) по результатам исследований различных наук о человеке. Этногенез изучается при помощи различных наук, таких как этнография, археология, антропология, языкознание, источниковедение, фольклор и история. Задача этнолингвистики состоит в том, что как и когда использовать языковые свидетельства, материалы лингвистических источников наряду со сведениями других наук для решения проблем этногенеза и ранней истории племён. Среди лингвистических источников по этногенезу особое место принадлежит изучению ономастики. В большинстве случаев наличие определённой группы людей со своим этнонимом в одной местности свидетельствует о той или иной форме этнического самосознания.

Ключевые слова: этнолингвистика, племя, этнос, этногенез, этнография, археология, фонология, диалектология, этноним, ономастика, истоковедение.

ETHNOGENESIS AND ETHNIC HISTORY - AN IMPORTANT OBJECT OF ETHNOLINGUISTICS

Ethnolinguistics is a relatively new branch of linguistics that studies language in relation to ethnicity (people) and relation to language at different stages of its historical development. The subject of ethnogenetic research is the historical formation of people, an ethnos in all its diversity and distinctive features, as well as the history of the region's population (individual regions and their environments) based on the results of various sciences on human studies. Ethnogenesis is studied with the help of various sciences, such as ethnography, archeology, anthropology, linguistics, source studies, folkloristics and history. The study of nomenclature and occupies a special place Among the linguistic sources on ethnogenesis is. In most cases, the presence of a certain group of people in one place with their special name (ethnonym) indicates one form or another of ethnic self-consciousness.

The study of onomastics takes a special place among the linguistic sources on ethnogenesis. In most cases, the presence of a certain group of people with their own ethnonym in the same locality testifies some form of ethnic identity.

Key words: ethnolinguistics, ethnos, ethnogenesis, ethnography, archeology, anthropology, lexicography, phonology, dialectology, etymology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шодиев Рустам – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Эрони факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: 919270791. E-mail: Shodirys@mail.ru.

Сведения об авторе: Шодиев Рустам – кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Тел.: 919270791. E-mail: Shodirys@mail.ru.

About the author: Shodiev Rustam, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor in the Department of Iranian Philology of the Faculty of Asian and European Languages. Tajik National University. Tel.: 919270791. E-mail: Shodirys@mail.ru.

УКД: 82. 0 -3121

СОМАТИЗМ ВА ФРАЗЕОЛОГИЯ (аз рӯйи маводи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ)

Гулзода Наврӯз

*Филиали Донишгоҳи давлатии Москва
ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе*

«Шоҳнома» мукамалтарин асари бадеӣ, таърихӣ ва таҷассумгари таъриху тамаддуни мардуми форсизабон аст, ки аз он барои таҳқиқ ва пажӯҳиши масоили мавриди омӯзиш қарорнагирифтаи забони муосири тоҷик маводи фаровон ба даст овардан имконпазир аст.

«Шоҳнома» дар тури 30 сол навишта шудааст ва дар бораи шоҳони эронӣ аз Каюмарс то замони охирин шоҳи сулолаи Сосониён маълумот медиҳад. Он масъалаи асосие, ки мо таваққуф карданӣ, на далелҳои таърихӣ, балки истифодаи воҳидҳои фразеологиро бо компонентҳои аъзои бадан, яъне ба ифодаи забоншиносӣ – соматизмҳо дар бар мегирад ва ин масъала дар забоншиносии тоҷик, агар баъзе қорҳои илмӣ нисбатан хурд ба назар гирифта нашаванд, масъалаи нав ба шумор меравад.

Пеш аз он ки ба масъалаи асосӣ таваҷҷуҳ намоем, таъкиди ду нуктаро лозим медонем: аввалан, дар бораи **с о м а т и з м** ва таърихи пайдоиши он чанд нуктаеро ёдоварӣ кардан лозим аст. Агар аз баъзе мақола ва фишурдаҳои ҳаҷман хурди забоншиносон доир ба ин масъала дар забони тоҷикӣ сарфи назар намоем, дар забоншиносии тоҷик ин масъала ба пажӯҳиши бунёдӣ ниёз дорад. **С о м а т и з м** як қабати луғавӣ ҳама гуна забонҳо доништа мешавад, ки бо вучуди мавҷудияти худ, чи дар нутқи шифоҳӣ ва чи дар нутқи хаттӣ аз ҷиҳати мавқеъ ва аҳаммияти забонӣ ба таври бунёдӣ омӯхта нашудааст. Аз ин ҷиҳат метавон гуфт, ки забоншиносии тоҷик ба пажӯҳиши мавзӯи соматизм зарурат дорад.

Соматизмҳо мисли дигар воҳидҳои луғавӣ, аз ҷумла **неологизмҳо, историзмҳо, архаизмҳо**, дар таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ мавқеи назаррас доранд. Яъне, ба ибораи дигар, зиёда аз 15 фоизи таркиби луғавӣ ҳар гуна забонҳоро унвони узвҳои бадан ташкил медиҳанд. Албатта, ин миқдор бо дарназардошти он калимаҳое ба ҳисоб гирифта шудааст, ки аз номи узвҳои бадан сохта шудаанд. Масалан, бо ҷузъи аввали калимаи «даст»: **даста, дастӣ, дастак, дастакӣ, дастгирӣ, дастовез, дасткушод, дастпона, дастовард, дастбӯсӣ** ва бо ҷузъи дуюм: **бедаст, гулдаст, қушодадаст, хушдаст, зердаст, забардаст, кӯтоҳдаст** ва мисли инҳо калимаҳои зиёде сохта мешавад. Ин боиси ғайи гардидани таркиби луғавӣ забон гардидааст. Аммо 15 фоиз калимаҳо дар таркиби луғавӣ, ки ҳазорон калимаро дар бар мегирад, миқдори андак нест ва мо бидуни ин қабати серистеъмоли луғавӣ забон дар нигориш ҳеҷ қор карда

наметавонем ё ба душвории зиёде рӯ ба рӯ хоҳем шуд. Гузашта аз ин, дар мавридҳои зиёде ин калимаҳо барои ифодаи тобишҳои нозуки маъноӣ ва маҷозӣ низ истифода мешаванд.

Масалан, барои тасдиқи ин фикр метавонем мисолҳои ба калимаҳои «пой», «даст», «чашм», «мӯй», «гӯш» пешкаш намоем:

пой нақшидан - майлу хоҳиши ба ҷое рафтан надоштан, рафтан нахостан;

пой дароз кардан – мурдан, вафот кардан;

пой ниҳодан – ба ҷое рафтан;

даст нарасидан – имкон надоштан, шароити иҷроӣ қореро надоштан;

дасти кӯтоҳ – нотаъин, қамбизоат будан;

дасти боло – ғолиб дар мусобиқа ё ҷангу набард;

чашм расидан – аз сари рашқу ҳасад ба муваффақияти қасе назар кардан, ки дар натиҷа он қор бебарор мемонад ё шахси чашмрасида ба ноқомие дучор хоҳад шуд;

чашм кардан – қаси дигарро ба ҳусну қамол ё қуввати бозӯ ва ё ҳунарманд буданаш бо назари ҳасад нигариштан.

чашм ало кардан – қониби қасе бо назари бад нигариштан;

мӯй сафед кардан – дар қоре собиқаи зиёд доштан;

мӯй сик шудан – аз ҳодисае тарсидан, нигарон набудан, тарсидан;

гӯш ба қарӣ андохтан – ҳудро ношунида вонамуд кардан;

гӯш нақардан – итоат нақардан, ба суҳани қасе гӯш надодан;

гӯш ба қимор будан – мунтазири воқеа ё ҳодисае будан.

Аввалин қор истилоҳи «соматизм»-ро муҳаққиқи забони эстонӣ - **Ф. Вакк** истифода намудааст, ки ба ақидаи ӯ, луғати соматикӣ қадимтарин қабати луғавии таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Оре, дар забонҳо қоидаҳои мавҷуданд, ки аксар муштарак маҳсуб мегарданд ва масъалаи луғати соматикӣ аз ин истисно нест. Номи узвҳои бадани инсон **даст-рука, сар –голова, пой – нога, чашм – глаза, рӯй – лицо, мӯй – волос, забон – язык** ва ғ. дар ҳама забонҳо мавҷуд, маъмул ва серистеъмоланд.

Чун инсон, пеш аз ҳама, ба узвҳои бадани худ таввҷуҳ зоҳир намуд, аъзои бадан номгузорӣ шуданд ва ин номҳо баъдан чун замина барои пайдоиши калимаҳои нав хидмат карданд. Яъне, соматизмҳо дар ҳамаи забонҳо ба фонди асосии луғавӣ дохил буда, дар сохтани вожаҳои нав ва ғайи гардидани таркиби луғавии забон хидмати назаррас доранд. Ҳамин тавр, соматизмҳо чун қузьи воҳидҳои дигари забонӣ, аз қумла, таркибу ибораҳо, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, батадрич ба таври васеъ истифода шуданд. Дар забони тоҷикӣ ин қабати луғавӣ аз замони Рӯдакӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан, калимаҳои «**чашм**», «**даст**», «**дил**» дар ҳолати зерин истифода шудаанд:

*Ин қаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, қ-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз нақӯқорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ [4, 59]*

*Дил гӯсаста дорӣ аз бонги баланд,
Ранҷаке бошад-т озору газанд. [4, 99]*

Агар аз назари мантиқ нигариста шавад, хирад, яъне ақл чашм надорад ва маъноӣ ибораи изофии *чашии хирад* маҷозист. Яъне, ибораи изофии *чашии хирад* ба ҷаҳон назари боақлона кардан, дуруст ва бодикқат муоина карданро дорад.

Ифодаҳои *даст ба даст задан*, яъне ба вачд омадан, хурсанд ё ҳайрон шудан, хушдилӣ, *дил гусаста доштан*, яъне аз баҳри чизе ё коре гузаштанро доранд ва бо ифодаи «*даст шустан*», яъне аз баҳри чизе гузаштан ва гоҳо «*дасту дил шустан*»-ро низ вомерем.

Муродифи он «*каф ба каф задан*»-ро Фирдавсӣ низ истифода намудааст:

*На овардгаҳ диду на ҷойи саф,
Ҳаме барзад аз хаши «кафро ба каф».* [5, 318]

*Гирифтанд бар маймана ҷойгоҳ,
Замин сар ба сар гаши аз оҳан сиёҳ* [5, 318]

Рӯдакӣ чунин воҳидҳоро дар ашъори худ хеле фаровон истифода кардааст:

*Ман суҳан гӯям, ту коноӣ кунӣ,
Ҳар замоне даст бар дастат занӣ.* [4, 102]

Ҳамин маъниро дар «Шоҳнома» дар чунин шакл вомерем:

*Ҳам эдун чу ӯ зад ба сар - бар ду даст,
Шигифте маро дар дил омад, шикаст.* [5, 99]

Ифодаи *ду даст бар сар задан* ба маъноӣ нолаву фиғон кардан қорбурд шудааст.

Дуом луғатҳои соматикӣ, ки тавре ки дар боло ишора рафт, дар калимасозӣ, ибораорӣ ва маҷозофарӣ дар таносуби дигар калимаҳо нисбатан ғаёлтар ба шумор мераванд, ки мо бархе аз онҳоро ба ҳайси мисол пешкаш менамоем.

«Шоҳнома» сар то по иборат аз намунаи ифодаҳои маҷозист. Баъзе аз воҳидҳои фразеологиро, ки дар он истифода шудаанд, дар нутқ истифода намебарем, вале маъноӣ луғавии онҳо барои ҳама маълуманд. Масалан, бо вожаи «*дил*», ки аслан худ дар аксар мавридҳо ба маъноӣ маҷозӣ истифода мешавад, воҳидҳои зиёди фразеологиро дидан мумкин аст:

Ба дониш дили касеро барафрӯштан – аз илму дониш касеро баҳравар кардан, касеро аз дониш огоҳ кардан, таълим додан, омӯзондани касе:

*Набиштан ба хусрав биёмӯштанд,
Дилаширо ба дониш барафрӯштанд.* [5, 59]

Дар воҳиди «*ба дил гуфтан*», ки вожаи *дил* истифода шудааст, муодили «*аз дил гузаронидан*» низ дорад ва дар забони гуфтугӯӣ серистеъмол аст. Маъноӣ нисбатан сода ва луғавии он «*худ ба худ гуфтан*», «*фикр кардан*» аст ва шакли «*аз дил гузарондан*» низ дар гуфтугӯӣ маъмул аст:

*Ба дил гуфт, агар бо набиву васӣ
Шавам гарқа, дорам ду ёри вафӣ.* [5, 34]

Ё дар ҷои дигар мегӯяд:

*Дилат гар ба роҳи хато моил аст,
Туро душман андар ҷаҳон худ дил аст.* [5, 35]

Ва боз бо ҳамин вожаи дил чунин овардааст:

*Ҳар он кас, ки дар дил-и бугзи Алист,
Аз ӯ зортар дар ҷаҳон зор кист?* [5, 35]

Воҳиди фразеологии «аз ҷашми касе рӯди хун равон сохтан», ки маънои касеро гирёндан, ба ҳоли бад гирифта кардан, ба сари касе рӯзи бад овардан, дар гиряву мотам нишондани касе ва ғайраро дорад, Фирдавсӣ онро чунин ба қалам медиҳад:

*В-агар кажҷӣ орӣ ба гуфт андарун,
Равон созам аз ҷашми ту рӯди хун.* [6, 71]

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар байти аввал воҳиди маҷозии «ба дил гуфтан», дар байти дуюм «дил ба хато моил будан» ва дар байти сеюм «дар дил бугз (кина) доштан» истифода шудаанд.

Чи тавре ки маълум аст, вожаи «сар» дар бадани инсон асоситарин аст ва дар забон низ он ба ҳайси асоситарин ҷузъи луғавӣ истифодаи густарда дорад. Ин вожа ба маънои аслӣ васеъ истифода шудааст. Воҳиди соматикӣ «сар» аз дигар воҳидҳои луғавӣ соматикӣ камистеъмолтар нест ва Фирдавсӣ дар «Шохнома» аз он васеъ истифода намудааст:

*Задам бар сараш гурзаи говчехр,
Бар ӯ кӯҳ борид гуфтӣ сипехр.
Шикастам сараш чун сари жандапил,
Фурӯ рехт 3-ӯ захр чун рӯди Нил* [5, 319].

Дар воҳиди фразеологии «бади рӯзгор бар сари касе омадан», яъне – ба бадӣ гирифта шудан, гирифтори ҳолати бад шудан, ба сар бало, рӯзи саҳти зиндагӣ омадан вожаи «сар» ба маънои маҷозӣ корбаст шудааст:

*Ба эронӣён гуфт нас шаҳриёр:
Ки: «Моро сар омад бади рӯзгор»* [6, 576].

Баъзан соматизмҳои дар шакли ҷуфтистеъмолшавӣ (*сару тан, сару дил, ҷону тан, сару пой, дилу ҷой ва ғ.*) воমেҳӯрем:

*Сару дил пур аз кина карду бирафт,
Ту гӯӣ, ки аҳди Фаридун гирафт* [5, 98].

Дар нутқ вожаи «сар» ба маънои роҳбар истифода мешавад сари тухма, маънои сардори гурӯҳ, сарвари авлод (тухма)- ро дорад:

*Гуроza сари тухмаи Гевгон,
Завора нигаҳбони тахти каён.*

Аксар вожаи «сар» дар шакли ҷамъ – *сарон* низ истифода шудааст, ки маънои сарварон, роҳбарон, ашхоси калонсол ва ғ.-ро дорад:

*Саронро ҳама хонд наздики хеш,
Паси пушт Шедӯшу Фарҳод пеш.*

Вожаи дигари шомил ба аъзои бадан «**чаши**» аст, ки дар «Шоҳнома» яке аз вожаҳои серистеъмолтарин ба шумор меравад, ки чи ба маънои асли ва чи маҷозӣ фаровон истифода шудааст:

*Чу ду обгираш пур аз хун ду чаши,
Маро диду гурриду омад ба хаши [6, 320].*

*Ҷаҳон пеш чашиам чу дарё намуд,
Ба абри сияҳ баришуда тира дуд [7, 290].*

Муродифи мутлақи «**чаши**» дар забони тоҷикӣ вожаи «**дида**» аст, ки дар «Шоҳнома» ин шакл низ фаровон ба назар мерасад:

*Зи дида хурушидан орошӣ,
Бигуфтиву Гударз бархостӣ. [7, 389]*

*Дурафиши дилафрӯз «бар пой кард»,
Ялонро ба қалб андарун ҷой кард.*

Мо дар боло таркиби «**даст ба даст задан**»-ро аз ашъори Рӯдакӣ овардем, ки муродифи-он «**каф ба каф задан**»-ро Фирдавсӣ низ истифода намудааст:

*На овардгаҳ диду не ҷои каф,
Ҳаме барзад аз хаши кафро ба каф.*

Калимаи «сар»-ро, ки дар «Шоҳнома» зиёд истифода қарор гирифтааст, гоҳ дар маънои маҷозӣ ва гоҳе дар маънои асли воমেҳурем:

Афсари тозиён бар сар сар ниҳодан – подшоҳи тозиён, яъне арабҳо шудан, ба тахти шоҳӣ нишастан:

*Ба сар барниҳод афсари тозиён,
Бар эшон бубахшид суду зиён [4].*

Дар ин байт вожаи «сар» дар алоҳидагӣ ба маънои асли қорбаст шудааст, вале дар таркиби воҳиди фразеологии **ба сар барниҳод афсари тозиён**, дар умум маънои шоҳ шуданро дорад.

Таркибҳои такрори «**сар ба сар**», «**тан ба тан**», «**рӯ ба рӯ**», «**даст ба даст**» «**по ба по**» «**лаб ба лаб**», «**кифт ба кифт**», «**сина ба сина**», «**гардан ба гардан**», «**як ба як**» дар забони тоҷикӣ серистеъмол буда, ба нутқ таъсирнокӣ ва ҳусни ифода мебахшанд ва номҳои аъзои бадан, яъне воҳидҳои соматикӣ дар таркибҳои пешояндии такрор низ истифода шудаанд:

*Чу фардо-т аз он гуна созам хуриш,
К-аз ӯ бошадат сар ба сар парвариш [5,73].*

*Ҷаҳон сар ба сар подшоҳӣ тӯрошт,
Даду дом бо мурғу моҳӣ тӯрошт [5, 72].*

Таркиби «*рӯ ба рӯ*» шакли «*рӯ дар рӯ*» низ дошта метавонад, таркиби *сар ба сар* бошад, дар шакли *сар то сар* низ ба назар мерасад.

Ҳар яке аз ин таркибот маънои мушаххаси луғавӣ дорад. Масалан:

«*сар ба сар*» – ҳама, батамом;

«*тан ба тан*» – набарди ду нафар;

«*рӯ ба рӯ*» – ошкоро, мустақим;

«*даст ба даст*» – якҷо, муташаққилона;

«*по ба по*» – бо ҳам қадам задан, касеро пайгирӣ кардан;

«*лаб ба лаб*» – бўсидан;

«*кифт ба кифт*» – якдиллона;

«*сина ба сина*» – наздик;

«*гардан ба гардан*» – дӯстона;

«*як ба як*» – муроди «*тан ба тан*» ва ғ.-ро ифода мекунад.

Ҳамин тавр, мавқеи калимаҳои соматикӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле назаррас буда, дар сохтори ҳама гуна воҳидҳои забонӣ васеъ истифода мешаванд. Ба ибораи дигар, аҳамияти онҳо на танҳо дар сохтани калимаҳои нав, балки дар сохтани таркибу ибораҳо, зарбулмасалу мақолҳо ҳам калон аст. Дар ҷодаи мачозофарӣ низ онҳо яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад, ки мо каме бошад ҳам, дар ин мақола ба ин ҷиҳати масъала равшанӣ андохтем.

Чӣ тавре ки аз мисолҳо дида мешавад, мавқеи соматизм дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ хеле назаррас аст. Ин ифодаҳо дар «Шоҳнома» дар либоси назм таъсирбахш ва ниҳоят зиёд истифода шудаанд, ки яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ маҳсуб мегарданд. Аз мисолҳои овардашуда маълум мешавад, ки қабати луғавии соматикӣ, яъне унвони узвҳои бадан яке аз қабатҳои маҳсуб мегардад, ки на танҳо дар забони шифоӣ ва наср нисбатан серистеъмол аст, балки дар назм, чи ба маънои аслӣ ва чи ба маънои мачозӣ низ, васеъ истифода шудаанд. Ба маънои мачозӣ мо соматизмҳоро бештар дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ воমেҳӯрем, ки аз мисолҳои боло ин маълум гардид.

КИТОБНОМА

1. Калонтаров Я. И. Мудрость трёх народов / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 430 с.
2. Луғати мухтасари тоҷикӣ-русӣ (Краткий таджикско – русский словарь) - Душанбе: Маориф, 1988. – 494 с.
3. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян. – М.: Высшая школа, 1976. – 320 с.
4. Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Девон / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Олмотӣ: Атамура, 2007. – 256 с.
5. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. Ҷ. 1.
6. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. Ҷ. 2.
7. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. Ҷ. 3.
8. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. Ҷ. 4.
9. Хушенова, С.В. Библиографический указатель литературы по таджикской фразеологии / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1977.

10. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - М.: «Русский язык», 1963. - 213 с.
11. Шанский Н. М., Быстрова Е. А., Салихов С. 700 фразеологических оборотов русского языка / Н. М.Шанский, и др. – М.: Русский язык, 1982. – 11 с.

СОМАТИЗМ ВА ФРАЗЕОЛОГИЯ

(аз рӯйи маводи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ)

Дар мақола дар бораи «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ва истифодаи унвони узвҳои бадан дар воҳидҳои маҷозӣ дар он суҳан меравад. Мавқеъ, нақш ва аҳамияти узвҳои бадани инсон дар таъкил ва сохтани ибора, таркибҳои маҷозӣ ва воҳидҳои фразеологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аҳамияти қабати луғавии узвҳои бадан, ки онҳоро «соматизм» номидаанд, дар мақола бо далелҳои равшан инъикос ёфтааст. Нишон дода шудааст, ки унвони узвҳои бадани инсон, аз ҷумла даст, сар, пой, ҷашм, рӯй, мӯй, забон ва ғ., дар забон на танҳо мавҷуд, маъмул ва серистеъмоланд, балки дар сохтани ифодаҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологӣ, таркибу ибораҳо васеъ ба кор мераванд ва барои инъикоси маъноҳои образноку барҷаста низ истифода мешаванд. Ин хусусияти соматизмҳо дар «Шоҳнома» хеле равшан ифода ёфтааст.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», соматизм, неологизм, историзм, архаизм, калима, ибора, маҷоз, даст, сар, пой, ҷашм, рӯй, мӯй, забон, восита, тасвир, бадеӣ.

СОМАТИЗМ И ФРАЗЕОЛОГИЯ

(На материале «Шахнаме» Фирдоуси)

Статья посвящена всемирно известной «Шахнаме» Фирдоуси и использованию в ней частей тела в метафорических единицах. В ней рассматриваются положение, роль и значение названия органов человеческого тела в организации и структуре метафорических выражений и фразеологических единиц. Значение лексического слоя органов тела, который называется «соматизмом», отражен в статье с наглядными примерами. Показано, что названия органов человеческого тела, в том числе даст-рука, сар-голова, пой-нога, ҷашм-глаза, рӯй-лицо, мӯйҳо-волосы, забон-язык и т. д. в языке не только существуют, распространены и широко употребляются, но и применяются в построении образных выражений, фразеологических единиц, выражений и словосочетаний и для отражения образных и красочных значений. Данное свойство соматизмов четко выражена в «Шахнаме».

Ключевые слова: «Шахнаме», соматизм, неологизм, историзм, архаизм, слово, оборот, метафора, рука, голова, нога, глаза, лицо, волосы, язык.

SOMATISM AND PHRASEOLOGY

(Based on the material of Firdowsi's «Shohnoma»)

The article is devoted to the famous "Firdowsi's "Shohnoma and the usage of human body organs in metaphorical units. The position, role and significance of the organs of the human body in the organization and structure of expression are explained by the metaphorical and phraseological units. The importance of the lexical layer of the organs of the body, which are called "somatism", are reflected in the article with visual evidence. It is revealed that the names of the organs of the human body, including dast – hand, sar – head, пой – leg, chashm – eye, ruy – face, mui – hair, zabon – tongue, etc. not only are available, but widely used in the language and construction of figurative expressions, phraseological units, structures and

expressions, and used to reflect figurative and well-known meanings. This characteristic of somatisms is clearly expressed in Shohnoma.

Keywords: *Shohnoma, somatism, neologism, historicism, archaism, words turnover, metaphor, hand, head, legs, eye, face, hair, language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Наврӯз - номзади илми филология, муаллими калони кафедраи Лингвистикаи филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов дар ш. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел. 93 515 56 01.

Сведения об авторе: Гулзода Навруз - кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры лингвистики филиала МГУ им. М. В. Ломоносова в г. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел.: 93 515 56 01.

About the author: Gulzoda Navruz, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Linguistics of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. e-mail: gulzod49@mail.ru; mob. 93 515 56 01.

УДК: 811.161.1

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ОПИСАНИЙ ГЛАСНЫХ РУССКОГО И СИНГАЛЬСКОГО ЯЗЫКОВ

Рев Суриявева Гунананда Тхеро

Российский университет дружбы народов

Любой язык – это, как известно, звуковая система [2].

В настоящей статье дано описание правил, лежащих в основе примерного описания, разработанных в рамках фонологического направления рассматриваемых языков. Фонология - (от греч. - звук и λόγος - слово, учение) - раздел языкознания, изучающий структурные и функциональные закономерности звукового строя языка. Этим фонология как семиотическая дисциплина отличается от собственно фонетики, изучающей речь в её физическом, акустико-артикуляционном аспекте. В следствии этого обозначены следующие моменты:

- а) переход от графемы к фонеме и аллофону сингальского языка
- б) переход от звука к букве (фонемные и аллофонические соответствия графемам сингальского языка).

В целом можно сказать, что фонология изучает различия и тождество звуковых элементов языка, значимое в плане выполнения ими трёх функций - дистинктивной, делимитативной и кульминативной.

По полученным данным материального анализа соответственно указанному вопросу, фонетика с использованием компьютерных технологий, уточняется система фонем сингальского языка, приводившая только на основе фонологического описания. Так, например, реально расположение гласных представляется в виде треугольника,

единицы которого описываются четырьмя дифференциальными признаками — рядом, подъемом, огубленностью и долготой и краткостью.

Полученные данные о характеристиках гласных сингальского языка (временных, спектральных и данных по интенсивности) являются первыми данными, которые можно использовать в дальнейших исследованиях. Эти параметры изучались для гласных, изолированно произнесенных и произнесенных в составе слов. Оказалось, что во временном отношении различие долгих и кратких гласных сохраняется постоянно: долгий гласный длительнее соответствующего краткого не менее чем в 1,5 раза. С точки зрения спектральной картины гласных существенных расхождений между частотами формант долгих и соответствующих кратких не обнаружено.

С фонетической точки зрения сингальский язык, как и каждый другой язык, определяется присутствием гласных звуков. В современном сингальском языке в состав гласных входят 12 монофтонгов и 2 дифтонга.

Все *монофтонги* делятся на две группы:

- 1) долгие – [a:], [e:], [i:], [u:], [ɛ:], [o:];
- 2) краткие – [л], [e], [i], [и], [ɛ], [э].

Долгота и краткость гласных звуков сингальского языка напрямую зависит от длительности их звучания. Эту характеристику, кстати, имеют исключительно монофтонги. Возможность различать долгие и краткие гласные напрямую зависит от их качественных изменений в процессе образования. Все краткие гласные, за исключением гласного [л], образуются при таком положении языка, когда он находится значительно ниже, чем его положение при образовании долгих гласных. Кроме этого, различия можно наблюдать и в работе губ, и в подъеме языка. К примеру, в процессе образования гласного звука [л] язык расположен ниже, чем при произношении долгого гласного [a:], средняя часть спинки языка также подвергается большему поднятию в процессе артикуляции звука [л] в отличие от звука [a:].

Двенадцать гласных фонем употребляются для образования звуковых оболочек значимых единиц и для их различения в любой позиции. Дифтонги встречаются только в начале и середине слов; гласные монофтонги дистрибутивно не ограничены, они появляются в абсолютном начале слов, внутри слова между согласными или между гласными и согласными, а также в абсолютном конце слова.

При формировании артикуляционной базы народного языка необходимо дифференцировать ее типологические и идиоматические свойства, что позволит выявить своеобразие изучаемой фонетической системы на фоне иноязычных систем. Так, для русского уклада характерным является использование как артикуляционно-акустических, так и функциональных характеристик звуковых единиц, к числу которых относятся: например, ощутимые моменты артикуляции – движение тела языка вперед и назад [ы] - [и], степень раскрытия ротовой полости [э] - [ə], [а] - [и];

Традиционно структура фонетического слова в практике обучения произношению отрабатывается во взаимосвязи с интонацией. На основе изменений, происшедших в составе фонем сингальского языка до XIV века н.э., В. С. Карунатилаке выделяет пять

этапов развития сингальского языка. В основе его классификации лежит чисто временной фактор:

I. III век до н.э. - вторая половина I века до н.э.

II. вторая половина I века до н.э - II век н.э.

III. II век н.э.- IV век н.э.

IV. IV век н.э.- VIII век н.э.

V. VIII век н.э. - XIV век н.э.[9, p.7.].

Поэтому при соблюдении нормы и правил функционирования фонем в потоке речи необходимо иметь в виду и то, как применяются те или иные правила функционирования фонем по норме санскрита и пали. Заимствованные слова до настоящего времени произносятся так же, как в пали, а в производных от них словах наблюдаются традиционные чередования гласных (особенно кратких). Далее нами рассматриваются живые фонетические (позиционные) чередования гласных в пределах слова и на стыке слов (в условиях сандхи) и исторические чередования в области гласных.

Все гласные могут употребляться в абсолютно независимой позиции в изолированном положении, когда они образуют звуковую форму.

Краткие	а	э	і	u	е	о
Долгие	а:	э:	і:	u:	е:	о:
дифтонги	ai	au				

Помимо этого, анализ показал, затем и дифтонги, которые имеют двух компонентов, носят такую же длительность, как и краткие монофтонги.

В сингальском языке отсутствует словесное ударение. Чаше наблюдается равномерное произнесение слогов слова. Существуют некоторые правила произношения слогов, но они не имеют четкой структуры:

1. Если в слове есть только краткие гласные, все слова произносятся одинаково четко, и только первый слог несет на себе небольшой ударный акцент;

2. Если же в слове есть слог с долгим гласным, то этот слог выделяется силой произношения;

3. При наличии в слове нескольких слогов с долгими гласными ни один из них не выделяется при произношении.

Например: Так, в сингальском языке слово, на которое падает логическое ударение, выделяется эмфатической частицей (-da). Вопросительное местоимение, которое, как правило, также маркируется эмфатической частицей, в литературном языке стоит в конце вопросительного предложения. В разговорном языке вопросительное местоимение находится в середине предложения. Для повествовательных предложений характерна падающая, понижающаяся интонация, для вопросительных — повышающаяся. Например: — Ohu vāḍa karanawāda? — Он работает? — Oba yannē kohēda? (лит.) — Куда он идет? — Oba kohēda yannē? (разг.) — Куда он идет?

Таким образом, эффективные способы практической корректировочной фонетике должны включать в себя постановку произношения отдельных звуков, работу над структурой фонетического слова, автоматизацию произношения звуков, слогов, фонетического слова в словосочетаниях, фонетическую структуру звучащего предложения. Таким образом, в русском языке на слух в зависимости от артикуляции отчетливо воспринимаются шесть основных гласных звуков: [и], [ы], [у], [э], [о], [а].

И если постановка артикуляции звуков как минимальных единиц речи в сочетании со структурой слога и фонетического слова методически разработана, то синтез артикуляционной моторики в пределах синтагмы фонетической модели и перехода ее к коммуникативному типу предложения еще мало изучен, и основные научные исследования в этой области еще впереди. В целом, сингальский язык практически не имеет концептуальных диалектных различий, можно лишь отметить говор жителей южной и горной части острова. Но при этом можно говорить о существенном разрыве между разговорным языком и языком письменным, что выражается в стремлении упрощения артикуляции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акишина А.А., Барановская С.А. Русская фонетика на фоне общей. Изд. 6-е. / А. А. Акишина, С. А. Барановская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.
2. Белькович А.А. Самоучитель сингальского языка / А.А. Белькович. –М.: Межд. Отн., 1977.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У.Вайнрайх (пер. с англ. Ю.А. Жлуктенко). –Киев: Вища школа, 1979.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969.
5. Одинцова И.В. Звуки, ритмика, интонация / И. В. Одинцова. М.: Флинта-Наука, 2004.
6. О едином фонетическом режиме для студентов в условиях аспектного преподавания русского языка как иностранного // Преподавание русского языка нерусским на историко-филологическом факультете: сб. науч. тр. / под ред. Г.Ф. Жидковой, И.М. Логиновой. –М., 1980. –С. 11-22.
7. Успенский Б.А. Структурная типология языков / Б.А.Успенский. –М.: Наука, 1965.
8. Щербатюк Э.Е. Проблемы обучения русской фонетике иностранных студентов / // Неофилология. 2019. Т. 5. № 17. С. 80—83.
9. Karunatilake W.S. History of Language and the Sinhalese Language. Piyasiri Printing Systems. / Karunatilake W.S. –Colombo, 1994., p.7.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ОПИСАНИЙ ГЛАСНЫХ РУССКОГО И СИНГАЛЬСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматриваются приемы минимизации проявлений фонетической интерференции фонологии гласных сингальского и русского языков. Особое внимание уделяется просодической организации речи в сингальском и русском языках. Кроме того, сингальский язык занимает одну зону артикуляции, включающую в

себя шесть сегментов: лабиальную, денальную, альвеолярную, средняязычную, задняязычную и гортанную. В русском же языке гортанная зона не задействована. Образование звуков происходит в денальном сегменте при поднятом кончике языка.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, сингальский язык, фонетика, интерференция, дидактика, лингвистика, фонология.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАВСИФИ ФОНОЛОГИИ САДОНОҚҲО ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА СИНГАЛӢ

Дар ин мақола усулҳои кам кардани зуҳуроти даҳолати фонетикӣ дар фонологияи садоноқҳо дар забонҳои сингалӣ ва русӣ баррасӣ мешавад. Ба ташиқи просодикии нутқ, дар забонҳои сингалӣ ва русӣ диққати махсус дода мешавад. Илова бар ин, забони сингали як минтақаи артикулятсияро ишғол мекунад, ки шаш махраҷро дар бар мегирад: лабӣ, дандонӣ, пешзабонӣ, миёни, забонӣ, пешзабонӣ ва ҳалқӣ. Дар забони русӣ минтақаи ҳалқӣ иштирок намекунад. Ташаққули садоҳо дар сегменти дандон бо нӯги баландшудаи забон ба амал меояд.

Калидвожаҳо: забони русӣ, забони сингалӣ, фонетика, дидактика, интерференция, забониносии, фонология

SOME FEATURES OF PHONOLOGICAL DESCRIPTIONS OF VOWELS IN RUSSIAN AND SINGHALESE LANGUAGES

This article deals with techniques for minimizing the manifestations of phonetic interference in the phonology of vowels in the Sinhalese and Russian languages. Particular attention is paid to the prosodic organization of speech in the Sinhalese and Russian languages. In addition, the Sinhala language occupies one zone of articulation, which includes six segments: labial, dental, alveolar, middle lingual, back lingual and laryngeal. In Russian, the laryngeal zone is not involved. The formation of sounds occurs in the dental segment with a raised tip of the tongue.

Keywords: Russian as a foreign language; Sinhalese; phonetics; interference; didactics; linguistics, phonology.

Сведения об авторе: Рев Суриявева Гунананда Тхеро – магистрант Российского университета дружбы народов. Адрес: Москва, Россия, ул. Миклухо-Маклая, 6. Почтовый индекс: 117198. Моб. тел.: +79777224374. Е.почта: gnanadassi55@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Рев Суриявева Гунананда Тхеро, магистранти Донишгоҳи дӯстии халқҳои Россия. Суроға: Москва, Россия, кӯчаи Миклухо-Маклай, 6. Индекси почта: 117198. Моб. тел.: +79777224374. Почтаи электронӣ: gnanadassi55@gmail.com

About the author: Rev Suriyaveva Gunananda Thero, Master Student, in the Peoples' Friendship University of Russia. Address: Moscow, Russia, 6 Miklukho-Maklay Str., Index: 117198. Mob. tel.: +79777224374. Email: gnanadassi55@gmail.com

**ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАӢНО ДАР
НАСРИ ӮРУН КӢХЗОД***Худоёрва Нигина**Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Воҳидҳои фразеологӣ ҳам ба мисли калимаҳо дорои сифат ва хусусиятҳои маъноии гуногун мебошанд, ки сермаӢноӣ яке аз онҳост. Ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ сермаӢно фразеологизмҳои дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно умумӣ буда, ҳодиса ва воқеаҳои гуногунро мефаҳмонанд. Масъалаи сермаӢноии фразеологӣ дар забоншиносии муосир ҳоло ҳам масъалаи баҳсбарангез боқӣ мондааст ва муносибати муҳаққиқони ин соҳа вобаста ба ин мавзӯ гуногун мебошад. Баъзе аз онҳо сермаӢноии ВФ-ро рад кардаанд. Масалан, дар ин бора забоншиноси рус А. И. Ефимов чунин ибрази назар намудааст: «Агар ба калима сермаӢноӣ ҳос бошад, фразеологизмҳо аз ин ҳосият орианд ва ба онҳо танҳо якмаӢноӣ ҳос аст». Ба назари муҳаққиқи мазкур, азбаски ВФ асосан барои ифодаи маънои маҷозӣ ва образнок ба вуҷуд меоянд, «... семантикаи образҳои онҳо ба пайдоиши маъноҳои иловагӣ дигар иҷозат намедихад» [3, 231].

Бештари пажӯҳишгарони соҳаи фразеология сермаӢноии ВФ-ро бо далелҳои илмӣ асоснок карда бошанд ҳам, аксари онҳо ғоизии пасти сермаӢноии фразеологизмҳоро нисбат ба калимаҳо эътироф намудаанд. Ба ақидаи онҳо, воҳидҳои фразеологӣ аксаран ду маъноро ва танҳо ғоизии ками онҳо се ё чанд маъноро ҳам ифода карда метавонанд. Ин муҳаққиқон сабаби дараҷаи пасти сермаӢноии фразеологизмҳоро боз ҳам ба «образҳои маъноӣ, мазмунӣ ҷамъбастишуда ва мураккабии маъноҳои фразеологӣ» нисбат додаанд [10, 23].

Забоншиноси рус Г.С. Голева дар мавриди шумораи тахминӣ ВФ-и сермаӢноӣ форсӣ чунин ибрази назар кардааст: «Ҷамъбасти тахминӣ нишон медиҳад, ки ВФ-и сермаӢноӣ тақрибан 6 дараҷаи захираи умумӣ фразеологияи забони форсиро ташкил медиҳанд. СермаӢноӣ, пеш аз ҳама, дар байни ВФ-и феълӣ густариш ёфтааст, шояд, аввал ин ки ВФ-и феълӣ гурӯҳи аз ҳама сершумори ВФ маҳсуб мешавад, баъдан, сермаӢноӣ аз ибораҳои коммуникативӣ дида ба ифодаҳои ғайрикоммуникативӣ характерноктар аст [2, 46].

Профессор Ҳ. Маҷидов оид ба хусусияти семантикии ВФ-и сермаӢноӣ чунин ибрази ақида намудааст: «Воҳидҳои фразеологӣ, ки ду ва ё зиёда аз он маъноҳои фразеологӣ бо ҳам алоқамандро ифода карда метавонанд, воҳидҳои фразеологӣ сермаӢноӣ ё полисемӣ меноманд» [6, 48].

Қобили қайд аст, ки маъноҳо ё тобишҳои гуногуни маъноии ВФ танҳо дар матн, дар нутқ зоҳир гардида, берун аз матн ба қадом маъно омадани ин гуна ифодаҳоро тасаввур кардан душвор аст. Ӯ. Кӯҳзод ВФ-и сермаӢноӣ дар забони осори бадеии худ вобаста ба мақсадҳои муайяни услубӣ ба қор бурдааст. Масалан, ВФ-и **шикаст хӯрдан** дар мисолҳои зер ба маъноҳои «мағлуб шудан» ва «ба нобарорӣ гирифта шудан» истифода шудааст:

Дар ҷанги остонаи Дизак, ки ҳудаш сипаҳсолор буд ва **шикаст хӯрд** ва эътибораш назди мардум коста шуд... (Ҳайҷо, 32). ... ва барои ба ҳадаф расидан ҷиддан омодагӣ

намегирифтанд, ба назарашон осон буд кори дунё ва осонакак **шикаст меҳӯрданд** дар зиндагӣ... (Ҳайчо, 172).

Чунонки зикр ёфт, бештари забоншиносон дараҷаи сермаъноии фразеологиро ду гуфтаанд, аммо профессор Ҳ. Маҷидов дар ҳамин мавзӯ сухан гуфта, дар мисолҳои зиёде, ба мисли **дахон задан, ба кор андохтан, ба роҳ андохтан** ва ғайра то чаҳор маънои онҳоро ошкор намудааст [6, 49-51]. Лекин, чунонки аз мушоҳидаҳо бармеояд, дар осори Ҷ. Кӯҳзод фразеологизмҳо асосан ба ду маъно, гоҳе ба се ва чор маъно истеъмол гардидаанд. Чунончи, таркиби фразеологии **чон гирифтан** ба маъноҳои «умед пайдо кардан», «ба хуш омадан», «қувват пайдо кардан» ва «ба ҳаракат даромадан» дар романи «Ҳайчо» ба кор рафтааст:

Мулло Нусрат бо издиҳами мардум, ки саллаҳо чун ливо алвонҷ меоданд, аз Регистон ҷониби Ҷулпонато равон шуд ва сарбозони ақибгашта **чон гирифтанд**, дар ҷилави издиҳом истоданд. (Ҳайчо, 58). ... ва баъди ҷанг бо даъвати губернатор ба майдон ғун омаданд, ки ақаллан яке сари баланд ва китфи рост надошт ва пас аз суҳбати губернатор ҳама саллаҳо **чон гирифтанд** ва ҳама фашҳо ҷунбиданд (Ҳайчо, 129). Мӯрчаҳо, ки умед аз зиндагӣ канда ба тақдири бад тан дода буданд ва ҳаёл ҳам надоштанд, ки ягон рӯз рӯйи олами равшанро мебинанд, аз шавқи озодӣ сару по гум карданд ва аз нав **чон гирифтанд** (Кини Хумор, 12).

Дар хусуси таркиби фразеологии **чон гирифтан** муҳаққиқ Н. С. Саидов чунин ақида баён намудааст: «Таркиби чон гирифтани аслан хосси услуби бадеӣ буда, ғайр аз ифодаи ҳолату вазъияти инсон бо санъати ташҳис дар тасвири табиат ва муҳит ба маъноии маҷозии «зинда шудан» низ корбаст мешавад» [11, 159]. Дар насри Кӯҳзод низ таркиби мазкур нисбат ба ашъи бечон кор фармуда шудааст, ки «чон гирифтани саллаҳо» дар ҷумлаи боло мисоли он шуда метавонад. Яъне, фразеологизми **чон гирифтани** маҷозан нисбати ҷизҳои бечон низ зиёд ба кор меравад.

Ба монанди сермаъноии калима дар воҳидҳои фразеологии сермаъно низ байни маъноҳои як воҳид алоқамандии мантиқӣ мавҷуд аст ва шартӣ муҳимми сермаъноӣ ҳам ҳамин мебошад. Якҷанд маъно, ки аз як ВФ сар мезананд, чунонки профессор Ҳ. Маҷидов зикр мекунад, «бо як тартиби махсус алоқаманд шуда, дар байни худ муносибатҳои муайяни семантикиро ба вуҷуд меоваранд» [6, 49].

Дар сермаъноии фразеологизмҳо ҳам яке аз он маъноҳо ибтидоӣ ё, ба истилоҳ, мақоми аввалия, яъне сарилсилагиро дорад. Аз ин ҷост ки он дар бештари мавридҳо ҳамчун омили бавуҷудоварандаи алоқии мантиқиву шайъии байни воҳидҳои фразеологӣ ва маъноҳои дигари он, ки аз рӯйи мушоҳидаи мо аз чор зиёд нестанд, хидмат мекунад. Ин маъно, ҳамчунин, бо хосиятҳои умумиистеъмол ва умумихалқӣ будани худ фарқ карда, дар луғатҳои фразеологӣ ҳамчун маънои аввалиндараҷаи фразеологизмҳо оварда мешавад. Одатан, он ва мафҳуми ифодакунандаи умумии воҳидҳои фразеологӣ бо ҳам мувофиқат мекунад ва дар баробари номбар шудани он мафҳум дар ҳол фаҳмида мешавад. Масалан, баробари номбар кардани фразеологизми **ба кор андохтан** аввалин маъно, ки ба зеҳни шунаванда меояд, «чизеро ба истифода додан» мебошад. Чунончи: Рӯзи гузашта агрегати дуҷоми неругоҳи Роғунро **ба кор андохтанд**. ВФ-и мазкур боз ба маъноҳои «касери маҷбур кардан (маро ба кор андохтанд)», «чизеро ба ҳаракат даровардан (двигателро ба кор андохт)» ва «касери ҷалб намудан (Иброҳимро ба кор андозем)» ҳам дар истеъмол мебошад [6, 49].

Дуруст аст, ки профессор Ҳ. Маҷидов маънои «чизеро ба истифода додан»-и фразеологизми «**ба кор андохтан**»-ро таҳти рақами 4 нишон додааст, аммо имрӯзҳо, ки дар ҷумҳурии иншооти зиёди хурду бузург зуд-зуд мавриди баҳрабардорӣ қарор

мегиранд, маъноӣ ёдшуда дар мақоми аввал ҷой гирифтааст. Дар «Кини Хумор» ном асараш Ӯ. Кӯҳзод онро ба маъноӣ «истифода бурдан» истъмом намудааст:

Кас мефиристонидаанд ва он фиристодаҳо низ донишони дили ӯро лозим намедонистанд, балки ҳунари **ба кор меандохтанд**, ки дили волидайнаш ба даст ояд (Кини Хумор, 48).

Дар бештари калимаҳои сермаъно пайдоиши маъноҳои нав ба нав дар забонамон беохир аст, аммо дар сермаъноии вохидҳои фразеологӣ, ҷунонки пештар зикр гардид, дараҷаи сермаъноӣ доираи хеле маҳдуд дорад. Дар байни маъноҳои як вохиди фразеологӣ «робитаи муайяни мантиқӣ» ҳамеша мушоҳида мешавад, ки «дар он маъноҳои ҷудогона мисли ҳалқаҳои алоҳидаи силсила ба ҳам васл шудаанд» [6, 50]. Масалан, Ӯ. Кӯҳзод вохиди фразеологӣ **паси гӯш карданро** ба маъноҳои «гапро шунида ба он аҳамият надодан», «худро ба қарӣ задан» ва «фаромӯш кардан» ба кор бурдааст, ки ҳамаи маъноҳо аз лиҳози мантиқ ба ҳамдигар алоқамандӣ доранд:

Вале дар кӯчаву бозор ва мадрасаву мазор фичир-кучур ҷӯш мезад, ки «аскари урус ба болои Бухоро меомадааст» ва бозориён ин овозаро мешуниданду **паси гӯш мекарданд**, – ғами онҳо хариду фурӯш буд, ки дар хонашон нону об бошад (Ҳайчо, 29). – Ана ҳамин латифаат намакин, – зарда қард Исфандиёр, вале Зокир пичинги ӯро нафаҳмид ё фаҳмиду **паси гӯш қард** (4, 24). Қурбонмуроди муфти фаҳмид, ки ин мардум насиҳату фатвояшро қайҳо **паси гӯш қардаанд** (Ҳайчо, 123).

Маъноӣ иловагии фразеологие, ки ба пайдоиши маъноӣ нави фразеологӣ сабаб мегардад, маъноӣ асосии нисбӣ номида мешавад. Маъноҳои иловагии дараҷаи дуум ва сеюм бо маъноӣ асосии фразеологӣ ВФ ба воситаи ҳамин маъноӣ асосии нисбӣ алоқаманд мешаванд.

Дар осори Ӯрун Кӯҳзод вохидҳои фразеологӣ зиёде дучор мешаванд, ки нависанда онҳоро барои ифодаи маъноҳои нав ба кор бурдааст. Масалан, таркиби фразеологӣ **об шудан**, аслан, бо маъноҳои «лоғар ва хароб шудан, аз гӯшт фуromaдан» ва «мафтун, мутаҳаййир шудан дар асари чизе» маъмул аст, нависанда ба он маъноӣ дигар – «мулоим шудан, аз ғазаб фуromaдан» –ро мебахшад:

Искандаре, ки чанд лаҳза пеш оташ буд, инак **об шуд**, оби нарма (6, 146).

Дар сермаъно шудани вохидҳои фразеологӣ нақши маҷоз хеле қалон аст. Дар натиҷаи ба маъноӣ маҷозӣ соҳиб шудани вохидҳои фразеологӣ семантикаи онҳо маъниҳои навро қасб намуданҳо, ба фразеологизмҳои сермаъно табдил меёбанд [6, 52]. Вохиди фразеологӣ маҷозии **аз даст рафтани** маъноҳои «аз тасарруфу ихтиёри қасе баромадани чизе», «махрум гардидан аз чизе» –ро доро мебошад. Дар осори нависанда Кӯҳзод вохиди зери назар ғайр аз маъноҳои зикршуда боз ба маъноҳои «ноумед шудан», «паст шудани эътибор», «мурдан» ҳам соҳиб шудааст:

Афсӯс, Хеваю Қўқанд **аз даст рафт**, ақаллан Бухороро нигоҳ бояд дошт (Ҳайчо, 28). ... ба Русия имкони пешдастӣ доданд ва «луқмаи ширин» аз даст доданд ва эътибори пешсафӣ дар ҷаҳонگیرӣ низ **аз даст рафт** (Ҳайчо, 69). Ба Бухоро хабар фиристонданд, ки «Ҷаноби Муҳтасиб **аз даст рафт**, ҳарчанд ҷасадашро наёфтем, лекин дар лаби ҷар ҷанозаашро хондем» (Ҳайчо, 153).

Адиб вохиди фразеологӣ **даҳан заданро** ба ғайр аз маъноҳои қаблан овардашуда; «1) гоҳ-гоҳ мақида мондан (баррагон ба синаи модарашон даҳон зада, ба ҳоби онҳо ҳалал мерасонданд); 2) газидан (сағони далертар ба рикоби асп наздик шуда, ба пойи савор даҳон заданӣ шаванд ҳам...); талабгор шудан (духтарат қалон шудааст, аз пасу пеш ба вай даҳон зада истодаанд), ба қасе қордор шудан (ба язнаи раис даҳон назанед, шаккоқӣ мешавад)» [6, 49], ба маъноӣ «хўрдан» низ истифода намудааст:

– Зудтар хезед, ки нами қокдонҳо напарад, ин чонварҳо чорта даҳан зананд, – меғуфт ӯ, албатта, вачҳ пеш оварда (10, 74).

Ин воҳиди фразеологӣ аслан сермаъно буда, ҷаҳор маънои онро, ки дар осори С. Айни ба қор рафтаанд, профессор Мачидов Ҳ. дар дастури таълимиаш «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» чунин овардааст: 1) гоҳ-гоҳ макида мондан (баррагон ба синаи модарашон даҳан зада, ба ҳоби онҳо ҳалал мерасониданд); 2) газидан (сағони далертар ба рикоби асп наздик шуда, ба пой савор даҳон заданӣ шаванд ҳам....); 3) талабгор шудан (духтарат қалон шудааст, аз пасу пеш ба вай даҳан зада истодаанд), 4) ба қасе қордор шудан (ба язнаи раис даҳан назанед, шаккоқӣ мешавад) [52, 50]. Дар мисоли матни аз насри Ӯ. Кӯҳзод овардашуда таркиби фразеологии мавриди назар ба ҷаҳор маънои номбаршуда дохил намешавад, балки маънои «хӯрдан»-ро додааст.

Воҳиди фразеологии **миёни чизеро шикастан** низ хусусияти сермаъноӣ дошта, дар асарҳои нависанда дар шакли инқор бо тобишҳои гуногуни маъноӣ истеъмол гардидааст. Чунин маъноҳои он дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» зикр шудааст: **миёни чизеро шикастан** – 1) ба сухани қасе ҳалал расондан; гапери қатъ қардан; 2) нотаом монондан; 3) зарба задан [16, 638].

Пас, дар шакли инқор маъноҳо чунин мешаванд: 1) ба сухани қасе ҳалал нарасондан, гапери қатъ нақардан; 2) ба итмом расондан; 3) зарба нақардан.

Миёни гапро нашиқанед, домулло, – гуфт мударрис (Ҳайҷо, 98).

Аммо дар мисоли дигар нависанда ба ин воҳид маънои сохтани худро – «хоҳиши қасеро рад нақардан» бахшидааст: ...Меҳмонон ҷӣ тавр аз меҳмондорӣ ӯ ба вачд омада бо соҳибхона бўсобӯс қардаанд, ки Зоқир борҳо шоҳид будааст, **миёни гапро нашиқаста** ба ҳикояти саргузаштҳои худ гузашт (Қини Ҳумор, 21).

Миёни қор нашиқанад маънои «қор қатъ нақардад»-ро медиҳад. Ба ин маъно низ Ӯ. Кӯҳзод воҳиди мазкурро истифода менамояд:

...ва ин фоидаи дутарафа аслан аз фоидаи Русия бармеомад – пахта бисёр бошад, арзон бошад, наздик бошад ва фабрикаҳои бофандагӣ муназзаму мунтазам қор биқунанд, **миёни қорашон нашиқанад** ва сарвати зиёдро ҳам ба даст меоваранд (Ҳайҷо, 173).

Умуман, Ӯрун Кӯҳзод дар баробари ба таври васеъ аз сермаъноии ВФ истифода бурданиш маъноҳои нави дар фарҳангҳо дарҷ нақардидаро низ ба як қатор фразеологизмҳо бахшидааст, ки бешақ ҳосси ҳунару ҷӯяндагии ин адиби шаҳиранд.

КИТОБНОМА

1. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография / В.В.Виноградов. – М., 1977. – С. 120–161.
2. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка / Г. С.Голева. – М.: Муравей, 2006. – 223 с.
3. Ефимов А. И. Язык сатиры Салтыкова–Щедрина / А.И.Ефимов. – М.: Изд-во МГУ, 1953. – 340 с.
4. Қамолитдинов, Б. Забон ва услуби Ҳақим Қарим / Б.Қамолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
5. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.

6. Мачидов, Ӯ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик /Ӯ.Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
7. Мирзоева, М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ /М. Мирзоева. – Душанбе, 2008. – 160 с.
8. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ /Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
9. Муҳаммадиев, М. Очеркҳои оид ба лексикаи забони адабии тоҷик /М.Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
10. Орзу Сирочиддини Алихон. Чароғи ҳидоят. –Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
11. Саидов Н. С. Лексические и фразеологические особенности рассказов Абдулхамида Самада/ Н. С. Саидов. – Душанбе: Эр–граф, 2016. – 254 с.
12. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ӯфизии Шерозӣ /М.Саломов. – Душанбе, 2001. – 137 с.
13. Талбакова, Ӯ. Мавқеи вулгаризмҳо дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ //Ӯ.Талбакова //Паёми донишгоҳ. – Душанбе, 1990.-№ 1.-С. 44.
14. Фатҳуллоев, С. «Гурғи борондида» не, «гурғи болондида» /С.Фатҳуллоев //Оинаи забон. – Душанбе, 2003. – С. 48–54.
15. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 /М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.
16. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2 /М. Фозилов. – Душанбе, 1964. – 802 с.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАӢНО ДАР НАСРИ ЁРУН КӢӢЗОД

Воҳидҳои фразеологӣ ҳам ба мисли калимаҳои дорои сифат ва хусусиятҳои маъноии гуногун мебошанд, ки сермаӢноӣ яке аз онҳост. Дар мақола муаллиф доир ба сермаӢноии ВФ дар асоси насри нависандаи тоҷик Ёрун КӢӢзод баҳс мекунад. Ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ сермаӢно фразеологизмҳои дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно умумӣ буда, ҳодиса ва воқеаҳои гуногунро мефаҳмонанд. Қобили қайд аст, ки маъноҳои тобишҳои гуногуни маъноии ВФ танҳо дар матн, дар нутқ зоҳир гардида, берун аз матн ба кадом маъно омадани ин гуна ифодаҳои тасаввур кардан душвор аст. Ё. КӢӢзод ВФ-и сермаӢноро дар забони осори бадеии худ вобаста ба мақсадҳои муайяни услубӣ ба кор бурдааст. Дар осори Ёрун КӢӢзод воҳидҳои фразеологӣ зиёде дучор мешаванд, ки нависанда онҳоро барои ифодаи маъноҳои нав ба кор бурдааст. Масалан, таркиби фразеологӣ **об шудан** аслан бо маъноҳои «логар ва хароб шудан, аз ғӯшт фурумадан» ва «мафтун, мутаҳаййир шудан дар асари ҷизе» маъмул аст, нависанда ба он маънои дигар –«мулоим шудан, аз ғазаб фурумадан»-ро мебахшиад. Дар сермаӢно шудани воҳидҳои фразеологӣ нақши маҷоз хеле калон аст. Дар натиҷаи ба маънои маҷозӣ соҳиб шудани воҳидҳои фразеологӣ семантикаи онҳо маъниҳои навро касб намуда, ба фразеологизмҳои сермаӢно табдил меёбанд.

Умуман, Ёрун КӢӢзод дар баробари ба таъри васеъ аз сермаӢноии ВФ истифода бурдани маъноҳои нави дар фарҳангҳои дарҷ нагардидаро низ ба як қатор фразеологизмҳои бахшидааст, ки бешак хосси ҳунари ҷӯяндагии ин адиби шаҳиранд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, осори Ёрун КӢӢзод, сермаӢноии фразеологӣ, маҷоз, фразеологизмҳои услубӣ.

МНОГОЗНАЧНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ ПРОЗЕ УРУНА КУХЗОДА

Фразеологические единицы, подобно лексемам, обладают разными качествами и семантическими признаками, одним из которых является многозначность. Автор статьи рассуждает о многозначности ФЕ в прозе таджикского писателя Уруна Кухзода. В группу многозначных фразеологизмов входят фразеологизмы, общие с точки зрения выражения значения и объясняющие разные события и явления. Следует отметить, что разные значения или оттенки ФЕ выражаются только в тексте, речи, и смысл таких выражений сложно представить вне текста. У. Кузод использовал многозначную фразеологию в языке своих художественных произведений в определенных стилистических целях. В произведениях Уруна Кухзода много фразеологизмов, которые писатель использует для выражения новых смыслов. Например, словосочетание **об шудан** (букв. таять) обычно употребляется для обозначения «ослабеть и похудеть, потерять плоть» и «поддаться очарованию, прийти в изумление от чего-либо», однако писатель придает ему другое значение — «смягчиться, выйти из гнева».

Роль метафоры очень велика в развитии семантики фразеологических единиц. В результате приобретения фразеологизмами переносного значения их семантика приобретает новые значения и становится содержательной фразеологией.

В целом, Урун Кухзод, помимо широкого использования многозначности ФЕ, дал ряду фразеологизмов и новые значения, не нашедшие отражения в словарях, что, несомненно, свидетельствует о высоком мастерстве и творческих поисках писателя.

Ключевые слова: фразеологизмы, произведения Уруна Кухзода, фразеологическая многозначность, метафора, стилистические фразеологизмы.

POLYSEMIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE PROSE OF URUN KUHZOD

Phraseological units, like words, have different qualities and semantic features, one of which is polysemy (polysemy). In this article, the author discusses polysemy based on the prose of the Tajik writer, Urun Kuhzod. The group of polysemous phraseological units includes phraseological units that are common in terms of expressing meaning and explaining various events and phenomena. It should be noted that different meanings or shades of PU are expressed only in the text, in speech, and it is difficult to imagine the meaning of such expressions outside the text. U. Kuhzod used polysemantic phraseology in the language of his works of art for certain stylistic purposes. In the works of Urun Kuhzod there are many phraseological units that the writer uses to express new meanings. For example, the phrase «**об шудан**» (lit. melting) is usually used to mean "to become thin and be spoiled, coming off the flesh" and "be admired of", but the writer gives it a different meaning - "смягчиться, выйти из гнева (to soften, get out of anger)."

The role of metaphor is very great in the development of phraseological units. As a result of the acquisition of figurative meaning by phraseological units, their semantics acquires new meanings and becomes meaningful phraseology.

In general, Urun Kuhzod, in addition to the widespread use of the meaning of PU, gave a number of set phrases and new meanings that were not reflected in dictionaries, which is undoubtedly characteristic of the work of this writer.

Key words: *phraseological units, works by Urun Kukhzod, phraseological ambiguity, metaphor, stylistic phraseological units.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Худоёрова Нигина** – муаллими калони кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел.: 918 24 59 60.

Сведения об авторе: **Худоёрова Нигина** – старший преподаватель кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета, тел.: 918 24 59 60.

About the author: **Khudoyorova Nigina**, Senior Lecturer in the Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University, tel.: 918 24 59 60.

УДК: 811.222.8

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА ҒАЛЛАДОНА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Омӯзиш ва пажӯҳиши муқоисавии истилоҳоти кишоварзӣ, бавижа зироатҳои ғалладона, яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ маҳсуб шуда, диққати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб мекунад.

Дар ин мақола асосан чанд навъи зироатҳои ғалладона, аз ҷумла бархе аз хелҳои гандуму ҷав, дар пояи маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ҳам муқоиса мешавад, зеро ин масъала ба истисноӣ баъзе пажӯҳишҳои ғайримуқоисавӣ ва ишораҳои иҷмолӣ мавриди таҳлилу баррасии ҷудогона қарор нагирифтааст.

Навгони пажӯҳиши мавриди назар дар он зоҳир меёбад, ки таҳлили навъҳои истилоҳоти ғалладона, махсусан муқоисаи онҳо бо истилоҳоти забони англисӣ, ба ҷуз аз қайдҳои ҷудогона дар бархе аз қорҳои илмӣ ба таври мукамал ё дар шакли рисолаи алоҳида рӯйи қор наомадааст.

Вижагиҳои сохтории истилоҳоти навъҳои ғалладона дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин, кам омӯхта шудани онҳо дар забони тоҷикӣ зарурати интихоби ин масъаларо ба миён овард.

Ҳадафи ба риштаи таҳқиқ даровардани ин соҳаи ҳаётан муҳим асосан муайян намудани хусусиятҳои сохтории истилоҳоти навъҳои мушаххаси хелҳои ғалладона дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Яке аз соҳаҳои муҳиму боарзиши ҳаёти мардум соҳаи кишоварзӣ буда, дар заминаи он калимаву истилоҳоти зиёде ба вучуд омадаанд, ки омӯзиш ва пажӯҳиши онҳо дорои аҳамияти бузургӣ илмӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки як бахши маводи бисёр арзишманди ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ вожаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Дар забони тоҷикӣ бештари калимаҳои ин соҳа дар ҳамон шакли бунёдиашон, ба истисноӣ бархе аз тағйироти овозӣ (фонетикӣ), то имрӯз маҳфуз мондаанд.

Соҳаи кишоварзӣ манбаи асосӣ ва муҳимми рӯзгузаронии инсон ба шумор меравад, аз ин ҷиҳат дар асоси он калимаҳои дархӯри замон ба миён омадаанд, ки ба

фарҳанг, яъне расму русум, суннатҳои мардуми ҳар халқият ва миллат робитаи қавӣ доранд.

Бино бар ин, вожаҳои соҳаи кишоварзӣ як қисмати бузурги захираи луғавии ҳар як забонро дар бар мегиранд ва ҷамъоварии маводи соҳа таҳлил ва таҳқиқи махсусро талаб мекунад.

Чунонки маълум аст, рӯз то рӯз илму техника рушду инкишоф ёфта истодааст, ки хоҳ-нохоҳ ба тағйироту таҳаввулоту муносибатҳои истехсолии тамоми соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ низ, таъсири худро расонида, навоарӣ ва дигаргуниҳои мухталифро ба вучуд меоварад. Масалан, қаблан бештари қорҳои кишоварзӣ дастӣ ва ё тавассути ҷуфти гов ё дигар қорпоён, дар мисоли аспу ҳар, ба анҷом расонида мешуд. Имрӯз чунин қорҳо ба воситаи техникаҳои замонавӣ ба ҷо оварда мешаванд.

Инчунин, аксарияти пешаҳои кишоварзӣ аз байн рафтанд, ки калимаҳои ба онҳо хос ё бунёдии аз нигоҳи забоншиносӣ боарзиш бо мурури давраи замони охира-охира мақомашонро аз даст доданд ва ё аз эътибор соқит шуданд, чунки ҷойи онҳоро калимаҳои нав гирифтанд.

Калимаву истилоҳоти кишоварзӣ низ мисли соҳаҳои дигар на танҳо барои омӯзиш ва пажӯҳиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳимму судманд арзёбӣ мешаванд, балки барои баррасии таърихӣ хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ аз манфиат ҳолӣ нахоҳанд буд.

Аз ин рӯ, як қисмати луғоти соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла навъҳои баъзе аз зироатҳои ғалладонаро дар муқоиса ба забони англисӣ метавон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дод, ки шуморе аз онҳо асолати бунёдии худро дар забони тоҷикӣ аз забонҳои эронии бостон ва миёна бо бархе аз тафовутҳои савтӣ (фонетикӣ) нигоҳ доштаанд.

Дар ин мақола бархе аз луғоти зироатҳои ғалладонаи забони тоҷикӣ аз рӯйи хусусиятҳои маъноӣ ва сохторӣ дар муқоиса ба забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Яке аз навъҳои маъмули ғалла, ки дар рӯзгори ҳаррӯзаи мо истифода мешавад, дар забони тоҷикӣ бо номи гандум ва дар забони англисӣ ба гунаи wheat маъруфият доранд. Аз ҷиҳати баромад вожаи гандум ба забонҳои бостони эронӣ алоқаманд буда, бо баъзе фарқиҳои савтӣ (фонетикӣ) дар забонҳои муосири форсӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ низ асолати бунёдии худро нигоҳ доштааст. Чунонки, дар авестой *gantuma*, форсии миёна *gandum*, форсии миёнаи турфонӣ *gannum*, портӣ *gandum*, суғдӣ *gandam*, хутанӣ *ganama*, хоразмӣ *gandum*, балхӣ *gandomo* мавриди истифода будааст [1, 181; 11, 4162.].

Аз муқоисаи калимаи мавриди пажӯҳиш маълум мешавад, ки шакли форсии миёна дар забони тоҷикӣ бидуни тағйирот ҳифз гардида, дар забонҳои дигари форсии қадиму миёна бо баъзе овозҳо фарқ мекардааст.

Вожаи гандум наъве аз ғалладона буда, ғизои асосии инсон ба ҳисоб меравад ва аз он нон ва ғизоҳои гуногуни дигар омода карда мешаванд. Аз ин рӯ, шоирони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик дар ашъори худ онро тавсиф кардаанд. Барои тақвияти андешаҳои худ метавон аз ғазалиёти Ҳофиз ҳамчун намуна байтеро ёдовар шуд, ки аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд:

*Падарам равзаи ризвон ба ду гандум бифурӯхт,
Нохалаф бошам, агар ман ба ҷаве нафрӯшам* [4, 251].

Дар забони тоҷикӣ ин ду навъи ғалладона, яъне гандум ва чавро ба маънои маҷоз ё киноя низ ба кор мебаранд, ки дар ашъори бархе адибон чунин корбаст гардидааст. Чунончи, Бадрии Кашмирӣ дар мисраъҳои зер гандум ва чавро дар шакли киноя ба назм даровардааст, ки хеле ҷолиб буда, гӯё имрӯз гуфта шуда бошанд:

*Ҳама гандумнамои чавфурӯшанд,
Гаҳе дар оҳу гоҳе дар хурӯшанд* [4, 251].

«Гандумнамои чавфурӯш» дар забони тоҷикии муосир ҳам доираи истифодаи фаровон дорад, вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки насли ҷавони мо ба маънои ин ибора сарфаҳм намераванд. Ин ибора, ки аз ду навъи ғалладонаи барои инсон муҳиму асосӣ таркиб ёфтааст, аз таҷрибаи ҳаётии чандсолаи мо маншаъ гирифта, то ба рӯзгори имрӯзаамон расидааст ва мазмуни амиқ дошта, дар мавриди инсонҳои фиребгар гуфта мешавад. Дар забони англисӣ чунин иборае бо истилоҳоти навъҳои гандум ва чав мавҷуд нест, ки дар ин қолаб сохта шуда бошад. Маънои ин иборати изофӣ киноя аз касе мебошад, ки чизеро муҳолифи ҳақиқат нағз ва дуруст нишон медиҳад; фиребгар, сохтакор, қаллоб [3, 251].

Ба ҳамин минвол, метавон гуфт, ки пешаи кишоварзӣ, хоссатан парвариши зироатҳои ғалладона яке аз пешаҳои муҳимми давраи пайдоиши насли одам, аниқтар гӯем, ба давраи Одаму Ҳавво ва фарзандони онҳо Ҳобилу Қобил робита дошта ва аз он замон сарчашма гирифтааст. Роҷеъ ба ин масъала забоншиносии тоҷик С. Мирзоев дар яке аз мақолаҳои худ, ки ба бархе аз калимаҳои кишоварзии забони суғдӣ бахшида шудааст, маълумот додааст.

Дар мақола қайд шудааст, ки «... калимаву истилоҳоти зиёде аз он замон то ба рӯзгори мо такмил ёфта омадааст. Дар забони яғнобӣ ҳам мисли забонҳои дигари дунё як қисмати муҳими захираи луғавии онро вожаву истилоҳоти кишоварзӣ ташкил медиҳанд» [3, 7].

Навъи дигари маъмул ва муҳимми зироатҳои ғалладона чав мебошад, ки дар забони англисӣ ба сурати *barely* истифода мешавад. Чав ҳам ғаллае мебошад, ки аз он низ нон мепазанд ва имрӯз онро бештар барои парвои ҳайвонҳои хонагӣ истифода мебаранд.

Истилоҳи ин навъи ғалла ҳам бунёди қадима дошта, бо фарқи ками савтӣ асолати худро дар забони тоҷикӣ нигоҳ доштааст. Вожаи чав дар забонҳои қадимаи эронӣ, бархе аз забонҳои эронии нав ва ҳатто ҳиндии бостон дар шаклҳои монанд, ба истиснои бархе фарқҳои овозӣ (фонетикӣ), ба чунин маъноҳо ба кор мерафтааст: «ав.уава «для обозначение различных знаков»; др.инд. уава «ячмень»; др.ир.уава; пехл., перс., тадж. Јав; пар. zo, бел. Јав «ячмень»; ишк. уав, санг. уоу, мдж, уав, йид. уоу «зерно, хлеб» [1, 7; 11, 11030].

Дар нақша шакли талаффуз ва маъноҳои онҳоро метавон дар шакли зайл тасвир кард:

Забонҳо	Шакли талаффузи калима	Маъно	Англисӣ
форсии бостон	yava	чав	barely
ҳиндии қадим	Yava	чав	barely
пахлавӣ	Yava	чав	barely
авестой	Yava	ғалладона	barely

суғдӣ	Yava	чав	barely
портӣ	Zo	чав	barely
забонҳои эронии наво			
мунҷонӣ	You	ғалла	barely
форсӣ	Jav	чав	barely
тоҷикӣ	Jav	чав	barely
балучӣ	Jaw.jo	чав	barely
ишқошимӣ	Yaw	чав	barely
осетинӣ-эронӣ	Yaw	арзан	
йигорӣ	You	ғалла, нон (хлеб)	
яғнобӣ	Yaw	чав	barely

Вожаи «чав» на танҳо ба маънои асли, балки дар шаклҳои маҷоз дар мақолу зарбулмасалҳо ва ибораҳои фразеологӣ ба таври фаровон дар осори адабиёти классикӣ истифода шудааст, ки ин ҳам нишонаи бунёди куҳан доштани он дар забони тоҷикӣ. Масалан, Низомии Ганҷавӣ дар ин мисраъҳои шеърӣ вожаи «чав»-ро ба сурати такрор **чав ба чав** ба маънои «нуқта ба нуқта, ҳарф ба ҳарф, ҳама, тамоман» ба кор бурдааст:

*Замин чун чав шуда дар зерӣ пояш,
Фалакро чав ба чав паймуда пояш [5, 764].*

Ё ин ки байни мардуми тоҷик ибораи рехтаи «ба чаве фурӯхтан» маъмул аст ва онро Ҳофиз дар яке аз мисраъҳои шеърӣ ба таври зайл корбаст намудааст:

*Осмон, гӯ, мафурӯш ин азамат, к-андар ишқ
Хирмани Маҳ ба чаве, хӯшаи Парвин ба ду чав [5, 764].*

Ибораи фразеологии «ба чаве фурӯхтан» маънои ба қимати бисёр кам фурӯхтани чизро дорад.

Аз ин бахши луғоти соҳаи кишоварзӣ метавон номи наваҳои гуногуни зироатҳои ғалладона, аз ҷумла чаву гандумро, ки дар минтақаҳои мухталифи кишварамон кошта ва парвариш меёбанд, дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор дод. Номҳои гуногуни наваҳои чаву гандум ба суннат ва анъанаҳои миллии зироаткорӣ мардуми тоҷик, махсусан аҷдодони қадимаамон алоқаманданд. Таърихи тулонӣ ва фарҳанги волеи зироаткорӣ боиси ба вучуд омадани номҳои муносиб ба наваҳои намудҳои гуногуни ғалла гардидааст.

Мафҳуми умумии наваҳои зироатҳои мутааллиқ ба ғалладона, бавижа чаву гандум, бо номи ғалла маъруфият доранд, ки барои тамоми минтақаҳои тоҷикнишин маълум ва фаҳмост.

Ғалла мафҳуми умумии зироатҳои ғалладона бошад ҳам, дар бархе аз маворид, бо номҳои мушаххаси наваҳои намудҳои ғалладона ҳамроҳ гардида, аз кадом нава будани ғалларо муайян месозад, ки онҳо асосан дар шаклҳои ибора сурат мегиранд. Масалан, ба ҷойи гандум ва чав ё наваи онҳо ва монанди инҳо ном бурда мешаванд, ки метавон онҳоро ба таври зайл нишон дод:

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки бархе аз вижагиҳои мардумшиносии (этнографии) соҳаҳои ҷудогонаи кишоварзии мардуми кӯҳистон, шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, лаҳҷаҳои болооби Зарафшон ва забони яғнобӣ дар асарҳои илмӣ муҳаққиқон бештар инъикос ёфтаанд.

Пажӯҳишҳои бархе аз донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ, аз ҷумла П. А. Баранов, И. А. Райкова, Н. А. Кисляков [2, 119], И. Р. Раҳимов, П. Ҷамшедов, Т. Розӣ [7, 2005] ва дигарон соҳаҳои ҷудогонаи истилоҳоти кишоварзии минтақаҳои ҷануби Тоҷикистонро ҷамъбаст намуда, хусусиятҳои суннатӣ ва раванди имрӯзаи онҳоро то ҷое фаро мегиранд. Бо вучуди ин, шарҳу эзоҳи забоншиносии истилоҳоти бештари қисматҳои соҳаи кишоварзии забони адабии тоҷикӣ мавриди баррасии мукаммали илмӣ қарор нагирифтааст, ба истиснои баъзе асару мақолаҳо оид ба лаҳҷаҳо ва забонҳои эронии шарқӣ.

Мусаллам аст, ки омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ ҳам барои луғати таърихӣ ва ҳам барои луғати муосир муфиду судманд хоҳад буд, ба хотири он ки худӣ раванди қору ғайолияти одамон дар кишоварзӣ таърихи хеле қадима дошта, калимаву истилоҳоти ба он марбут як бахши бузурги захираи луғавӣ ва таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ташкил медиҳанд.

Бино бар ин, ҳамаҷониба, мукамал ба риштаи пажӯҳиш даровардани истилоҳоти кишоварзии забонҳои муқоисашаванда барои ташаккули забоншиносии муосир аҳамияти зиёд дорад.

КИТОБНОМА

1. Андреев М. С., Пещерева Е. М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря / М. С. Андреевым, В. А. Лившицем и А. К. Писарчик. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1957. – 392 с.
2. Кисляков Н.А. Некоторые материалы по сельскохозяйственной терминологии у таджиков / Н.А. Кисляков. // СЭ, № 3, 1969. – С.118-126.
3. Мирзоев С. Вожаҳои суғдӣ дар яғнобӣ дар мисоли бархе аз вожаҳои кишоварзӣ/ С.Мирзоев // Суханшиносӣ, 2015 №3. – С. 5-13.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
6. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1980. – 330 с.
7. Ҷамшедов П. ва Розӣ, Толиб. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ бо роҳнамои вожаҳои тоҷикӣ / П. Ҷамшедов, Толиби Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202 с.
8. Ebrahim Chegeni. Long man Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / Ebrahim Chegeni. - Tehran: Rahama, 2005. - 626 pp.
9. Ali Mohammad Haghshenas, Hossein Samei, Nargues Entekhabi. Farhang Moaser One-Volume Millennium English-Persian Dictionary. - Tehron: Farhangi moaser, 2010. - 1995pp.
10. Mohammad Hassan-doust. A Comparative. Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects. Vol.1/ Mohammad Hassan-doust. -Tehran: Academy of Persian Language Literature, 2011.-574 pp.

11. Gharib B. Sogdian – Persian – English Dictionari / B. Gharib. – Tehran: Farhangon. 1995. – 473 pp.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА ГАЛЛАДОНА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Омӯзиши ва пажӯҳиши истилоҳоти кишоварзӣ, хосса тан калимаҳои мансуб ба галладона дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Дар заминаи истилоҳоти ҳар як навъи галладона боз вожаҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд, ки таҳқиқоти махсусро талаб мекунад.

Мусаллам аст, ки ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ дорои калимаҳои хосси кишоварзӣ мебошанд.

Калимаву истилоҳоти кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими забониносии онд ба рӯзгори мардум маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ин масъала муфиду судманд арзёбӣ мешавад. Аз ин ҷиҳат баррасии ин мавзӯ барои таҳқиқи таърихи хонаводаи забонҳои ҳеҷ дар мисоли забонҳои Ҳиндуаврупоӣ низ аз манфиат холи нахоҳад буд.

Дар ин мақола танҳо бархе аз ному истилоҳоти навъҳои зироатҳои галладона, аз ҷумла гандум, ҷав ва навъҳои ба онҳо алоқаманди забони тоҷикӣ аз ҷиҳати хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, галла, гандум, ҷав, навъҳои гандум ва ҷав, забониносии.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ ТЕРМИНОВ, СВЯЗАННЫХ С ЗЕРНОВЫМИ КУЛЬТУРАМИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Изучение сельскохозяйственных терминов, особенно связанных с зерновыми культурами в таджикском и английском языках, является одним из важных вопросов. На основе терминов каждого вида зерна есть еще много слов, требующих специального исследования.

Очевидно, что в каждом языке, включая таджикский и английский, есть свои сельскохозяйственные термины. Сельскохозяйственные слова и термины считаются одной из важных областей лексики общения в повседневной жизни людей. Поэтому этот вопрос значим для анализа, обсуждения и сравнения таджикского и английского языков.

В данной статье рассматриваются лишь некоторые из названий, сортов и видов зерновых культур, таких как пшеница, ячмень и родственные им разновидности зерновых, используемые в таджикской сельскохозяйственной терминологии с точки зрения их смысловых структурных особенностей в сравнении с английским языком.

Ключевые слова: сельское хозяйство, таджикский язык, английский язык, зерно, пшеница, ячмень, пшеница и ячмень, лингвистика.

STRUCTURAL FEATURES AND MEANING OF GRAIN TERMS IN TAJIK AND ENGLISH

The study and research of agricultural terms, especially words related to grain in Tajik and English, is one of the important issues. Based on the terms of each type of grain, there are many words that require special research. Obviously, every language, including Tajik and English, has its own word describing agriculture.

Agricultural words and terms are considered one of the important areas of linguistics for people's daily lives. Therefore, this question is important for the analysis, discussion and comparison of the Tajik and English languages .

The question of the study of related languages, from the point of view of historical communities on the example of Indo-European languages, is also not without significance.

This article deals with only some of the names, varieties and types of cereals, such as wheat, barley and related varieties of cereals used in Tajik agricultural terminology in terms of their semantic structural features in comparison with the English language.

Key words: agriculture, Tajik language, English, grain, wheat, barley, wheat and barley, linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умаралиева Таҳмина – унвонҷӯи соли дуҷуми ДДОТ ба номи С. Айни, тел.: +992918949883.

Сведения об авторе: Умаралиева Таҳмина – соискатель второго курса ТГПУ имени С. Айни, тел.: +992918949883.

About the author: Umaralieva Tahmina, resercher of TSPU named after S. Ayni, Tel.: +992918949883.

УДК: 490.550.0

МУШОБИХАТҲОИ ЛАҲЧАВӢ ДАР БАӢЗЕ АЗ АШӢОРИ ТУРСУНЗОДА БО ЛАҲЧАИ ФАРХОРИ АФӢОНИСТОН

НосирӢ Бибинилуфар

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар «Назҳат-ул-қулуб» омадааст, ки Фархор мамлакатест, пас аз иқлими шашум, иёлотӣ зиёд дорад ва бошандагонӣ он ба зебоӣ машхуранд [13, 144]. Ба андешаи муҳаққиқон, вожаи «Фархор» аз решаи санскрит (vihārā – vihār) ба маънои **маъбади бутпарастон, бутхона** гирифта шудааст [3, 257].

Бо вучуди он ки Хоразмӣ вожаи «вихор» // «вихоро»-ро вобаста ба макони қорбасти маъбади бутҳои ҳиндӯвон ва бутҳои чинӣхӯву суғдиён медонад, аммо дар асос ҳар ду якеанд, яъне Фархор бо вихор решаи муштарак доранд, чунонки дар «Худуд-ул-олам» маъбади бутпарастон Тибет ба номи Фархор ёд шудааст: «Гарсонг аз Тибет ва андар вай бутхонаҳои бузург аст ва онро Фархори бузург хонанд [13, 145].

Лаҳчаи Фархор аз ҷумлаи лаҳчаҳои шимолу шарқии Афғонистон маҳсуб мешаванд. Ин лаҳча мушобихатҳои зиёде бо лаҳчаҳои тоҷикии Тоҷикистон дорад. Теъдоди зиёди вожаҳои омиёна ва ибораҳо дар қолаби шакли маъноӣ яқсон байни ҳарду лаҳча қорбурд доранд, агарчи тафовутҳо дар баъзе сохторҳои забонӣ дида мешавад, аммо мушобеҳати онҳо дар ҳифзи вожаҳои таърихӣ забони форсии дарӣ бисёр аст. Ба ҳамин далел, хостам ин мушобихатҳоро дар асари шоири номдори тоҷик Мирзо Турсунзода таҳти унвони «Ҳамеша бо Ватан» ҷустуҷӯ намоям. Ин шоири номдори тоҷик шеърӣ бисёр раво, ширин ва тасвирҳои ватандӯстонаву ошиқона дошта, ҳамчунон диалектизмҳои лаҳчавиро ба паймонаи зиёд дар шеърҳои инъикос додааст. **Дар ҳақиқат**, ин шахсияти бузургвор аз бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик буда, як чехраи шинохташуда дар собиқ Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравӣ ва кишварҳои Эрон ва

Афғонистон ба шумор меравад. Диалектизмҳои лаҳҷавӣ ба шакли маъноӣ яқсон дар дафтари шеърӣ ин шоири бузург мушобихатҳои бисёр дида мешавад, ки ҳар яки онро бо овардани мисол шарҳу баён хоҳем намуд:

*Чӯпон ниғаҳ дорад ба назари меҳр ба поён,
Аз қуллаҳои кӯҳсор **хамидани** рамаро. [11, 131]*

Вожаи **хамидан**, ки дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин ба маънии «қач шудан ва лангидан [8, 144] омадааст, дар шеъри боло ва ҳамчунон дар лаҳҷаи Фарҳор ин вожа ба маънии «поин шудан» истеъмол шудааст, яъне ин вожа бо ҳифзи маъноӣ аслии худ дучори таҳаввули яқсонӣ маъноӣ шудааст, яъне «хамбидан» ба маънии «поин шудан» истеъмол мешавад. Мисол: Ай сари бом хамбидестм.

*Чу хуни як бадан бо он даромехт,
Ту гуфти, чӯ ба дарёи калон рехт. [10, 189]*

Талаффузи адабии ин калима **чӯйбор** буда, ба маънии «рӯди кӯчак» аст, ки дар лаҳҷаи шакли таҳфифёфтаи он ба шакли **чӯ** истеъмол мешавад [4, 450]. Вожаи **чӯ** ба маънии **чӯйбор** дар лаҳҷаи Фарҳор низ истеъмол мегардад. Ҳамчунин, ин вожаро ба шакли **чувор** ва **чуворак** низ истеъмол мекунам. Мисол: Акаит лави чу ба ов рафта.

*Чойчӯши сияҳ ба назди алав,
Бувад акнун **балақ-балақ** дар чӯш [10, 278].*

Вожаи омехтаи чойчӯш ба маънии чойнаке, ки дар дохили он оби чойро меҷӯшонанд; **сияҳ**, ки дар асл сиёҳ мебошад, **алав**, **балақ-балақ** ба маънии садои чӯш омадани об ҳама вожаҳои ҳастанд, ки дар лаҳҷаи Фарҳор корбурди фаровон доранд. Мисол: о балақ-балақ чӯш омадеста, биё як чойи талхи кабут дамш ку.

***Сухбату чак-чак** аробакашон
Гарм дар гирди тозагулхан буд [10, 286].*

Ибораи **сухбату чак-чак** ба маънии «қисса кардану ханда кардан» дар лаҳҷаи Фарҳор низ корбурди фаровон дорад. Ҳамчунон **чак-чак** ба маънии «одами хандонрӯй, мастона ва озодманиш» дар фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадахшон омадааст. Мисол: Биё таи наи баранда чак-чак када бишинем.

*Ба ӯ гӯяд, ки аз сағҳои **хапгир**
Қасосатро кунун бо дасти худ гир [10, 208].*

Вожаи **хап** ба маънии «хомӯш, чуп, хапу чуп» омадааст [5, 8]. Ин вожа бо гирифтани пасванди «-гир» ба шакли **хапгир** исми фоил сохта, ба маънии одамони паст ва ночавонмард, ки беҳабар болои касе ҳамла мекунамд, дар лаҳҷаи Фарҳор ҳам дар қолаби ибораи **саги хапгир** истеъмол мешавад.

*Хонашинӣ дили маро хун кард,
Зард шуд ранги рӯйи ман **торафт** [10, 315].*

Дар ин ҷо ибораи **торафт** ба маънии «ҳар қадар, ки гузашт ё бо гузашти ҳаррӯз» дар лаҳҷаи Фархор низ корбурди фаровон дорад. Мисол: Торафт бадтар шудаму беҳтар не.

*Бо дили уммедворам ман ҳанӯз,
Канда шуд дар роҳи ту чашмони ман [10, 88].*

Ин вожа дар лаҳҷаи Фархор ба ҳамин маънӣ дар қолаби ибораи «**чашмам дар раҳи омадани ту канда шуд**» киноя аз интизории беш аз ҳад кашидан низ истеъмол мегардад.

*Абрҳо вақте ки дар болояшон ғун мешаванд,
Кӯҳҳо аз барфу аз борон дигаргун мешаванд [10, 93 .]*

Ин вожа дар фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: тан, чамъ кардан, андӯхтан [7, 191].

Вожаи **ғун** дар лаҳҷаи Фархор ба шакли ғунд адо гардида, ба маънии чамъ кардан мебошад. Дар шеъри Ғавқ низ вожаи **ғун** ба маънии «чамъ шудани абрҳо» омадааст.

*Гашт он аз ҳамлаи дарё гаранг,
Барра гӯё хӯрд бар чанги паланг [10, 97].*

Гаранг ба маънии «гич, манг, мачал, саргардон» ва гаранг шудан ба маънии «гич ва ганс шудан» омадааст [1, 265]. Вожаи гаранг ҳам дар ин шеър ва ҳам дар лаҳҷаи Фархор ба маънии «беҳуш» истеъмол мешавад. Мисол: Ғаму ғуссаи бисёр гарангм кардааст.

*Дӯстам, ранҷидан аз инсоф нест,
Ҳар чӣ дар ҳаққи ту гӯям, лоф нест. [10,102]*

Лоф киноя аз суҳанони бузург ва лофу газоф, кару фар ва фаҳри беҳуда кардан, ҳарзасарой кардан, худнамоӣ кардан ва каломӣ фузул бошад [11,471]. **Лоф задан** ба маънии «сухани беҳуда ва бебунёд гуфтан» дар лаҳҷаи Фархор ҳам истеъмол мешавад. Мисол: Хдм ҳамаи чира медонм, тика лоф назан.

*Пинакӣ рафта Иван Кузмич,
Хӯрд чархи чапи ароба ба санг.
Кард як қад париди мӯйсафед,
Бо насиҳат аробакаширо ҷанг [10, 289].*

Ибораҳои **пинакӣ рафтан** ва **як қад паридан** — ҳар ду дар лаҳҷаи Фархор корбурди фаровон дорад. Мисол: Ховт грфта, ки дар ҷойи шиштагит пинакӣ задестӣ ва ё ҳам як садои бадҳайбата шнидм, як қад паридм.

*Хидмати бойро ки мекардам,
Аспам он вақт хурд тойча буд [10, 290].*

Дар шеъри фавқ **бой** ба маънии «соҳибкор ва калон» омадааст. Ин вожа дар лаҳҷаи Фархор ҳам корбурди фаровон дорад. Вожаи бой дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ корбурди хеле васеъ пайдо кардааст. Мисол: Китобхона ай китоб бой аст.

*Одамӣ **шири хом** хӯрда бувад,
Ногаҳонӣ ба дом меуфтад [10, 227].*

Ибораи **шири хом** хӯрда, ба маънии ин ки инсон ҳар қадар бузург шавад, аз ин ки банда аст, боз ҳам иштибоҳ мекунад. Дар лаҳҷаи Фархор истеъмол мегардад.

***Қашқа** дар лаҳҷаҳои сахтӣ ҳам,
Наравад як қадам дур аз ман [10, 300].*

Вожаи **қашқа** дар шеъри фавқ истиора аз аспӣ қашқа аст, ки маънии «дуранг»-ро медиҳад. Дар лаҳҷаи Фархор ҳам вожаи қашқаро ба маънии «дуранг» истифода мебаранд ва ҳам вожаи аблақро. Мисол: Як аспӣ қашқаи базеб дорм.

*Рӯдҳо роҳи худ иваз кардаанд,
Ба **суроғи** замину соҳили мо [10, 304].*

Вожаи **суроғ** дар лаҳҷаи Фархор истеъмол мегардад, аммо дар забони адабии дарӣ ин вожа дигар корбурд надорад. Мисол: Хоната набдида будум, ай мардум суроғ гирифта омадум.

*Дар дилам борҳо қасам хӯрдам,
Гӯши худро кашида будам ман [10, 310].*

Ибораи **гӯши худро кашидан** ба маънии тавба кардан дар лаҳҷаи Фархор низ истеъмол мегардад.

*Зудтар меравем, ки имрӯз
Орд **камчину** ордхар бисёр [10, 323].*

Вожаи камчин ба маънии «кампайдо» дар гӯйиши Фархор ҳам хеле серистеъмол мебошад. Марз баста шуда орди қазақӣ камчин шудаки.

***Қад-қади** кӯча боғҳои деҳот
Ҳасани босалоба меомад [10, 325].*

Қад- қади кӯча ба маънии «дарун ба даруни кӯча», ончунон ки дар шеъри фавқ омадааст, дар гӯйиши Фархор низ ба ҳамин маънӣ мавриди истеъмол дорад ва ҳамчунон вожаи қад ба маънии ҷамъ кардан ҳам мавриди истеъмол дорад, ки дар гӯйишҳои Кӯлоб онро тал кардан гӯянд.

*Дар раҳи сахти кӯҳсори дур
Чорпахлу ӣигит **шалпар** шуд [10, 319].*

Чорпахлу ба маънии тануманд ва қавӣ, ҳамчунон вожаи шалпар ба маънии «ҳаста ва монда» дар гӯйиши Фархор корбурди васеъ дорад: Аки Ҳусайн як мардаки чорпахлуе ҳаста ки рӯз то бегаҳ кор мекна, шалпар намеша.

*Зада қамчин ба соқи мӯза Ҳасан,
Гапи худро дағал-дағал сар кард [10, 313].*

Вожаи дағал ба маънии «бадмуомила» дар лаҳҷаи Фархор истеъмоли бисёр васеъ дорад. Ҳамчунон ин вожаро ба шакли вожаи дағалбоз ба маънии шахси фиребкор дурӯғгӯ ва бадмуомила низ истеъмол мекунанд. Мисол: дағалбозита кам ку, одамвори соз гап зан.

*Бой додам ба роҳи ту ман ҳам
Ҳамаро, марди бадқимор шуда [10, 314].*

Бой додан ба маъни бохтан ва аз даст додан дар лаҳҷаи Фархор истеъмол мешавад. Мисол: Ҳамики гапи роста гуфтам, рангу рухуша пок бой дод.

*Хостам нурсамат дар омади гап,
Метавонӣ шино кунӣ ин рӯд [10, 325].*

Ибораи **омади гап шудан** дар лаҳҷаи Фархор корбурди хеле зиёд дорад ва маънии баробар шудани мавқеи муносиб ба гуфтани як сухане истеъмол мешавад. Мисол: Оади гап шуду ма гуфтам.

Шах шудан ба маънии «хаставу монда шудан» омадааст [12,107]. Шах шудан мисли санг дар шеърӣ боло ба маънии «мисли санг беҳису беҳаракат шудан» омадааст, аммо ин вожа дар лаҳҷаи Фархор ба маънии монда шудан истеъмол мегардад. Мисол ай бор кашидани зиёда шонаҳом шах шуда.

Хулоса, аз таҳқиқу баррасии ашъори Мирзо Турсунзода таҳти унвони «Ҳамеша бо Ватан» дарёфтем, ки ашъори мавсуф дар зимни пур будан аз ҳисси озодагӣ ва ватандӯстӣ калимаҳои асили забони тоҷикиро чунон аз худ кардааст, ки бо хондани он инсон шавқзада мешавад, ки боз ҳам бихонад. Нуқтаи ҷолиби дигаре, ки метавон ба он ишора кард, мушобихати истеъмоли калимаҳо, ибораҳо ва истилоҳоти лаҳҷавист, ки монандии зиёд бо вожаҳо, ибораҳо ва истилоҳоти лаҳҷаи Фархори Афғонистон дорад. Албатта, бояд гуфт, ки теъдоди зиёди вожаҳое, ки қаблан дар забони форсии дарӣ истифода мешуданд, ханӯз дар лаҳҷаи Фархор ҳифз шудаанд, вале дар забони адабии дари имрӯз синонимҳои дигари он вожаҳо истеъмол мешаванд. Масалан, дар ивази вожаҳои бим, партофт, кофт, лӯлӣ, зеб, кашқа, гаранг, пинакӣ, безор вожаҳои зайл истеъмол мегарданд: тарс, андохтан, полидан, бетоб, ороиш, аблах, беҳуш, мутанаффир, ба кор меравад, ҳамчунин ибораҳои лаҳҷавӣ, ки корбурди фаровон дар лаҳҷаи Фархор доранд, дар ин асари Мирзо Турсунзода зиёд дида мешаванд, то ҷое ки баъзан тафовут қоил шудан байни ин ду лаҳҷаро мушкул месозад.

КИТОБНОМА

1. Амир, Ҳ.А. Фарҳанги гӯйишии Хуросони бузург / Ҳ.А. Амир. – Техрон: Марказ, 1991. – 310 с.
2. Бохтариёнӣ, Ҳ. Вожаҳо ва решаҳо / Ҳ. Бохтариёнӣ. –Кобул: Саид, 2010. – 150 с.

3. Гафуров, Б. Тоҷикон. Ҷилди 1, қисмат аввал (баргардони Сиддикии Варушан) / Б. Гафуров. – Кобул, 1963. – С. 1274
4. Деххудо, Алиакбар. Луғатномаи Деххудо (Иборат аз 50 мучаллад. Ҷилди 20) / Алиакбари Деххудо. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1998. – 23912 с.
5. Зиёзода, А.Қ. Фарҳанги вожаҳои гуфтори мардуми Бадахшон / А.Қ. Зиёзода. – Кобул: Паранд, 2015. – 202 с.
6. Маҳмудов, М, Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
7. Маҷид, А. Лаҳҷашиносӣ / А. Маҷид. – Кобул: Саид, 2019. – 239 с.
8. Муин, М. Фарҳанги форсии Муин / М. Муин. – Техрон: Амири кабир, 2007. – 2352 с.
9. Розӣ, Ф. Фарҳанги вожаҳои форсии зинда / Ф. Розӣ. – Техрон: Марказ, 1987. – 256 с.
10. Турсунзода, М. Ҳамеша бо Ватан / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 406 с.
11. Шаҳронӣ, Э. Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадахшон / Э. Шаҳронӣ. – Кобул: Қизилҷӯпон, 2008. – 538 с.
12. Ямин, М.Ҳ. Афғонистони таърихӣ / М.Ҳ. Ямин. – Пешовар: Китоб, 2001. – 311 с.
13. Ямин, М.Ҳ. Даромаде бар лаҳҷашиносӣ дар забони форсӣ / М. Ҳ. Ямин. – Кобул: Саид. 2017. – 150 с.

МУШОБИҲАТҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР БАЪЗЕ АЗ АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА БО ЛАҲҶАИ ФАРҲОРИ АФҒОНИСТОН

Лаҳҷаи Фарҳор аз ҷумлаи лаҳҷаҳои шимолу шарқии Афғонистон буда, мушобиҳати зиёд бо лаҳҷаҳои Бадахшон, Таҳор ва лаҳҷаи ҷануби Тоҷикистон дорад. Аз таҳқиқи баррасии ашъори Мирзо Турсунзода таҳти унвони «Ҳамеша бо Ватан» дарёфтем, ки ашъори мавсуф дар зимни пур будан аз ҳисси озодагӣ ва ватандӯстӣ калимаҳои асили забони тоҷикиро чунон аз худ кардааст, ки бо хондани он инсон шавқзада мешавад, ки боз ҳам бихонад. Нуқтаи ҷолиби дигаре, ки метавон ба он ишора кард, мушобеҳати истеъмоли калимаҳо, ибораҳо ва истилоҳоти лаҳҷавӣ аст, ки монандии зиёд бо вожаҳо, ибораҳо ва истилоҳоти лаҳҷаи Фарҳори Афғонистон дорад. Албатта, бояд гуфт, ки теъдоди зиёди вожаҳо, ки қаблан дар забони форсии дарӣ истифода мешуданд, ҳанӯз дар лаҳҷаи Фарҳор ҳифз шудаанд, вале дар забони адабии дари имрӯз синонимҳои дигари он вожаҳо истеъмол мешаванд. Масалан, дар ивази вожаҳои бим, партофт, кофт, лӯлӣ, зеб, қашқа, гаранг, пинакӣ, безовожаҳои зайл истеъмол мегарданд: тарс, андохтан, полидан, бетоб, орош, аблақ, беҳуш, мутанаффир, ҳамчунон ибораҳои лаҳҷавӣ ки корбурди фаровон дар лаҳҷаи Фарҳор доранд, дар ин асари Мирзо Турсунзода зиёд дида мешаванд, то ҷое ки баъзан тафовут қоиш шудан байни ин ду лаҳҷаро мушкул месозад.

Калидвожаҳо: лаҳҷа, Фарҳор, диалектизмҳои лаҳҷавӣ, ашъор, шабоҳат, вожаҳои куҳан, вожаҳои нав, синоним, ибораҳои лаҳҷавӣ, вожаҳои сохта, вожаҳои омехта.

ДИАЛЕКТНОЕ СХОДСТВО В НЕКОТОРЫХ СТИХОТВОРЕНИЯХ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ С ФАРХОРСКИМ ДИАЛЕКТОМ АФГАНИСТАНА

Фарҳорский диалект является одним из диалектов северо-восточного Афганистана и имеет много общего с диалектами Бадахшана, Тахора и диалектом южного Таджикистана. В ходе лингвистического исследования цикла стихов Мирзо Турсунзаде под названием «Всегда с Родиной» мы выяснили, что исполненные чувством свободы и патриотизма стихи поэта таким образом передали исконные слова таджикского языка, что читая их, человек вдохновляется читать их снова и снова.

Необходимо отметить, что одним интересным моментом, на который можно указать, является сходство в использовании слов, словосочетаний и диалектных терминов, которые имеют много общего со словами, словосочетаниями и терминами фархорского диалекта Афганистана. Конечно, следует сказать, что большинство слов, которые ранее употреблялись в современном языке дари, до сих пор сохранились в фархорском диалекте, но в литературном языке дари сегодня используются другие синонимы этих слов.

Например, для замены слов бим-страх, партофт-бросил, кофт-копал, зеб-краса, қашқа-пёстрый, гаранг-бессознательный, пинакӣ-дремота, безор-отвращение используются следующие слова: тарс-страх, андохтан-поместить, полидан-цедить, бетоб-нездоровый, ороши-украшение, аблаҳ-*тупой*, беҳуи-бессознательный, мутанаффир-ненавистник, а также диалектные выражения, которые широко используются в диалекте Фархора. Они до такой степени часто встречаются и в творчестве Мирзо Турсунзаде, что иногда бывает трудно различить два диалекта.

Ключевые слова: диалект, Фархор, диалектные слова, стихи, сходства, старые слова, новые слова, синонимы, диалектные фразы, вымышленные слова, смешанные слова.

DIALECT SIMILARITY IN SOME POEMS OF MIRZO TURSUNZADE WITH THE FARKHOR DIALECT OF AFGHANISTAN

The Farkhor dialect is one of the dialects of northeastern Afghanistan and has many similarities with the Badakhshan dialects, Takhor and the dialect of southern Tajikistan. From the study and review of Mirzo Tursunzade's poems entitled "Always with the Motherland", we found out that the poet's poems, filled with a sense of freedom and patriotism, thus conveyed the original words of the Tajik language that reading them inspires a person to read them again and again.

It should be noted that one interesting point that can be pointed out is the similarity in the use of words, phrases and dialect terms that have a lot in common with the words, phrases and terms of the Farkhor dialect of Afghanistan. Of course, it should be said that a greater number of words that were previously used in the Persian Dari language are still preserved in the Farkhor dialect, but other synonyms of these words are used in the literary Dari language today.

For example, instead of words of бим, партофт, кофт, лӯлӣ, зеб, қашқа, гаранг, пинакӣ, the following words are used: тарс, андохтан, полидан, бетоб, ороши, аблаҳ, беҳуи, мутанаффи, as well as dialect expressions that are widely used in the dialect of Farkhor. The abovementioned words are also found in the works of Mirzo Tursunzade that it is sometimes difficult to distinguish between two dialects.

Keywords: dialect, Farkhor, dialectal dialectisms, poetry, similarity, old words, new words, synonyms, dialectal expressions, fake words, mixed words.

Маълумот дар бораи муаллиф. Носирӣ Бибинилуфар – докторанти (PhD)-и шуъбаи рӯзонаи кафедраи таърихи забон ва типология. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Email: Nilofarnasiri3@gmail.com. Тел. 917973031.

Сведения об авторе. Носири Бибинилуфар, доктор (PhD) очной формы обучения кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета Email: Nilofarnasiri3@gmail.com. Тел. 917973031.

About the author. Noseri Bibinilufar, Doctor (PhD) in Philology Department of the History of Language and Typology. Tajik National University. Email: nilofarnasiri3@gmail.com. Tel. 917973031.

УДК: 891.550.092

БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ОСОРИ УСТОД АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Ҷӯрабекзода Фотима

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар байни калимаҳои ифодакунандаи шахс воҳидҳои луғавии марбут ба хешовандӣ мақоми махсус доранд. «Терминҳои хешутаборӣ номҳои оила, авлод ва қавмро дар бар гирифта, бо мурури замон доираи худро васеъ мекунанд ва мо ба туфайли онҳо тафовутҳои ҷинсию хешӣ ва синнусолии аъзоии ҷамъиятро мефаҳмем, ҳар як шахс, дар навбати худ, сарчашмаи авлод, оила ва ё хешу табор ба шумор меравад, зеро оила, хешу табор ва авлод аз ӯ сар шуда, инкишоф меёбад. Чунин муносибатҳои хешутаборӣ дар ҷамъияти инсонӣ ба туфайли силсилаи калимаҳо — номҳо таъин карда мешаванд. Ифодаҳои падар, кӯдак, додар, хоҳар танҳо номҳои фахрӣ набуда, балки номҳои мебошанд, ки вазифаҳои тамоман муайян ва ниҳоят муҳимми байни яқдигарро ба миён меоваранд. Дар натиҷаи зиндагонии дурудароз теъдоди аъзоии оила ва оиладорӣ торафт меафзояд. Аммо номгузори — системаи хешовандӣ дар як доираи муайян меистад» (ШҚЗТ 1980, 195).

Ин қабати луғавӣ бо таваҷҷуҳ ба ҳеле қадимӣ будани воҳидҳои луғавиаш диққати донишмандони зиёдеро ҷалб кардааст. Рушду такомули онҳо низ мисли дигар қабатҳои луғавӣ мушоҳида мешавад. Мутабиқи таҳқиқи олимони, «ташаққули ин қабати луғавӣ бо ду роҳ сурат гирифтааст. Аввалан, ин воҳидҳои луғавӣ, бунёдан идомаи таърихӣ гуфтори мардуми хавзаи оилаи ҳиндуаврупоӣ буда, тадриҷан дар ҳамнишинӣ бо дигар қавму миллатҳо ва ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ тақвӣ ёфта, синонимҳо пайдо кардаанд ва барои ифодаи як мафҳум ҷаҳдҳои вожа дар истифода қарор гирифтааст. Роҳи дигари такомули лексикаи хешутаборӣ тариқи роҳи василаҳои вожаҳои истилоҳсозии забон сурат гирифтааст, ки ҳам қолибҳои сермаҳсул ва ҳам қавмҳои маҳсул дорад» [12, 4].

Таҳқиқи ин қабати луғавӣ дар забони тоҷикӣ диққати донишмандони зиёдеро ҷалб кардааст (Писарчик, 1953; Маҳмудов, 1964; Розенфелд, 1976; Ҷӯраев, 1970; Зайниддинова, 1973, 1974, 1977, 1980; ШҚЗТ, 1981; Мачидов 2007; Гадоев, 2012; Раҳматуллозода, 2014; Узеков, 2014).

Аз ҷумла, Ҳ. Мачидов зимни баррасии хусусиятҳои луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ калимаҳои хешутабориро дар ҳайати «Калимаҳои аслии тоҷикӣ» [5, 88] ва дар ҳайати «Калимаҳои умумистеъмоӣ» [5, 138] мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки аз қадимӣ будан ва қарбурди умумихалқии ин қабати луғавӣ гувоҳӣ медиҳад.

Муҳаққиқ А. К. Писарчик [7, 179-186] истилоҳоти хешовандиро дар заминаи хусусиятҳои этнографӣ мавриди баррасӣ қарор дода, робитаи онҳоро бо анъанаҳои миллии нишон додааст. Ю. И. Богорад [2] низ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҷаҳд намунаи калимаҳои ин ғурӯҳро номбар менамояд.

Дар асару мақолаҳои Л. В. Успенская, Р. Л. Неменова, А. З. Розенфелд, О. Чалолов, М. Махмудов, Ҷ. Мурватов низ ин калимаҳо дида мешаванд, ки асосан, хусусияти лексикографӣ доранд.

Муҳаққиқон Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев дар китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (ШҶЗТ, 1980, 193-194) истилоҳоти хешутабориро ба ҳамхун ва ғайриҳамхун чудо карда, таҳқиқ намудаанд. Баъдан, зимни баррасии вожашиносии забони форсии миёна Д. Саймиддинов ҳам дар асоси маводи давраи мазкур вожаҳои хешовандиро мисли муҳаққиқони мазкур ба ҳамхун ва ғайриҳамхун [8, 84-86] тақсим менамояд. Аммо С. Хоркашев (ҳоло С. Раҳматуллозода) зимни баррасии хусусиятҳои калимасозии қабатҳои луғавии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба чунин ҳулоса меояд, ки «зимни таҳлили калимасозӣ барои нишон додани самаранокии вожасозии истилоҳоти мазкур (манзур хешовандӣ аст – Ҷ.Ф.), аз рӯи ҷинсиати лексикашон ба се гурӯҳ тақсим кардан, мувофиқи мақсад мебошад, ки таҷрибаи аввал аст:

1. Калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси мардона.
2. Калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси занона.
3. Калимаҳои хешутабории умумичинс [12, 5].

Ин қабати луғавӣ дар осори адибони давраҳои гуногун зиёд истифода мешавад. Зимни баррасии масоили забонии осори Ҷонибек Ақобиров муҳаққиқ Д. Хоҷаев ба масъалаҳои таркиби луғавии он ҳам дахл намуда, доир ба калимаҳои хешутаборӣ менависад, ки «калимаҳои ифодакунандаи муносибатҳои хешутаборӣ, мурочиату эҳтиром дар ғӯиши мардуми ҷануб дар қолаби изофӣ машхуранд ва ин хусусияти онҳо аз ҷониби адиб риоя ҳам шудааст: амаки бой, кампири Орифа, бобои Шифо, ҷони бобо, шери бобо, эшони Сангин, очаи Шодмон, падари Шифо, модари Марзия, мӯйсафеди Шифо. Мутаассифона, гоҳе ин хусусияти онҳо дар асар риоя нашудааст. Мисол: «Аммо чӣ илоҷ, бойбобо мисли девори сангин роҳи хушбахтии моро мебандад». Ё ин ки: «Раҳм кунед, боймак» [11, 183].

Зимни баррасии калимаҳои аслии тоҷикӣ муҳаққиқ Х. Мачидов ба масъалаи решаи хиндуаврупойи доштан ва дар қолабҳои духичой истифода шуданашон ишора намуда, аз ҷумла менигорад: «Мавриди қайд аст, ки калимаҳои аслии решаҳои қадимаи хиндуаврупойи дошта фақат дар доираи қолаби калимаҳои якҷиҷой маҳдуд намешаванд. Онҳо, ҳамчунин, дар қолабҳои духичой ва бисёрҷиҷой низ вучуд доранд, вале ҳамаи чунин калимаҳо баъдтар дар заминаи решаҳои якҷиҷоии қадима ба вучуд омадаанд. Аммо ин шаҳодати он нест, ки калимаҳои духичой ва бисёрҷиҷой ҳодисаи ниҳоят нави забон бошанд. Чунин тағйирёбиҳо ҳанӯз дар вазъияти моқабли таърихи забонамон низ ба вуқӯъ пайваستا будаанд. Таркиби овозии **-ар (-ор, -р)** дар охири калимаҳои духиҷоии падар, модар, хоҳар, сунҳор, эвар ва монанди инҳо ҳанӯз дар хиндуаврупоии қадим пасванди махсуси ифодагари мафҳумҳои хешутаборӣ будааст» [5, 91].

Калимаҳои хешутаборӣ дар осори устод Рӯдакӣ чандон зиёд истифода нашудаанд. Бо вучуди ин, онҳо реша дар умқи таърих доранд ва муносибатҳои бисёр неку ҳасанаи оилавию хонаводагиро нишон дода, муҳимтарин вожаҳои забонӣ ба шумор мераванд. Тавре забоншинос А. А. Уфимсева дуруст таъкид мекунад, «ба лексика то имрӯз дар бисёр асарҳои тадқиқотӣ на ҳамчун ба соҳаи баробархукуки системаи забон, балки чун ба материали бинокорӣ муносибат мекунанд ва ҳол он ки тадқиқи ин соҳа умуман гиреҳи бисёр муаммоҳоро кушода метавонад» (Уфимсева 1969, 48). Аз ин рӯ, вақте ки мо **модар** меғӯем, муқаддастарин ва меҳрубонтарин шахс ва ё ҳангоми истифодаи вожаи **бача** дӯстоштатарин насли башар дар пеши назарамон меояд. Онҳо на танҳо калима ва

воситаи забонӣ, балки истилоҳоте мебошанд, ки барои барангехтани эҳсосоти мо ҳам хидмат мекунад.

Дар шеъри устод Рӯдакӣ калимаҳои хешутабории мард (14 бор), бачча (7 бор), модар (5 бор), зан (3 бор), падар (3 бор), фарзанд (3 бор), хотун (1 бор), арӯс (1 бор), канизак (1 бор), аёл (1 бор), пур (пури мири Хуросон) (1 бор), писар (1 бор), модандар (1 бор) ба кор рафтаанд. Агар ба таркиби луғавии забони адабии имрӯз назар афканем, ин рӯйхат хеле зиёд мешавад ва дар шеваҳои боз бештар аст, ки аз рушди онҳо дар тури таърих гувоҳӣ медиҳад. Агар онҳоро аз рӯйи чинсият тақсим кунем, мебинем, ки калимаи **фарзанд** ба ду чинс (занонау мардона), вожаҳои **мард, бача, падар, пур, писар** ба чинси мардона ва лексемаҳои **модар, зан, хотун, арӯс, канизак, аёл** ва **модандар** ба чинси занона марбутанд. Аз рӯйи вобастагии ҳамхунию ғайриҳамхунӣ вожаҳои **мард, бача, падар, пур, писар, фарзанд, модар, зан, хотун** ва **аёл** калимаҳои ҳамхун ва вожаҳои **канизак** ва **модандар** ғайриҳамхун ба шумор мераванд, ки дар тури беш аз ҳазор сол бо ҳамин хусусиятҳо дар хидмати мардум мебошанд. Дар байни калимаҳои мазкур, ки ба гурӯҳи ҳамхун қаламдод шудаанд, вожаҳои фарзанд, пур, писар, бача чун аз як падару модар ҳастанд, ҳамхуни пурра шинохта мешаванд, аммо падару модар марду зан, хотун ва аёл ҳамхуни пурра шуда наметавонанд.

Тавре ки мебинем, истифодаи калимаҳои хешутаборӣ дар шеъри шоир аз рӯйи дараҷа яқнавохт нест. Онҳоро мутобиқи дараҷаи истеъмор меорем. Аз ҷумла, вожаи **мард** 14 бор дида мешавад. Ин калима дар ФТЗТ ба маъноҳои зерин омадааст: **МАРД** مرد 1. чинси наринаи инсон; муқоб. зан; одам, инсон; мард бояд, ки ҳаросон нашавад, мушките нест, ки осон нашавад (зарб.). 2. шавҳар, шӯй. 3. маҷ. росткор, ба қавли худ устувор, содиқ, вафодор; *марди майдон* марди шоистаи майдони корзор; марди шучоъ ва часур; *марди мардон* а) марди аз ҳама часур, одами ниҳоят шучоъ; б) унвони сардори олуфтаҳои Бухорои кӯҳна. 4. маҷ. шучоъ, далер, нотарс; муқоб. номард; *мард будан* далеру собитқадам будан; *мард(он)-и кор* аҳли кор; коргарон; он ки ҳубу диловарона кор мекунад; *ҳам зани хона, ҳам марди кӯча* зане ки ҳам вазифаи бонуи хонаро хуб адо мекунад ва ҳам мисли мардон машғули кори расмист [9, 760].

Калимаи **мард** таърихи қадимӣ дорад ва дар забони авестой дар шакли «мираг - марди чавон, шавҳар» истифода мешудааст [8, 87]. Дар шеъри Рӯдакӣ дар баробари истилоҳи хешутаборӣ будан ба маъноҳои зерин низ истифода шудааст:

1. Ба маънои чинси наринаи инсон (хонавода), муқобили зан, падар:

*Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад чавон,
Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб. [13, 20]
Марди ҳарас кафкҳош пок бигирад,
То бишавад тирагишу гардад рахион.
Охир, к-ором гираду начаҳад тез,
Дар-и кунад устувор марди ниғаҳон. [13, 14]*

2. Шахси бофарҳангу соҳибмаърифат ва боақлу фаросат. Ин маънӣ ба шарофати ҳамшафати калимаҳои **адаб, хирад** ва **сухан** шудани лексемаи **мард** ба даст омадааст:

*Марди адабро хирад фазояду ҳикмат,
Марди хирадро адаб фазояду имон. [13, 16]*

*Марди суханро аз ӯ навохтану бир(р),
Марди адабро аз ӯ вазифаи девон. [13, 17]*

1. Саховату карам, лутфу меҳрубонию шоистагии одамро тасвир месозад. Ин маъниҳо тавассути ба калимаи **мард** илҳоқ шудани пасванди **-ӣ** ва вожаи **род**, яъне аз роҳи калимасозӣ ба вучуд омадааст:

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, **мардӣ**!
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, **мардӣ**!
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, **мардӣ**!* [13, 75]

*Шуд он замона, ки ӯ унси **родмардон** буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд.* [13, 12]

*Зуфт шавад **родмарду** сушт диловар,
Гар бичашад 3-ӯю рӯйзард гулистон.* [13, 15]

2. Дар таркиби ибораи фразеологии **доди марди**ро **додан** омада, камолоти мардонагии инсонро далолат мекунад:

*Чу мир дид суҳан, **дод доди марди**и хеш,
Зи авлиёи чунон, к-аз амир фармон буд.* [13, 12]

Дар воқеъ, вақте ки **мард** мегӯем, чинси наринаи одамӣ пеши назар меояд ва дар ин радиф калимаҳои бобо, падар, писар, бародар, бача, тағо, амак, домод, язна, хусур, падархонда, падарандар, падарарӯс, падарзан, хусурбача, холабача, амакбача ва ғайра ба ҳамин қабати луғавии ҳешовандӣ мансубанд. Нуктаи муҳим ин аст, ки аз вожаҳои номбаршуда вожаҳои **бобо, бародар, тағо, амак, домод, язна, хусур, падархонда, падарарӯс, падарзан, падарандар, хусурбача, холабача, амакбача**, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд, дар шеърҳои устод Рӯдакӣ дида намешаванд.

Яке аз шахсони калидии хонавода **падар** аст, ки ин вожа дар осори устод Рӯдакӣ 3 бор истифода гардидааст.

*Омад бари ман, Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар.
Тарсанда зи кӣ? Зи хасм. Хасмаи кӣ? **Падар**.* [13, 81]

*Ҷони гиромӣ ба **падар** боздод,
Колбади тира ба **модар** супурд.* [13, 19]

Вожаи **писар** ва шакли кӯтоҳи он **пур** ба маънои аслии худ - фарзанди нарина истифода шудааст ва гунаи **пур** имрӯз чун ванди насабсоз маъмул шуда истодааст:

*На моҳи Сиёмӣ, на моҳи фалак,
Ки кинат гулом асту он пешкор.
На чун **пури** мири Хуросон, ки ӯ,
Аторо нишаста бувад кирдгор* [13, 22]

*Бибахшо, эй **писар**, бар ман бибахшо,*

*Макуш дар ишқ хира чун манеро!
Биё, инак, ниғаҳ кун Рӯдакиро,
Агар, бечон равон хоҳӣ танеро* [13, 23]

Калимаи модар ва бача. Калимаҳои мазкур дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ хеле маъмул мебошанд. Аз ҷумла, агар ба ФТЗТ (2008) муроҷиат кунем, равшан маълум аст, ки бо вожаи модар дар забони тоҷикӣ 27 калимаи содаю мураккаб сохта шуда, ба маъноҳои зерин шарҳ меёбад: «**МОДАР** مادر 1. зан нисбат ба фарзанд(он)аш, волида. 2. калимаи муроҷиати эҳтиромона нисбат ба зани калонсол; ум(м), оча: **модари меҳрубон, модари мушфиқ, модари серфарзанд, модари фарзандони ман; модари угай** *ниг.* **модарандар; модар шудан** фарзанд таваллуд кардан, соҳиби бача шудан; $\diamond$ **модари айём//модари даҳр** замона, рӯзгор; **модари зори касеро нишон додан** ҷазои сазовори касеро додан, очаи зори касеро нишон додан; **модараш ҳоло назоидааст//аз модараш ханӯз навуидааст** ханӯз вучуд надорад, ҳоло ба вучуд наомадааст; **ба арвоҳи падару модар бахшидан** аз баҳри чизе гузаштан, чизеро садақа кардан» [9, 808].

Вожаи **бача** ҳам дар забони адабии имрӯз яке аз вожаҳои серистеъмол ба шумор меравад. Ин ҳолатро дар шарҳи вожаи мазкур дар ФТЗТ (2008) дидан мумкин аст, ки бо он 29 калимаи содаю мураккаб сохта шуда, дар ҳайати ибораҳои маҷозӣ низ омадааст. Фарҳанги мазкур ин калимаро чунин шарҳ медиҳад: «**БАЧА** بچه 1. фарзанди одамизод, кӯдак, тифл, **боғчаи бачагон** муассисае, ки бачаҳо аз сесолагӣ то мактаб рафтан дар он тарбия меёбанд, кӯдакистон; **хонаи бачаҳо** муассисае, ки дар он атфоли бепарастор ва ятим таълиму тарбия мегиранд; **бача партофта** исқоти ҳамл, тифли нав дар раҳм пайдошударо бо роҳи сунӣ нобуд кардан. 2. *ҳамчун калимаи муроҷиат ба хурдони мардина аз тарафи калонсолон гуфта мешавад:* ҷавон, ҷавонмард. 3. насли хайвон: **бачаи шер, бачаи гург; бачаю кача** зану фарзанд, аҳли оила; **очаю бача** ду чизи якҷинсаи хурду калон, ки яке аз дигаре ҳаҷман тафовути зиёд дорад; **дар қад зане бача будан** ҳомила (бордор) будани зане; **бача дар камар, номаш Музаффар** (зарб.) [9, 158].

Дар таҳқиқи шевашиносон низ калимаҳои **модар** (ба гунаи **оча**) ва **бача** хеле серистеъмол ба қалам дода шудааст, тавассути онҳо даҳҳо калима сохта шуда, дар ҳайати ибораҳои маҷозӣ мутадовил гаштааст [ШҶЗТ 1981, 195; 1 2, 5-20].

Вожаи **бача** дар шеъри Рӯдакӣ дар шакли **бачча** (ба хоҷири таъмини ҳичо – вазн дар шеър) ҳафт бор ва лексемаи модар 5 маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст.

*Замоне барқ пурханда, замоне раъд пурнола,
Чунон чун **модар** аз сӯи арӯси сздаҳсола.* [13, 64]

*Ҷони гиромӣ ба падар боздод,
Колбади тира ба **модар** супурд.* [13, 119]

Дар қасидаи «Модари май» калимаи хешутабории **модар** маҷозан ба маънои *ангур* ва **бачча** ба маънои *меваи раз* омада, ташбеҳи ҳаётиеро рӯйи кор овардаанд:

***Модари** майро бикард бояд қурбон,
Баччаи ўро гирифтӣ кард ба зиндон.
Баччаи ўро аз ў гирифтӣ надонӣ,
То-ш нақӯбӣ нахусту з-ў нақашӣ ҷон.*

*Ўз ки набошад ҳалол дур бикардан
 Баччаи кӯчак зи шири модару пистон
 То нахӯрад шир ҳафт маҳ ба тамомӣ...
 Бачча ба зиндони тангу модар қурбон.
 Чун бисупорӣ ба ҳабс баччаи ўро,
 Ҳафт шаборӯз хира монаду ҳайрон.
 ...Бодадиҳанда буте бадеъ зи хубон,
 Баччаи хотуни турку баччаи хоқон. [13, 14-15]*

Дар байти зерин калимаи **бача**, **модар** ва **модарандар** (дар шакли кӯтоҳи модандар омада) ба маънои хешутабориашон истифода шудаанд:

*Ҷаҳона, чунинӣ ту бо баччагон,
 Ки гаҳ модарӣ, гоҳ модандаро! [13, 49]*

Калимаи **зан** ва **аёл** ҳам дар шеъри устод Рӯдакӣ ба маънои хешутабории ҳамсар, аҳли хона ва хонавода ба қалам дода шудааст. Ҳамин маъно ба гузашти беш аз ҳазор сол дар забони тоҷикии имрӯз ҳам мушоҳида мешавад. ФТЗТ доир ба **аёл** чунин мегӯяд «АЁЛ а. عيال (аслаш иёл) 1. ҳамсари мард, зан. 2. оила; зан ва фарзандон; аҳлу аёл оила, аҳли хона; зану фарзанд; хонавода»[9, 40].

*Аёл на, зану фарзанд на, маъунат на,
 Аз ин ҳама танам осуда буду осон буд. [13, 12]*

Дар ҷойи дигар вожаи **зан** якҷо бо калимаи **мард** ба маънои башар, одамон ва мардумон истифода гардидааст:

*Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод?
 Гӯйӣ, магар он бод ҳаме аз Хутан ояд. [13, 35]*

Калимаи **зан** дар шакли чамъ бо пасванди -он ишора (талмех) ба ҳодисаест, ки бо занони мисрӣ ҳамгоми мулоқот бо ҳазрати Юсуф рух дода буд:

*Юсуфрӯе, к-аз ӯ фигон кард дилам,
 Чун дастӣ **занони** мисриён кард дилам. [13, 95]*

Вожаи дигаре, ки ба маънои **зан** дар шеъри Рӯдакӣ истифода шудааст, калимаи туркии **хотун** мебошад, ки ба маънои кadbону, хонум ва ё сарвари хонадон истифода гардидааст:

*Бодадиҳанда буте бадеъ зи хубон,
 Баччаи хотуни турку баччаи хоқон. [13, 15]*

Калимаи **турк**, ки дар байти боло истифода шудааст, ба маънои маҳбуба, маъшук дар адабиётмон маълум аст, ки ин ҳолат аз шеъри устод Рӯдакӣ маншаъ гирифтааст:

*Ҳамехариду ҳамесахт бешумор дирам,
Ба шаҳри ҳар кӣ яке **турки** норпистон буд. [13, 11]*

***Турк** ҳазорон ба пой пеши саф-андар,
Ҳар як чун моҳи бар ду ҳафта дурафшон. [13, 15]*

Яке аз вожаҳои хешовандие, ки мансуб ба чинсияти луғавии занона буда, иқтибос аз забони арабист, калимаи арӯс мебошад, ки имрӯз ҳам чун лексемаи ғайри мустаъмал аст. Дар шеъри Рӯдакӣ зимни ташбеҳи хандаи лола миёни кишт ба панҷаи арӯси ҳиношуда ба кор рафтааст:

*Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи **арӯси** ба ҳинно шуда хазиб. [13, 20]*

Вожаи дигаре, ки ба воҳиди луғавии зан алоқамандӣ дорад, калимаи **канизак** (хидматгорзан) мебошад, ки як маротиба дар шеъри шоир истифода гардидааст:

*Басо **канизаки** некӯ, ки майл дошт бад-ӯ,
Ба шаб зи ёриш ӯ назди ҷумла пинҳон буд. [13, 11]*

Калимаи **фарзанд** яке аз вожаҳои хешовандиест, ки барои насли наринаю модина умумӣ аст ва писар ё духтаре, ки аз як падару модар ба дунё омадаанд, онро ифода мекунад. Дар шеъри шоир ба маънои хешовандӣ истифода шуда, чунин панд медиҳад:

*Ой, дарего, ки хирадмандро
Бошад **фарзанду** хирадманд не!
В-арчи адаб дораду дониш **падар**,
Ҳосили мерос ба **фарзанд** не! [13, 63]*

*Шеби ту бо фарозу фарози ту бо нишеб,
Фарзанди одамӣ ба ту- андар ба шебу теб. [13, 20]*

Ҳамин тавр, калимаҳои хешовандӣ яке аз қабатҳои муҳимми таркиби луғавии забон ба шумор рафта, аз қадим барои баровардани ниёзҳои мардумон истифода мешаванд. Тавре ки дида шуд, дар шеъри Рӯдакӣ калимаҳои мард, падар, бача, писар, пур, модар, зан, хотун, арӯс, аёл, модандар, канизак ва фарзанд, ки муносибатҳои хешу хонаводагиро ифода мекунанд, истифода гардидаанд. Имрӯз тавассути онҳо даҳҳо калимаи дигар сохта шудааст, ки ҷиҳати ташаккули таркиби луғавӣ мусоидат кардаанд.

КИТОБНОМА

I. АДАБИЁТИ ИЛМӢ

1. Бердиев Б. Рамитские говоры таджикского языка. Автореф. канд. дисс. – Душанбе, 1979. -28с.

2. Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка. Автореф. канд. дисс. -Л., 1953. -22с.
3. Гадоев Н. Лексикаи лахчаи Тагнов / Н. Гадоев. -Душанбе: Ирфон, 2012. -208 с.
4. Маҳмудов М., Раҳматуллозода С. Китобномаи адабиёти шевашиносӣ / М. Маҳмудов, С. Раҳматуллозода. -Душанбе: Маориф, 2020.- 140 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. -Душанбе: Маориф, 2007. -243 саҳ.
6. Неменова Р. Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1981.
7. Писарчик А. К. О некоторых терминах родства у таджиков // Труды АН Тадж. ССР (Институт истории, археологии и этнографии). Сб. статей по истории и филологии народов Средней Азии, посвящённой 80-летию со дня рождения А. А. Семёнова, т. XVII. -Сталинабад, 1953. -С. 179-186.
8. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. -Душанбе, 2001. - 310 саҳ.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1,2. -Душанбе: Пайванд, 2008.
10. Уфимцева А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.Уфимцева. -М., 1969. - 188 с.
11. Хоҷаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2011. - 200 саҳ.
12. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лахча / С. Хоркашев (С. Раҳматуллозода).-Душанбе: Маориф, 2014. -234 с.

II. АДАБИЁТИ БАДЕӢ

13. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Девон / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. -Душанбе, 2018. - 484 саҳ.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ОСОРИ УСТОД АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои хешутаборӣ мебошанд. Онҳо аз давраҳои қадим ҷамсафари доими мардуми тоҷик буда, имрӯз хеле инкишоф ёфтаанд. Аммо дар шеърӣ устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ онҳо чандон зиёд нестанд. Бо вуҷуди ин, то имрӯз ба таҳқиқи илмӣ ин калимаҳо дар осори шоир касе даст назадааст.

Дар мақола доир ба вожаҳои хешутабории мард, падар, бачча, писар, пур, модар, зан, хотун, арӯс, аёл, модандар, канизак ва фарзанд бо ҷалби мавод аз осори шоири мазкур таҳқиқот анҷом дода шуда, дараҷаи истифодаи онҳо дар шеърӣ адиб ва таъсири ин калимаҳо дар ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ матраҳ гардидааст.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, калимаҳои хешовандӣ, таркиби луғавӣ, серистеъмол, мард, падар, бача, писар, пур, модар, зан, хотун, арӯс, аёл, модандар, канизак, фарзанд.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ РОДСТВА В ПОЭЗИИ УСТОДА АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Одним из основных пластов лексики таджикского языка являются термины родства. Они были постоянным спутником таджикского народа с древних времён и

сегодня весьма развиты. Однако в наследии устода Абуабдулло Рудаки их немного, и по сей день никто не приступил к научному изучению этих слов в произведениях поэта.

В данной статье рассматриваются такие термины родства как мард (мужчина), падар (отец), бача (мальчик), нисар (сын), модар (мать), зан (женищина), хотун (женищина), арӯс (невеста), аёл (женищина), модандар (мачеха), канизак (служанка) и фарзанд (ребёнок) с привлечением материалов из наследия Рудаки. Анализируется степень употребления и влияния данных лексем на пополнение словарного состава таджикского языка.

Ключевые слова: Рудаки, термины родства, словарный состав, популярность, мужчина, отец, мальчик, сын, мать, женищина, невеста, девушка, мачеха, служанка, ребёнок.

LEXICAL ANALYSIS OF KINSHIP TERMS IN THE POETRY OF USTOD RUDAKI

One of the main layers of the vocabulary of the Tajik language is kindred words. They have been a constant companion of the Tajik people since ancient times and are very developed today. However, there are few of them in the heritage of ustod Abuabdullo Rudaki, and to this day no one has started the scientific study of these words in the works of the poet.

This article deals with the following kinship terms, like мард (man), падар (father), бача (boy), нисар (son), нур (full), модар (mother), зан (woman), хотун (woman), арӯс (daughter-in-law), аёл (woman), модарандар (step-mother), канизак (housekeeper) and фарзанд (children) with the involvement of materials from the heritage of Rudaki. The degree of use and influence of these lexemes on the replenishment of the vocabulary of the Tajik language is analyzed in the article as well as.

Keywords: Abuabdullo Rudaki, related and properties terms, vocabulary, usage: мард (man), падар (father), бача (boy), нисар (son), нур (full), модар (mother), зан (woman), хотун (woman), арӯс (daughter-in-law), аёл (woman), модарандар (step-mother), канизак (housekeeper), фарзанд (children)

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯрабекзода Фотима – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ. Телефон: 938-18-72-43.

Сведения об авторе: Джурабекова Фотима – соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНТ.Тел: 938-18-72-43.

About the author: Jurabekova Fotima, Reseacher in the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAST. Tel: 938-18-72-43.

**КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХОНАГӢ
(дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб)**

Рӯзиев Меҳрубон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Иқтибосот чузъи муҳим ва ҳазмгардидаи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он ба шумор рафта, мавҷудияти онҳо дар ин ё он забон маъноӣ заиф будани ин забонро надорад ва ин падида хосси ҳамаи забонҳо мебошад. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқ Ғ.Ҷӯраев, «...меъёри мақому миқдори калимаҳои иқтибосӣ на муносибати хешию мавқеи ҷуғрофӣ, балки пеш аз ҳама, воқеаҳои таърихӣ, гузашти асрҳо ва заруратҳои зиндагӣ ба шумор мераванд» [19, 242-243], ки ақидаи болозикр далели дар тӯли чандин садсолаҳо ва туфайли ҳаводиси таърихӣ дар ҳаёти халқи тоҷик рухдода ворид гардидани калимаҳои иқтибосиро собит месозад. Барои ворид гардидани калимаҳои иқтибосӣ ва мутобиқшавии онҳо ба қолаби забони иқтибоскабулкунанда, азхудкунии лексикӣ шартӣ муҳим ба ҳисоб меравад. Барои роҳ ёфтани калимаи иқтибосӣ ва ҳазм шудани он дар таркиби луғавӣ чунин калима бояд марҳалаи тулонии азхудшавиро аз сар гузаронад ё ба ибораи дигар, «... фақат ҳамонхӯе азхудшуда ба шумор мераванд, ки ба тамоми қоидаву қонунҳои забони тоҷикӣ мувофиқат карда бошанд» [19, 126-127]. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки тоҷикон аз қадимулайём то ба имрӯз бо аксари миллатҳои дӯст ва ҳаммарз робитаю муносибати ҳасанаро пеш гирифта буданд ва то ба имрӯз низ ин муносибатро нигоҳ доштаанд. Забон ҳодисаи ҷамъиятӣ буда, ба сабаби рушду нумӯи ҷамъият ташаккул меёбад ва ҳар он чи дар оинаи таърих ҷилва мекунад, дар забон низ инъикос меёбад. Аз ҳамин сабаб, бо дарназардошти робитаҳо, дар баробари дигар соҳаҳои зиндагӣ ба забон ва пеш аз ҳама, ба забони зиндаи халқ, яъне шеваю лаҳҷаҳо низ, таъсири забонҳои бегона зиёд буда, ба таври иқтибос ворид шудани калимаҳои арабӣ, туркӣ-ӯзбекӣ ва каме дертар калимаҳои русӣ ба забони тоҷикӣ ба ин далел шуда метавонанд. Раванди иқтибосшавии калимаҳоро олимони ба таври гуногун шарҳ дода, гурӯҳе аз онҳо ин равандро зарбаи мудҳиш ба забон донистаанд ва гурӯҳи дигар онро чун манбаи бойшавии забон маънидод кардаанд. Аз ҷумла, забоншинос Ш. Рустамов чунин қайд кардааст: «Яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон аз забонҳои дигар қабул намудани калимаҳои ҷудогона мебошад» [14, 101].

Ба андешаи Ғ.Ҷӯраев, «ҳангоми иқтибоси калима бештар соҳаҳои мадди назар мегарданд, ки маҳз ба онҳо як халқ бо халқи дигар муносибат дармепайвандад, ба халқи дигар зиёдтар унсурҳои лексикӣ соҳаҳои дода мешавад, ки як халқ маҳз бо ҳамин соҳаҳо машҳур аст» [19, 146]. Дар ҳақиқат, доираи фарогирии калимаҳои иқтибосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он баробар набуда, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ бештар фарогирандаи соҳаи илму маориф ва дин, калимаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ фарогирандаи соҳаи ҷорводорӣ ва калимаҳои иқтибосии русӣ-

интернатсионалӣ, бо вучуди начандон зиёд буданашон, фарогирандаи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва саноат мебошанд.

Дар воқеъ, раванди ташаккули забони адабӣ ва лексикаи соҳаҳои гуногуни лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо, аввалан аз тариқи имконоти дохилӣ, яъне қолабҳои махсуси калимасозӣ, пайдоиши маъниҳои иловагӣ (калимаҳои сермаъно), маъноҳои маҷозӣ ва тобишҳои услубӣ пайдо кардани калимаҳо сурат гирифта, баъдан аз ҳисоби ворид гардидани калимаҳои иқтибосӣ ривочу раванг меёбад ва аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ ғанӣ гардидани таркиби луғавӣ на танҳо хосси забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он, балки дар тамоми забонҳои дунё роиҷ аст. Ин ҷиҳати масъаларо Н.М.Шанский ба таври зайл арзёбӣ кардааст: «Дар рӯйи замин чунин як забоне вучуд надорад, ки он тамоман аз таъсири забонҳои дигар озод бошад, зеро ҳеҷ халқи эҷодгар ва соҳиби забон наметавонад куллан ҷудо ва дур аз дигар халқҳо умр ба сар барад» («Нет на земле такого языка, который был бы совершенно свободен от иноязычных влияний, так как ни один народ, носитель и творец того или иного языка, не живет совершенно изолированной, обособленной жизнью») [20, 86-87].

Ҳарчанд калимаҳои иқтибосӣ як ҷузъи муҳимми таркиби луғавиро ташкил диҳанд ҳам, на ҳамаи онҳо қобили қабуланд ва танҳо он калимаҳое ба забон ворид ва дар нутқ ҳазм мешаванд, ки дар ҳақиқат, ба онҳо эҳтиёҷ аст ва ё «ба забон одатан он воҳидҳои луғавие иқтибос мешаванд, ки истилоҳоти илмиву техникӣ, динӣ, номи асбобу анҷоми рӯзгор, либосу либосворӣ, хӯрокворӣ, калимаҳои мансуби аломат, мафҳумҳои абстрактро ифода намоянд» [7, 80].

Пӯшида нест, ки як қисмати калони лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро калимаҳои умумистеъмол ташкил медиҳанд ва ин яке аз хусусиятҳои хосси лаҳҷаҳо мебошад, ки боиси алоқамандии байни онҳо гаштааст ва барои қаробату алоқии тарафайни соҳибони ин лаҳҷаҳо хидмати аразанда менамояд. Дар ташаккули ин гурӯҳи калимаҳо саҳми калимаҳои иқтибосӣ назаррас аст.

Ҳарчанд баъзе аз забоншиносони тоҷик доир ба забонҳои иқтибосшаванда ва миқдори калимаҳои иқтибосӣ маълумоти тахминӣ додаанд, ҳанӯз ҳам доираи таъсир ва истеъмоли онҳо муайян нест. Танҳо ҳаминро метавон гуфт, ки миқдори калони калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ ва ҳамчунин лаҳҷаҳои он ба забони арабӣ, туркӣ-ӯзбекӣ ва русӣ-байналмилалӣ рост меоянд. Вобаста ба ин масъала Ғ.Ҷӯраев чунин қайд намудааст: «Дар таркиби луғати забони адабии тоҷик, агар баъзе воҳидҳои иқтибосии ҳиндӣ, чинӣ, юнонӣ ва ғайраро истисно кунем, асосан нақши забонҳои арабӣ, туркӣ ва русию интернатсионалӣ (бо дарназардошти он ки як силсила калимаҳои забонҳои аврупоӣ тавассути русӣ гузаштаанд) ҷашмрас аст, зеро забони тоҷикӣ бо ин забонҳо бо ҳукми таърих дар муносибати тулонӣ қарор гирифтааст» [18, 11].

Набояд фаромӯш кард, ки ҳарчанд забони адабӣ ва лаҳҷаҳои он аз таъсири калимаҳои иқтибосӣ бархурдор бошанд ҳам, дараҷаи ин таъсирот ба ҳамаи лаҳҷаҳо баробар нест. Бештар ин таъсирот доираи лаҳҷаҳои сокинони манотиқи дар ҳамвориҳо маскунбударо фаро мегирад.

Ба таркиби луғавии лаҳҷаи Варзоб, хусусан, ба таркиби лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагии он дохил шудани калимаҳои иқтибосӣ ва мавқеи махсусро ишғол

намудани онҳо дар тамоми қабатҳои лексикии ин лаҳча сабабҳои зиёд дошта, равобити фарҳангӣ, иқтисодӣ ва оилавӣ доштани халқи тоҷик бо намояндаҳои он забонҳо яке аз сабабҳои маъмултарин мебошад.

Калимаҳои арабӣ. Калимаҳои иқтибосии арабӣ як қисмати калони таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва аз он ҷумла лаҳчаҳои он маҳсуб мешаванд. Ба андешаи В. С. Расторгуева, «гурӯҳи аз ҳама қадимтарини лексикаи иқтибосиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд» [13, 151]. Калимаҳои иқтибосии арабии забони тоҷикӣ ва шеваву лаҳчаҳои тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқон Н. Маъсумӣ [10], Т. Бердиева [1; 2], Т. Мақсудов [8], М. Кабиров [6], С. Сулаймонов [15], М. Н. Қосимова [7], Ҳ. Маҷидов [9], М. Ғозиев [5], С. Хоркашев [16], Ғ. Ҷӯраев [19] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Дар таҳқиқи калимаҳои иқтибосии арабӣ муҳаққиқон М. Ғозиев ва Т. Бердиева саҳм гузоштаанд. Ин муҳаққиқон таҳқиқоти худро дар асоси маводи матбуоти тоҷикӣ анҷом дода, маводи мукаммали илмӣ қобили қабулро, ки пурра ба калимаҳои иқтибосии арабӣ бахшида шудааст, рӯйи қор овардаанд. Мувофиқи маълумоти Т. Бердиева, калимаҳои арабӣ (дар асоси маводи рӯзномаи «Овози тоҷик») тахминан 42-45%-ро ташкил додааст [2, 128]. М. Ғозиев, дар асоси як матни аз рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» интихобгардида, ки аз 65 калима иборат аст, калимаҳои арабиро нишон додааст, ки 20-тои он (45%-и калимаҳои тамоми матн)-ро ташкил додаанд [5, 32-33].

Дар мавриди замон ва давраву марҳалаҳои воридшавии калимаҳои иқтибосии арабӣ ба забони тоҷикӣ андешаҳо гуногунанд. Б. Ғафуров дар асараш доир ба оқибатҳои ба хилофат ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна маълумот дода, чунин қайд намудааст: «Дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ аксари қавму наҷодҳо «арабонида» мешуданд. Дар ҳамон ноҳияҳо ҳам, ки аҳоли забони модарии худро нигоҳ медошт, зӯран дини исломро қорӣ карда, баробари он забони арабиро низ чун забони муқаддас паҳн менамуданд» [3, 321].

Ҳ. Маҷидов чунин мешуморад: «Ба ҷумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII, дини мубини ислом, ки мардуми мо онро охири охири қабул кардааст, ҳамчунин кӯшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки дар ифодаи маънавияти худ ба вожаҳои муҳталифи ин забон муроҷиат кардаанд, номбар карда мешаванд» [9, 101]. Тибқи маълумоти омории дар китоби мазкур овардашуда, калимаҳои иқтибосии арабии ба забони тоҷикӣ воридшуда, дар охири асри XI 10-15%, дар асри XII 22%, дар асрҳои XIII-XVI 70-80%, дар ибтидои асри XX 60-70%-ро ташкил медиҳад ва ҳоло 40-50%-ро ташкил медиҳад [9, 101].

Ба андешаи Н. Маъсумӣ, «тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошанд, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихӣ дар асрҳои VII-VIII рӯйдода вобаста аст, балки протесси дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои ҳаёти тореволюсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт» [11, 131].

М. Н. Қосимова чунин менигорад: «Азбаски дар асрҳои IX-X забони адабии тоҷик ва намояндагони илму ҳунари тоҷик ба забони арабӣ саҳт муқобилият нишон медиҳад, калимаҳои арабӣ дар осори хаттӣ ин асрҳо ниҳоят кам вохӯрданд» [7, 80].

Ба андешаи мо, агар зухури дини ислом ва пахншавии он яке аз сабабҳои иқтибосшавии калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ бошад, омили дигари таъсиргузор маскун шудани арабҳо дар сарзамини тоҷикнишин мебошад, ки бо тоҷикон алоқа барқарор намуда, дар тули асрҳо то ба имрӯз дар муносибати тарафайн қарор доштанд ва то ҳол доранд. Муҳаққиқи лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон Ғ.Ҷӯраев доир ба ин масъала чунин навиштааст: «...арабҳо дар гузашта дар сарзамини Осиёи Миёна ба масоҳати хеле бузург пахн шуда будаанд. Қисми бештари онҳо дар вилоятҳои Самарқанд, Бухоро ва Қашқадарёи РСС Ўзбекистон, инчунин водии Вахши РСС Тоҷикистон (асосан дар райони Шаҳритуз ва қисман дар Панҷ) ҷойгир шудаанд» [17, 7]. Дар тули чандин аср аҳли илму фазл барои талаби илм ба давлатҳои гуногуни арабзабон сафар намуда, таҳсили илм намудаанд, қисмати дигаре осори илмиву адабии худро бо забони арабӣ таълиф намуда, дар баробари ин, дар вақти иншои асар аз унсурҳои гуногуни забони арабӣ васеъ истифода намудаанд. Солҳои охир анъанаи истифодаи калимаҳои нав ва иқтибосшудаи арабӣ ҳамчун мӯд дар байни рӯзноманигорон ва олимони қарор гирифт, ки истеъмоли ин калимаҳо зиёд гашт, вале бо таҳти танқид қарор гирифтани ин падида аз ҷониби ҷомеа то як андоза коҳиш ёфт.

Таъсири калимаҳои иқтибосии арабӣ ба лаҳҷаи Варзоб, хусусан, ба таркиби лексикаи марбут ба соҳаи ҳайвоноти хонагии он низ мушоҳида мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки манбаи пайдоиши ин калимаҳо забони адабӣ мебошад, ки дар давраҳои гуногун то ба имрӯз ба лаҳҷаи Варзоб гузаштаанд. Мустақиман ворид шудани калимаҳои иқтибосии забони арабӣ ба лаҳҷаи Варзоб хеле кам мушоҳида мегардад. Сабаб дар он аст, ки дар гузаштаи дур, вақте ки нақлиёт набуд, ноҳияи Варзоб минтақаи камдастраси воқеъ дар кӯҳҳои сарбафалак буд ва дигар ин, ки дар ноҳияи Варзоб мисли дигар ноҳияҳо аҳолии арабзабон зиндагӣ намекунанд, инчунин рафтуомад ва додугирифти мардуми ноҳия бо аҳолии арабизабони муқими Тоҷикистон ба чашм намерасад.

Ҷанбаҳои маъноии ин гурӯҳи калимаҳоро танҳо дар доираи гурӯҳҳои тематикӣ ба таври намуна зикр намуда, бо ҳамин иқтифо менамоем:

- а) номи вазифа ва касбу ҳунар: **қасов**;
- б) номи зарф ва анвои маҳсулоти косибон: **наъл, ҳалқа**;
- в) номи узвҳои ҳайвонот-**лаҳм, бадан, соқ, ҳалқ**;
- г) номи бемориҳои ҳайвонот: **даба, майим** (маъюб), **мараз, айб, нуқс, касал**;
- ғ) калимаҳои ифодагари аломат, хусусият, хислат, ҳолат: **аҳл, ваҳшӣ, қобил, ҳалол, ҳаром, сағера**;
- д) дигар калимаҳо: **арақ, зот, маслуқ, қабза, алаф**.

Баъзе аз калимаҳои иқтибосии арабии дар боло овардашуда дар лаҳҷаи Варзоб муодили худро доранд, вале новобаста ба ин бо муодили худ баробар истифода мешаванд. Масалан, калимаи **қобил-йовош** ва ғайра.

Дар баъзе калимаҳои иқтибосии арабии лаҳҷаи Варзоб тағйироти фонетикӣ ба вучуд омадаанд: **майим-майуб, харов-хароб**.

Калимаҳое низ ҳастанд, ки бидуни тағйироти шакли маъно мавҷуданд: **ҳаром, наҳс** ва ғайра.

Калимаҳои мазкур ба ҳамаи лаҳҷаҳо ва ба забони адабӣ ба истисноӣ баъзе фарқиятҳои фонетикӣ марбут аст.

Калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ. Тоҷикон ва қавмҳои туркизабон толи чандин аср дар сарзамини паҳновар ва давлати Сомониён дар ҳамзистӣ ва робитаи наздик қарор доштанд. Пас аз пароканда шудани давлати Сомониён ва баъди он пайдарпай ба вучуд омадани давлатҳои чун Қарахониён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён ва торочғарии муғулҳо тоҷикон бо қавмҳои турку ӯзбек ба ҳайати ин давлатҳо ворид гардиданд, ки ин ҳодисаҳо муносибати тарафайни онҳоро то дараҷае нигоҳ дошт. Аммо он муносибате, ки дар давраи Сомониён буд, пас аз пароканда шудани давлати Сомониён каме сард гашта, дар давраи Ҳокимияти Шуравӣ то андозае ба ҳолати аввалаи худ баргашт. Нуқтаи мазкурро ба назар гирифта, олими маъруф Р.Ғафоров чунин қайд менамояд: «Тоҷикон ва ӯзбекон аз халқҳои қадимтарини Осиёи Миёна буда, асрҳо инҷониб бо якдигар робитаи зичи маданӣ ва додугирифтӣ доимии иқтисодӣ доранд» [4, 37]. Ҳоло пас аз соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ин халқҳо муносибату шарикӣ неку дӯстонаи худро, ки решаи таърихӣ доранд, давом дода истодаанд.

Робитаи тарафайни ин халқҳои ба ҳам дӯст боиси ба забони тоҷикӣ ворид гаштани калимаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ гашт ва ба қавли Н. Маъсумӣ. «вобаста ба инкишофи ҷамъият ва зиндагӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳам тағйирот ба вучуд омадан гирифт ва ба ин муносибат миқдори калимаҳои ба забони адабии тоҷик дохилшудаи ӯзбекӣ низ афзуд» [12, с. 101].

Дар баробари забони адабӣ ба лаҳҷаи сокинони Варзоб, хусусан, лексикаи соҳаи ҳайвоноти ҳонагӣ низ таъсири иқтибосоти туркӣ-ӯзбекӣ назаррас аст. Бештари калимаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ ба ин соҳа марбутанд. Муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев нигоштааст, ки «агар ба ҳайати калимаҳои иқтибосии туркӣ назар андозем, унсурҳои лексикӣ ифодакунандаи соҳаи чорводориро бештар мушоҳида мекунем. Ин қабил калимаҳо бевосита номи ҳайвонотро ифода накунад ҳам, ба навъ, хусусият ва тариқи парво қардани онҳо оиданд» [18, 150-151]. Дар ҳақиқат, ин гурӯҳи калимаҳо ҷойгоҳи худро дар таркиби луғавӣ мустақам намуда, ба дараҷае ҳазм гардидаанд, ки агар баъзе хусусиятҳои фонетикӣ онҳоро ба назар нагирем, аз калимаҳои забони тоҷикӣ фарқ қарданашон ниҳоят душвор аст. Агар яке аз роҳҳои пайдоиши чунин калимаҳо ба воситаи забони адабӣ сурат гирад, пас, роҳи дигар мустақиман ворид шудани онҳо мебошад, зеро дар баъзе деҳаҳои ноҳияи Варзоб ӯзбекзабонон зиндагӣ мекунанд. Инчунин, оилаҳои низ вомехӯранд, ки дар онҳо яке аз аъзои оила, зан ё мард ӯзбек забон аст. Ба туфайли рафтуомад, додугирифт ва муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ маданӣ ва оилавӣ дар забони ин ду халқ бисёр калимаҳо ва ибораҳои муштаракро дар бахши лексикаи соҳаи ҳайвоноти ҳонагӣ мушоҳида қардан мумкин аст.

Таснифоти лексикаи иқтибосии туркӣ-ӯзбекии марбут ба ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзоб ба таври зайл аст:

а) калимаҳои ифодакунандаи узви ҳайвон: **қош**, **қавок**, **қавурға**, **белак** (бозу), **биқин** (пахлу), **сӯйак** (устухон), **ортук** (гӯшти зиёди зери манах), **арқан** (тахтапушт), **қўлтук**, **қил**, **йол**;

б) номи таом ва мафҳумҳои марбут ба он: **қайла** (гӯшти яхнӣ), **қатик**, **қаймоқ**, **сӯйук**, **курут**, **йем**, **дамлама//даблама** (гӯшти дампаз);

в) номи асбобу афзор ва қисмҳои таркибии он: **чорук**, **тӯқум**, **айил**, **тийок**, **қамчин**, **эзангу//узангу**, **чопқу**;

г) калимаҳое, ки номи ҷойро ифода менамоянд: **қӯрук**, **айлоқ**, **қӯш**, **қӯтан**, **чӯл** (**биёбон**), **авул//овул** (**деҳлох**, **девлох**);

ғ) номи бемориҳо: **қӯтур**, **қарасон**, **чӯлоқ**, **ӯпка**;

д) номи ҳайвонот аз рӯи чинс ва синну сол: **байтал**, **қутос**, **хӯтук**, **буқа**, **қушқор//қучқор//қӯшқор**, **той**, **тайлоқ**, **солук**, **така** ва ғайра;

е) номҳои ифодакунандаи ранг: **қашқа**, **қизил**;

ё) калимаҳои ифодакунандаи хусусият, аломат ва хислати ҳайвон: **йовош**, **йош**, **чӯлоқ**, **эғир**, **чақон**, **бугӯз**, **лақашох**, **қасир//қисир**, **бӯрдоқӣ** (гӯсфанди парворӣ), **сӯқум** (гови парворӣ) ва ғайра;

ж) дигар калимаҳо: **бӯдилақ**, **қудук**, **қӯтарма**, **суқ** (харис).

Аз байни калимаҳое, ки дар боло зикр намудем, баъзеяшон дар лаҳҷаи Варзоб дорои муодили худӣ мебошанд, аз он ҷумла, калимаҳои **йош-чавон** ва ғайра. Вале як нозукии ин масъала дар он аст, ки калимаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекии мазкур нисбат ба муодилҳои тоҷикӣ худ серистеъмолтаранд.

Баъзе калимаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ бо фарқиятҳои фонетикӣ ба кор мераванд, аз ҷумла калимаи **совлиқ** дар шакли **солук** истифода мегардад.

Калимаҳои русӣ-байналмилалӣ. Ворид шудани калимаҳои русӣ-байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он омили таърихӣ дошта, яке аз ҷунин омилҳо ин ҳамроҳкунии Осиёи Миёна ба ҳайати давлати шоҳии Россия ба шумор меравад. Дар ин давра заминаҳои русикунонии фарҳангу маориф ва дигар соҳаҳо ба миён омада, як гурӯҳ калимаҳои дорои хусусияти ҳарбӣ-сиёсӣ ва соҳавӣ ба забон ворид гардидаанд. Омили дуюм, ки таъсирот ва тағйироти ҷиддиеро ба бор овард, барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ дар Осиёи Миёна мебошад. Муҳити бисёрқавмӣ Ҳокимияти Шуравӣ ва сиёсати пешгирифтаи он барои омезиши фарҳангу забон ва арзишҳои миллӣ шароити мусоид фароҳам овард, ки ин ба забони тоҷикӣ ва асолати миллии тоҷикон, ки Тоҷикистон ҷузъе аз ин иттиҳод буд, зарбаи ҷонкоҳе зад. Калимаҳои зиёди иқтибосии русӣ маҳсули ҳамин давраи таърихӣ ба шумор мераванд, ки то ба имрӯз дар таркиби забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он боқӣ мондаанд. Ин равандро забоншинос Р. Ғаффоров ҷунин ба қалам додааст: «Табаддулоти азими ин давраи таърихӣ дар забони миллии низ инъикос ёфт. Аз як тараф, барҳам хӯрдани ҳукумати амирӣ ва сохти феодалӣ боиси аз байн рафтани бисёр калима ва мафҳумҳои ба он алоқаманд гашта бошад, аз тарафи дигар, пайдо шудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, сохти маъмурӣ, инкишофи босуръати илму маданият ва амсоли инҳо ба забон як қатор калима ва ибораҳои навро дохил кардаанд, ки предмет ва мафҳумҳои тоза истеъмоли онҳоро талаб мекарданд» [4, 41].

Дар баробари омилҳои дар боло зикргардида пӯшида нест, ки ба туфайли ҳамроҳшавӣ ба ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ Тоҷикистон ба сохти нави сиёсӣ ва иқтисодиву ҷамъиятӣ рӯ овард, ки он тарзи нави зисту зиндагонӣ ва қору фаъолиятро

талаб мекард. Бунёди заводу фабрикаҳо, корхонаҳои нави истеҳсолӣ, тарзи муосири коркарди маҳсулот ва ба истеҳсолот ворид гардидани дастгоҳҳои пуриқтидор, низоми нави мактабу маориф ва тарзи давлатдорӣ боиси ба вучуд омадан ва иқтибос шудани калимаҳои нав ба забони тоҷикӣ гашт.

Дар баробари ворид шудани калимаҳои иқтибосии русӣ ба забони адабӣ ин раванд лаҳҷаҳои онро низ бетаъсир нагузошт ва тибқи назари баъзе аз донишмандон ин гурӯҳи калимаҳо аввал ба нутқи соҳибзабонон ва баъдан ба ҳамин восита ба забони адабӣ дохил гардиданд, ки ин масъаларо Ҳ.Мачидов чунин қаламдод намудааст: «Ин гурӯҳи калимаҳои иқтибосӣ низ якбора ба забони адабии хаттӣ қабул нашудаанд. Дар ибтидо онҳо дар муҳовара-забони зиндаи мардум ба кор бурда мешуданд, баъдан тавассути асарҳои адибони ҷудогона ба забони адабии хаттӣ низ ворид шудан мегиранд» [9, 115].

Намунаи чунин калимаҳоро мо дар таркиби лексикаи марбут ба соҳаи ҳайвоноти ҳонагӣ мушоҳида карда метавонем. Зимнан мебояд қайд кард, ки баъзе аз калимаҳои иқтибосии русӣ дар лаҳҷаи Варзоб ба тағйироти фонетикӣ дучор гаштаанд ва ин падидаи нав набуда, хосси забони адабӣ ва лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ низ мебошад.

Дар зер намунае аз калимаҳои иқтибосии русиро, ки дар таркиби маводи мавриди таҳқиқ мавҷуданд, зикр менамоем:

а) номи асбоб: **бочка, фляг, плуг, берка//бирка**;

б) номи касбу кор: **зоотехник, агроном, эстарчӣ, ветеринар**;

в) номи муассиса ё корхонаҳои ба хоҷагии халқ тааллуқдошта: **ферма, колхоз, совхоз**;

г) номи бемориҳо: **типиркулос//тиберкулос** (туберкулез);

ғ) зоти ҳайвонот: **чёрнипёстри** (чернопестра) (дурагаи гови олмонӣ бо тоҷикӣ);

д) дигар калимаҳо: **дохлый – дохлӣ**.

Бояд зикр намуд, ки аксари калимаҳои болозикр мавриди истифодаи васеъ қарор дошта, доираи истифодаи баъзеи дигарашон, аз қабилӣ **плуг, зоотехник, колхоз, совхоз** ва ғайра тангтар шуда истодааст.

Воҳидҳои луғавии иқтибосии арабиву туркӣ-ӯзбекӣ ва русӣ-байналмилалӣ, ки аллакай ҷойгоҳи муайяни худро дар таркиби лексикаи марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ пайдо намудаанд, аз ҷиҳати меъёрҳои забонӣ ҳазмгардида маҳсуб шуда, аз нигоҳи дараҷаи истеъмол дар сатҳи калимаҳои худӣ қарор доранд. Бештари ин гурӯҳи калимаҳо на ин ки маҷбурӣ, балки вобаста ба эҳтиёҷ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он пайдо гардидаанд. Аз таҳлилу баррасии маводи ин бахш маълум гардид, ки дар таркиби лексикаи марбут ба ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзоб вожаҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ нисбат ба иқтибосоти арабӣ ва русӣ-байналмилалӣ зиёдтар аст.

КИТОБНОМА

1. Бердиева, Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований // По материалам прессы 20-х годов / Т. Бердиева. – Душанбе: Ирфон, 1971. -271с.
2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе: ДДТ, 1991. – 128 с.
3. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон /Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с.

4. Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил (дар асоси маводи романи «Одамони ҷовид»)/Р. Гаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. -224с.
5. Ғозиев, М. Корбасти вожаҳои иқтибосии арабӣ дар матбуоти тоҷикӣ (давраи истиқлол-солҳои 1991-2008)/М. Ғозиев. – Душанбе: Бебок, 2012. -188 с.
6. Кабиров, М. Лексикаи лаҳҷаҳои тоҷикони Чирчики Вилояти Тошканди Ҷумҳурии Ёзбекистон: рис. ном. илм. филол /М. Кабиров.- Душанбе, 1995. -213 с.
7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10)/М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. - 490 с.
8. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара /Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1977. -160с.
9. Мачидов, Ӳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ӳ. Мачидов. Ӣилди 1. –Душанбе: Деваштич, 2007. -242 с.
10. Маъсумӣ, Н. Дар бораи баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик /Н. Маъсумӣ // Шарқи Сурх, 1951. №5. –С. 78-87.
11. Маъсумӣ, Н. Ӣаҳонбинӣ ва маҳорат/Н. Маъсумӣ. –Душанбе:Ирфон, 1966. -210с.
12. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ӣ. 1. / Н.Маъсумӣ. –Душанбе: Ирфон, 1980. –352 с.
13. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
14. Рустамов, Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
15. Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии (на базе философского наследия Ибн Сины): Дисс. канд. филол. наук / С. Сулаймонов. – Д., 1997. – 365 с.
16. Хоркашев, (Раҳматуллозода) С. Баррасии лингвистии гурӯҳи мавзуии таркиби луғати лаҳҷа (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ) /С. Хоркашев. – Душанбе:Маориф, 2014. -234с.
17. Ӣӯраев, Ӣ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон /Ӣ. Ӣӯраев. –Душанбе: Дониш, 1975. -227с.
18. Ӣӯраев, Ӣ. Системаи лексикаи лаҳҷаи забони тоҷикӣ (дар асоси маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) Рис. ... номз. илм. филол / Ӣ. Ӣӯраев. –Душанбе, 1992. -333 с.
19. Ӣӯраев, Ӣ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ӣ. Ӣӯраев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 320с.
20. Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка/ Н. М. Шанский. –М.: Просвещение, 1972. – 327 с.

КАЛИМАӲОИ ИҚТИБОСИИ МАРБУТ БА ӲАЙВОНОТИ ХОНАӢӢ (дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб)

Мақола ба баррасии калимаҳои иқтибосии марбут ба Ӳайвоноти хонаӢӣ дар асоси маводи лаҳҷаи Варзоб баҳишда шудааст. Дар мақола сабабҳои сиёсӣву иҷтимоӣ ва таърихӣ воридшавии иқтибосот ва мавқеи онҳо дар таркиби лексикаи марбут ба Ӳайвоноти хонаӢии лаҳҷаи Варзоб баррасӣ шуда, ба ғайр аз ин, дар доираи гурӯҳҳои тематикӣ вожаҳои иқтибосӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Иқтибосоти марбути ин қабати лексика беиштар ба забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ мансуб буда, инчунин вожаҳои иқтибосии арабӣ ва русӣ низ мавқеи хосса доранд.

Калидвожаҳо: калимаҳои иқтибосӣ, Ӳайвоноти хонаӢӣ, лаҳҷаи Варзоб, калимаҳои арабӣ, калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ, калимаҳои русӣ-байналмилалӣ, таркиби луғавӣ, лексика.

**ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ДОМАШНИМ ЖИВОТНЫМ
(На примере материала Варзобского диалекта)**

Статья посвящена рассмотрению заимствованных слов, связанных с домашними животными, на основе материала Варзобского диалекта. В статье рассматриваются политические, социальные и исторические причины вхождения заимствованных слов и их место в составе лексики, связанной с домашними животными Варзобского диалекта. Кроме того, в рамках тематических групп были проанализированы заимствованные слова. Заимствованные слова, относящиеся к этому пласту лексики, в основном, относятся к тюркско-узбекскому языкам, а в этой группе также занимают особое место арабские и русские заимствованные слова.

Ключевые слова: заимствованные слова, домашние животные, Варзобский диалект, арабские слова, тюркско-узбекские слова, русско-интернациональные слова, словарный состав, лексика.

**BORROWED WORDS, ELATED TO DOMESTIC ANIMALS
(on the example of the material of the Varzob dialect)**

The article is devoted to the consideration of borrowed words related to pets, based on the material of the Varzob dialect. The article deals with political, social and historical reasons for penetration of borrowed words and their place in the vocabulary associated with pets of the Varzob dialect, in addition, borrowed words were analyzed within the thematic groups. The borrowed words related to this layer of vocabulary mainly relate to the Turkic-Uzbek languages, and Arabic and Russian loanwords also have a special place.

Key words: borrowed words, domestic animals, Varzob dialect, Arabic words, Turkish-Uzbek words, Russian-international words, vocabulary, lexicon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рӯзиев Меҳрубон Миралиевич - унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

Сведения об авторе: Рузиев Меҳрубон Миралиевич - соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНТ. Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

About the author: Ruziev Mehrubon Miralievich, Researcher in the Institute of the Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST. Tel.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 821.222.8

**МАВҚЕИ АШӢОРИ ШАМСИ ТАБРЕЗӢ ВА НОСИРИ ХУСРАВ
ДАР БАРНОМАИ МАДӢИЯСАРОӢН***Таваккалов Ҳайдармамад**Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев*

Мадҳиясарой яке аз суннатҳои қадимтарини мардуми Бадахшон буда, асосан дар нишастии шабҳои чумъа, истиқболу таҷлили ягон ҳодисаи муҳими мазҳабӣ, маҳфилҳои ифтитоҳи ҷойҳои муқаддас, ба ҷо овардани ёдбуди гузаштагон, дар ҳузури меҳмонони олиқадр, баъди намози шом, иди Қурбон, иди Рамазон, вақтҳои охир дар рӯзи мавлуд ва ба тахт нишистани Имом ва махсусан дар маросими азо (кафну дафн) расм аст. Қобили қайд аст, ки эҷодиёти даҳанакии мардуми Бадахшон ва навоҳии атрофи он аз ҷиҳати гуногунӣ ва боигарии худ дар фолклори тоҷик мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад. Мадҳиясарой, ҷи дар гузашта ва ҷи дар замони муосир, шарикӣ ҳамешагии мардуми Бадахшон будааст.

Банда тасмим гирифтаам, ки дар ин мақола оид ба матнҳои ду шоир, Шамси Табрезӣ ва Носири Хусрав, ки дар барномаи мадҳиясароён зиёд дучор шуда, мардум ба онҳо таваҷҷуҳи хос доранд, перомони мавқеи истифодабарии онҳо чанд мулоҳиза баён намоям. Аз рӯйи мушоҳидаҳои муаллифи ин сатрҳо бармеояд, ки ҳофизони мадҳияхон бештар ба ашъори Шамси Табрезӣ таваҷҷуҳ доранд. Бояд тазаққур дод, ки аксари матнҳоеро, ки ба Шамси Табрезӣ нисбат дода мешаванд, дар девони Шамси Табрезӣ дучор нашудем, вале дар мақтаи онҳо номи Шамси Табрезӣ зикр ёфтааст. Аз ин лиҳоз вобаста ба мазмун ва муҳтавои матнҳои ба ӯ нисбатдодашуда як нуктаро ғушзад кардан лозим аст.

Дар замони ҳазрати Имом Қосимшой (имомат аз 1310 то 1370 м.) шахсе ба номи Шамсуддини Сабзворӣ барои даъвати исмоилӣ пир муқаррар шуда, ба Покистону Ҳинд бо роҳҳои Бадахшону Тибет, Ғазнаву Кашмир фиристода мешавад. Пир Шамсуддин дар бисёр мавридҳо даъвати мазҳабиро дар пардаи каломӣ тасаввуфӣ ба ҷо меовардааст ва ӯ ҳамчунин бо таҳаллуси «Шамси дарё», «Шамси ғозӣ» ва ғайра дар пайравии он калому ақоид ашъори зиёдеро эҷод кардааст [8,100-101]. Дар он давраҳо аз Бадахшон бисёр шахсони равшанзамир ба Покистону Ҳиндустону Эрон сафар карда, иддае дар он ҷоҳо зиндагии муқимиро ихтиёр карда бошанд, бархе ба унвони «пир» ё «дой» ба Бадахшон бармегаштанд. Онҳо бо худ китобу баёзҳои ашъори он шоиронро низ оварда паҳн мекарданд. Он китобу баёзҳо, пеш аз ҳама, дар байни ҳофизони мадҳияхон интишор ёфтаанд. Шояд бархе аз матнҳои ба Шамси Табрезӣ нисбатдодашуда аз Шамсуддини Сабзворӣ бошанд.

Роҷеъ ба маъруфият пайдо кардани ғазалҳои Шамси Табрезӣ дар барномаи мадҳиясароёни Бадахшон, ба назар мо, чанд далелро таъкид кардан лозим аст. Аввалан, сабаби дар барномаҳои ҳофизони мадҳиясарои Бадахшон маъмул будани ашъори Шамси Табрезӣ ин аст, ки онҳо бо тобишҳои оҳангнокии худ ба мақомҳои мадҳ созгор ҳастанд ва мувофиқат мекунанд. Ғазалҳояш бо бандубасти худ ба фикру ақида ва авзои руҳии омма тавҷам мебошанд. Яке аз ҳофизон ва навозандагон ҷирадасти деҳаи

Сипончи водии Бартанг Душанбиев Ҷонбоз, ки дар як сафари хидмати бо ӯ ҳамсухбат шудем, иброз дошт, ки ашъори Шамси Табрэзӣ дар барномаи сарояндагии ҳофизони мадҳ барои он мавқеи бештаре пайдо кардаанд, ки онҳо дар баробари мусиқибоб буданашон ба завқи эстетикӣ ва маърифати ахлоқии мардум низ таъсири амиқ мерасонанд. Масалан, матни ғазале, ки ба Шамси Табрэзӣ мансуб буда, танҳо баъди намози шом суруда мешавад, одоб ва қоидаи намозро акс кардааст. Ба қавли шоир, намозе, ки сифати девӣ дошта бошад, он беарзиш аст ва ҳамчунин шахсе, ки таваҷҷуҳ ба намоз надошта, дар он лаҳза намоз қироат кунад, намози ӯ бидуни амал пуч буда, ба даргоҳи Худованд пазируфта намешавад. Он шеърро Ҷонбоз дар мақоми «баму зер» иҷро мекунад, абёте аз он ин аст:

*Агар на рӯйи дил андар баробарат орам,
Ман ин намоз ҳисоби намоз нашморам.
Аз ин намози риёӣ чунон хиҷил шудаам,
Ки дар баробари рӯят назар намеорам.
Намозкун ба сифат чун фаришта мемонад,
Ҳанӯз дар сифати деу дад гирифтаoram.
Ишорате, ки намудӣ ба Шамси Табрэзӣ,
Назар ба ҷониби ман кун, кариму ғаффорам [7, 225].*

Матни иқтибосшуда дар Ёгед (Дарвоз), Рошткалба ва ноҳияи Мурғоб низ маъмул буда, ҳофизон онро дар мақоми бам ба ҷо меоранд. Тафовуташ он аст, ки дар Мурғоб ҳофизи мадҳиясаро Муродов Мулкамон онро ба сифати муноҷот субҳ бо рубоб ба ҷо оварда, мазмунашро низ ба аҳли хонавода маънидод мекардааст ва баъд онҳоро ба қироати намоз даъват мекардааст.

Далели дувум, ашъори Шамси Табрэзӣ вижагии суфиёна дошта, дар ҳофизон аз як ҷиҳат, агар эҳсоси ботинӣ, ё ин ки муҳаббати қалбӣ нисбат ба фармудаҳои Худованд - худшиносӣ бедор кунад, аз сӯйи дигар, мазмунашон низ ба яке аз оинҳои мазҳабии мардуми Бадахшон «ҷароғравшан» мувофиқат мекунад. Мавриди таъкид аст, ки дар ин маросим дар хонаи шахси ғавтида муддати ду рӯз бо оҳанги гоҳ маҳзун ва гоҳ ба зиндагӣ дилгармкунанда суруда мешавад. «Се рӯза дар ҷаҳон дили худ шод мекунӣ», «Шабу рӯзи беқарорам, алалубби лубби луббам», «Ба кунчи офият биншин, ба вақти марг дармонӣ», «Рӯзҳо фикри ман ин буду ҳама шаб суҳанам», «Мо зи болоему боло меравем», «То сурати пайванди ҷаҳон буд, Алӣ буд» аз ҷумлаи матни он сурудҳои мадҳия мебошанд, ки ба Шамси Табрэзӣ мансуб дониста шуда, онҳо дар тамоми навоҳии Бадахшон аз ҷониби ҳофизони мадҳияхон дар маросими «ҷароғравшан» сароида мешаванд. Ҳофизон бо ин ашъор дар маросими мотам ашҳоси аламзадаро дилбардорӣ мекунанд ва ҳушдор медиҳанд, ки дар ин дунё ҳеҷ кас ҷовидон нест, кас бояд аз хештан ғофил набошад ва барои растагорӣ кӯшише ба ҳарч диҳад. Ба мисли:

*Ба кунчи офият биншин, ба вақти марг дармонӣ,
Агарчи сирри пинҳонӣ, ба вақти марг дармонӣ.
Қабои сабз менӯшӣ, шароби шавқ менӯшӣ,
Аҷал карда фаромӯшӣ, ба вақти марг дармонӣ.
Агар заррин камар дорӣ, агар сесад ҳунар дорӣ,
Аз ин манзил гузар дорӣ, ба вақти марг дармонӣ [7, 100].*

Ин шеър дар ҳар маҳал бо мақомҳо ва вариантҳои мухталиф интишор дорад.

Далели севум он аст, ки бештари шеърҳои мадҳии Шамси Табрэзӣ дар шакли ғазал буда, аз як ҷиҳат, агар хурдҳаҷм бошанд, аз тарафи дигар, мардум маънояшро ба осонӣ дарк мекунад. Чанд абёте аз як шеъри ӯ иқтибос меорем, ки аз сабаби ҳамафаҳм будан ва маънии амиқи тасаввуфӣ доштаниаш дар тамоми навоҳии Бадахшон шуҳрат дорад:

*Эй ошиқон, эй ошиқон, ман аз кучо, ишқ аз кучо,
Эй бедилон, эй бедилон, ман аз кучо, ишқ аз кучо.
Шӯридаам, шӯридаам, аз хонумон бубридаам,
Ишқаш ба ҷон бигзидаам, ман аз кучо, ишқ аз кучо.
Эй Шамс, бас кун замзама, ин ҷо на бог асту даман,
Ишқ аст чун гургу рама, ман аз кучо, ишқ аз кучо [7, 207].*

Далели чаҳоруми маъруфияти ашъори шоир дар он аст, ки дар ҳаёти маънавии ин мардум бештар маъмул гаштани онҳо ба эътиқодот ва ақидаҳои мазҳабии аҳолии робита доранд. Бахусус ғазалҳои ӯ, ки дар барномаи гӯяндагии мадҳиясароён ба таври васеъ дар истеъмоланд, дар ситоиши ҳазрати Алӣ мебошанд. Дар миёни ҳамаи имомон эҳтиром ба ҳазрати Алӣ дар байни мардуми Кӯхистони Бадахшон зиёдтар аст. Нахуст Имом Алӣ ибни Абутолиб дар ҳамаи анвои фолклорӣ ва адабиёти навишторӣ, ки дар минтақаи кӯхистон ба сифати суруд ривоч ёфтаанд, тамҷид ва зикр шудааст. Ривоёт, афсонаҳо ва дostonҳои мутааддиде ба ӯ ихтисос дорад, номи ӯ дар дуоҳое, ки дар маросимҳои мухталиф хонда мешаванд, зикр шудааст. Ба ифтихори ӯ қасида, мадҳия ва муноҷоте хонда мешаванд, ки анвои мустақили мусиқӣ ва овозхонии мазҳабӣ ва ҳамосиеро ташкил медиҳанд. Тамҷиди ҳазрати Алӣ ба сурати суруд ҳамроҳ ба навохтани олоти мусиқӣ на фақат дар навоҳии Бадахшон маъмул аст, балки дар миёни аҳли тасаннунӣ манотиқи ҷанубии Тоҷикистон, бахусус дар Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз, Ванҷ ва то ҳатто дар байни тоҷикони Афғонистон низ мутадовил аст. Фолклоршиноси варзидаи тоҷик Додочон Обидов таҳқиқоти пураарзишро ба унвони «Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон» (дар се ҷилд) ба анҷом расондааст. Дар он се суруди маъмул - «Рӯзи Наврӯз», «Мулломамадҷон» (ё ки «Биё, бирем ба Мазор») ва «Суруди шотирҳо», ки аз падидаҳои завоқии наврӯзӣ мебошанд ва ҳар кадомро маҳз дар ҷашни Наврӯз ҷиҳати афзудани шукӯҳу ҷалоли ҷашн ва ёдбуди ҳазрати Алӣ, ки дар миёни муътақидонаш бо авсофи «Шери Худо», «Шоҳи мардон», «Соқии Кавсар» ва ғайра низ шуҳрат дорад, месароянд, таҳлил намуда, дар боби ҳазрати Алӣ гуфтааст: «Ҳазрати Алӣ дар таърих ва густариши дину оини ислом мақом ва нақши махсусе дошт, ки масъаларо зайлан бо чанд нукта эзоҳ додан мумкин аст: Якум, ҳазрати Алӣ донишмандтарин ёри Пайғамбари ислом ҳазрати Муҳаммад, саллаллоҳу алайҳи васаллам, мебошад, тавре ки ҳуди ҳазрати пайғамбар фармудааст: «Ман шаҳри илм ҳастам, Алӣ дарвозаи он», яъне мақоми Алӣ то он қост, ки барои шинохти Пайғамбар ва дини ислом инсон бояд Алиро бишносад. Дуюм, ҳазрати Алӣ унвони сипаҳсолори ислом – сарбози ҳасури шамшербадастро ба худ дорад, ки аксар футуҳоти мусулмонон дар оғози густариши дини ислом ба василаи ӯ ба вуқӯъ пайваستاаст. Сеюм, ҳазрати Алӣ дар назди пайравони аҳли тасаннун (суннатҳо) ва дар таърихи ислом ҳамчун чорумин ёр ва ҷонишини Пайғамбар (с) шинохта мешавад ва дар назди мазҳабӣ ташайюъ нахустин ҷонишини Пайғамбар ва нахустини онҳо ба ҳисоб меравад. Чорум, ҳазрати Алӣ аз хурдсолон аввалин касест, ки ба ҳазрати Муҳаммад Пайғамбар имон меоварад ва исломро ба сидқ қабул мекунад ва аз тарафи мусулмонон ҳамчун шахси диндӯсту худопараст эътироф

мегардад. Панҷум, мусулмонон ба он боваранд, ки ҳазрати Алӣ валии Худо аст. Шашум, ҳазрати Алӣ ягона касест, ки ўро Пайғамбари ислом дар хурдсолиаш аз назди коқояш Абӯтолиб гирифта ва ба дасти худ тарбия карда, ба воя расонидааст. Аз ин ҷост, ки ҳамаи сифатҳо ва хасоиси Муҳаммад Пайғамбар дар Алӣ таҷалли ёфтаанд. Ҳафтум, ҳазрати Алӣ дар адолат ва шуҷоат саромади ҳама асҳоби Муҳаммад пайғамбар мебошад. Ҳаштум, ҳазрати Алӣ касест, ки ҷонашро фидои ислом ва пайғамбари ислом кардааст. Аз ин лиҳоз аст, ки ў дар шаби ҳиҷрати пайғамбар аз Макка, ки душманон барои куштани Муҳаммад ҳампаймон шуда буданд, Алӣ дар он шаб дар бистари пайғамбар хобида, ҷони ўро аз хатари марг наҷот медиҳад. Нухум, ҳазрати Алӣ амакбача ва домоди пайғамбар – шавҳари Бибиғотимаи Заҳро аст» [4, 73-74].

Нуктаҳои мазкури дар боби Алӣ гуфташуда аз сабаби маҳбубият ва обрӯю эътибори зиёд пайдо кардани мардуми Бадахшон нисбат ба ў мебошад. Бино бар ин, мавриди зикр аст, бештари матнҳое, ки дар барномаи ҳофизон мавқеъ доранд ва ба Шамси Табрезӣ нисбат дода мешаванд, дар ситоиши ҳазрати Алӣ буда, на фақат дар барномаи ҳофизон мавқеи хос доранд, балки аз тарафи ҳаводорони созу суруд низ хуб пазируфта мешаванд. Ин қабил ашъор дар ҳамаи навоҳии Бадахшон маъруф буда, аз тарафи ҳофизон дар иду маросимҳо суруда мешаванд. Аз ҷумлаи онҳо «Олами донои Мавлоно Алӣ», «Ман дӯстдори номи ту, ё шоҳи Муртазо», «То сурати пайванд ҷаҳон буд, Алӣ буд», «Боз ба айни ваҳдатам аз дами Муртазо Алӣ», «Ҳаст ба мулки ҷовидон мамлакати бақо Алӣ», «Маро ҳам ҷону ҳам ҷонон Алӣ буд», «Шоҳи мо шохест, номаш Муртазо», «Эй мурғи хушилхон, бихон Аллоҳу мавлоно Алӣ», «Шоҳи заминро замон кист ба ғайр аз Алӣ», «Манам шоҳо, зи ҷону дил ғуломи ҷокари Ҳайдар», «Ҳар замон аз сидқи дил гӯй: ё Алӣ», «Шери валии Худо шоҳи саломуналайк», «Соқии бовафо манам, дам ҳама дам Алӣ, Алӣ» мебошанд, ки то ҳоло дар баёзҳои кулли ҳофизони мадҳиясароёни Бадахшон маҳфуз дошта мешаванд. Шеърҳои дигари ў, ба мисли «Шоҳи ҳама муъминон, моҳи мунаввар Алист», «Эй раҳнамои муъминон Аллоҳу мавлоно Алист», «Нақши нигину хотами ҷонам Алист», «Саиди содот мавлоно Алӣ» фақат дар деҳаи Ёгеди ноҳияи Дарвоз шуҳрат дошта, аз тарафи ҳофизони ҳайдарихон дар ҳузури меҳмонони олиқадр, шабҳои маърифат ва маросими мотам сароида мешаванд. Шеъри «Ҳар киро дарде бувад дар роҳи дин, дармон Алист» дар Деррӯшон (Рӯшон) фақат аз ҷониби ҳофизи боистеъдоди ин деҳа Қузиёв Зоҳирбек адо мешавад.

Ғазали «Соқии бовафо манам, дам ҳама дам Алӣ, Алӣ» ба сифати мадҳия дар тамоми Бадахшон низ машҳур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар иду маросимҳо хонда мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки ғазали мазкур агар дар водии Бартанг дар барномаи сарояндагии Мамадҷи Хучамҷи дар мақоми «Ситоиш» сароида шавад, дар Ёгед дар барномаи сарояндагии Иҳмолшоев Иқболшо дар мақоми «пасто баланд», дар Шохдара дар барномаи Тайибов Абдулҳаким ва дар Ғунд дар барномаи Саидназари Султонназар дар мақоми «ҳайдарӣ» сароида мешавад. Сабаби дар мақомҳои мухталиф хондани ҳофизони мадҳиясарои навоҳии мухталиф шояд ба эҳсоси дарки тобишҳои мусиқияшон алоқаманд бошад. Ба гуфти мадҳиясарои мумтози Бадахшон Мамадҷи Хучамҷи, ин ғазалро барои он чун суруди мадҳия интиҳоб кардааст, ки агар дар мақоми «Ситоиш» онро хонад, аз як ҷиҳат, қалбашро аз меҳру муҳаббат ба зиндагии руҳонӣ бедор мекунад, аз тарафи дигар, он ба завқ ва диди мардум низ бо содагии маъно ва ба оҳанги «Ситоиш» созгор аст.

Аз маводи гирдоварда ва мушоҳидаҳои чандсола бармеояд, ки барномаи гӯяндагии Султонназари Саидназар, ҷунонки зикр шуд, нисбат ба ҳофизони тамоми навоҳии Кӯҳистони Бадахшон бой ва рангинтар мебошад. Ў беш аз сад матни мадҳияро аз ёд

медонад ва дар як маърака метавонад даҳ силсилаи суруди мадҳияро хонад. Бояд қайд намуд, ки ӯ дар ҳар силсила аз ашъори Шамси Табрезӣ аз се то чор матнро месарояд. Шеъреро, ки дар боло қайд намудем, дар мақоми «ҳайдарӣ» иҷро мекунад. Ба гуфти ҳофиз, ашъори Шамси Табрезӣ чунон равон ҳастанд, ки ҳангоми хондани онҳо на фақат ҳуди ҳофиз илҳом мегирад, балки онҳо бо самимияту дилчаспӣ оҳангу мазмуни худ шунавандаро бо вачд меоваранд. Панҷум, дар ашъори шоир баробари акс ёфтани ақидаҳои мазҳабӣ тарғиби илму дониш ва ахлоқу одоби хуб низ мақоми муҳим дорад. Шамси Табрезӣ бо ашъори худ инсонро водор месозад, ки домани илму хунару адабро гирад ва он чи ки ризои Худованд аст, онро сидқан ба иҷро расонад. Сароидани ин қабил ашъор вақтҳои охир, баҳусус дар шаби маърифат, ки дар навоҳии мухталиф ба тарзҳои гуногун гузаронда мешавад, расм шуда мондааст. Матни як суруде, ки ба Шамси Табрезӣ низ мансуб буда, дар барномаи сарояндагии аксари ҳофизони навоҳии мухталиф дучор гардида, бештар дар мақоми «ҳайдарӣ» иҷро мешавад, бо чунин абёт оғоз мешавад:

*Домани илму адаб гир ту дар роҳи яқин,
Бар сари ганҷи қаноат чу ниғаҳбон адаб аст.
Сар мақаш аз хати фармони ниғаҳбони адаб,
З–он ки мақсуди Худованд зи инсон адаб аст [7, 209].*

Ё худ пораи зерини шеър, ки он низ гуфтори Шамси Табрезӣ буда, аз тарафи мадҳиясароёни навоҳии мухталиф дар мақоми «Пастобаланд» сароида мешавад, пандеву ҳикмате дар замир дорад:

*Чунин роҳу чунин манзил, ки дар пеш аст, ай гофил,
Чи хуш бошад дар ин дунё, ту мӯреро наёзорӣ.
Макун, ай Шамси Табрезӣ, ту зоеъ боқии умрат,
Ки фардо дар дарав ояд, он тухме, ки мекорӣ [7, 209].*

Бояд хотиррасон намуд, ки баъди Шамси Табрезӣ таваҷҷуҳи мадҳиясароён нисбат ба дигар шуарои классик, ба Носири Хусрав афзунтар аст, чаро ки дар Бадахшон аз хурд то бузург нисбат ба Носири Хусрав ихлоси комил доранд. Қасоиди зиёд дар байни ҳофизон ва умуман мардуми кӯҳистон паҳн гаштаанд, ки агар аксари онҳо мансуби қалами ҳаким Носири Хусрав набошанд ҳам, онҳоро ба ӯ нисбат медиҳанд.

Қариб 27 матни мадҳияро мадҳиясароён дар маросимҳои мухталиф ба ҷо меоваранд, ки онҳоро ба Носири Хусрав нисбат медиҳанд. Аз ин матнҳое, ки дар тамоми навоҳии Бадахшон маъруфанд, аз ҷумла шеърҳои «Мустафо гуфто, ки ман бози ҳаққам», «Ало, эй муъминин содиқ, биё то аз Алӣ гӯем», «Мондаям ман гофили саргашта ҳайрон, то ба кай»? «Эй азизон, шӯру ғавго дар ҷаҳон хоҳад гирифт», «Ало, эй он ки меғӯӣ, манам донандаи оқил», «Эй бародар, як замон гар ақл дорӣ, хуш дор», «Даст бар сӯроҳӣ мазан» мебошанд, дар ягон девон ва ашъори Носири Хусрав дучор нашудем, бо вучуди он ки дар мактаи онҳо номи Носири Хусрав зикр шудааст. Ғазали «Андеша кун» ба сифати андарз қариб дар тамоми навоҳии Бадахшон машхур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар мавридҳои гуногун сароида мешавад. Фолклоршиноси тоҷик Баҳром Шермуҳаммадов (ёдаш ба хайр) перомуни ин ғазал дар яке аз тадқиқоти бунёдиаш бо далелҳои муътамад ба исбот расондааст, ки агар дар Бадахшон – Помир онро ба Носири Хусрав нисбат диҳанд, дар навоҳии дигари Тоҷикистон ба Аҳмади Қомӣ ё Шамси

Табрезӣ ва Ӯ Соиб нисбат медиҳанд ва ҳатто аз эҷоди шоири ўзбек Амирӣ доништаанд. Муҳаққиқ барои далел абёти зеринро иқтибос овардааст:

*Ин замину осмон дудеву гарде беи нест,
Аз духон, Соиб, маяндеш, аз ғубор андеша кун.*

*Аҳмади Ҷомӣ агар ҷоме диҳад, бистон аз ӯ,
Ҷомро даркаш, валекин аз ҳумор андеша кун.*

*Шамси Табрезӣ туро ҷоме диҳанд, ҳушёр бош,
Ҷомро даркаш, валекин аз ҳумор андеша кун.*

*Носири Хусрав агар май меҳурӣ, мастона бош,
Май ҳӯру аммо зи майҳорон ҷаме андеша кун.*

*Ул парини ишқида зору нотагон булдим, Амир,
Бӯлмагил ошиқ, мани бемордин андеша қил [9, 134-135].*

Дар баробари ин, дар барномаи ҳофизон матнҳое низ дохил гаштаанд, ки дар ибтидо онҳо дар пайравии қасидаҳои ҳаким Носири Хусрав гуфта шуда, баъдан мазмуни қасоиди шоир сарфи назар карда мешавад, лекин дар мақтаи ин қабил қасоид ҳам номи Носири Хусрав зикр мешавад. Матлаи яке аз он қасидаҳо ин аст:

*Ҳар кас ба насаб нек надониву ба олаш,
Бар нисбати ӯ нест ғувоҳ беҳ зи фиёлаш.
Зеро ки дарахте, ки мар ӯро нашиносанд,
Бораи хабар орад, ки чӣ будаст ниҳолаш [3, 481-482].*

Ин қасида аз 42 байт иборат аст ва матне, ки аз ҷониби мадҳияхонҳо сароида мешавад, аз 7 байт иборат буда, 3 байти аввалаш барои муқоисаи қасидаи ғавқуззикр оварда мешавад:

*Онҳо, ки надонанд насабу нисбати олаш,
Он гаҳ набарад ҳеҷ кас аз рози фаёлаш.
Филҷумла дарахтест, надонам самараш чист,
Бораи хабар орад, ки чӣ будаст ниҳолаш ...
Андар талабаи наъразанон Носири Хусрав,
Кай бошад ҳамон рӯз, расам ман ба висолаш [7, 110].*

Бояд қайд кард, матнҳое, ки аз ашъори ҳаким Носири Хусрав интиҳоб шудаанд, теъдоди камро ташкил дода, танҳо дар барномаи ҳофизони маҳалҳои ҳудудона мавқеъ доранд. Сабаби аввал шояд он бошад, ки онҳо барои қироат намудан агар бартарияти зиёд дошта бошанд, бо мусиқӣ чандон созгори мувофиқат намекунанд. Далели дигар он аст, ки ҳофизони мадҳиясаро, ки аксарияташон саводи комил надоранд, ба дарки маънояшон сарфаҳм намераванд, чаро ки бештари осори ӯ марбут ба фалсафа аст.

Роҷеъ ба ин масъала Забехулло Сафо (1289-1378 шамсӣ (1911-1999) Носири Хусравро дар аъдоди бузургтарин ва боистеъдодтарин шоирону нависандагони забони

форсӣ қарор дода, қайд кардааст, ки ӯ бо истеъдоди беназираш ҳештанро ба унвони танҳо нависандаи бузурги осори ғалсафии даврони ҳеш, ки ҳамаи китобхояшро ба забони форсӣ навиштааст, мумтоз сохтааст [5, 165-166]. Вале, сарфи назар аз ин гуфтаҳо, имрӯз ҳофизони касбӣ ба сурудани матнҳои ахлоқияш таваҷҷуҳи зиёд доранд. Ин ҷо меҳостам, пеш аз ҳама, доир ба он матнҳое, ки аз ҳуди ашъори Носири Хусрав интиҳоб шуда, дар барномаи ҳофизони мадҳиясаро мақом пайдо карда, ба завқи шунавандаи имрӯз низ мувофиқ омадаанд, чанд нуктаро баён кунам. Васфи шарафи инсонӣ аз он мавзуоти қасидаҳои Носири Хусрав мебошад, ки мавриди таваҷҷуҳи ҳофизон қарор гирифтаанд. Ин қасидаҳо маҳз барои он дар барномаи ҳофизони маҳалҳои гуногун мавқеъ пайдо кардаанд, ки дар онҳо Носири Хусрав башарро дар силсилаи офариниш бузургтар аз ҳамаи мавҷудот дониста, тамоми мавҷудоти дигарро ба туфайли он офаридашуда мешуморад. Ва он ашхосе, ки ақлу хирадашон коста аст, онҳоро ба меваи хом, ки таъму лаззат надорад, ташбеҳ додааст:

*Дарахт аст ин ҷаҳону мева моем,
Ки хуррам бар дарахти ӯ бароем.
Дигар ҳастанд ҳамчун баргу мо бар,
Туфайли мо шуданд инҳо саросар.
Наёбад марди ҷоҳил дар ҷаҳон ком,
Надорад таъму лаззат меваи хом [2, 536].*

Ба гуфти яке аз мадҳиясароёни ҷавони боистеъдоди деҳаи Деррӯшон (Рӯшон) Назаршоев Олим 37 қасидаи ғавқуззикр барои он маъруфият пайдо кардааст, ки мазмуни баланди худшиносӣ дорад. Ин қасида дар дигар навоҳии Бадахшон низ дар қатори дигар қасоид машҳур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар мавриди шабҳои маърифат, оши ҳудой ва даъвати Шохносир сароида мешавад. Манзумаи «Уқоби мағрур»-и Носири Хусрав дар байни ҳофизони водии Бартанг шухрати бештаре дошта, аз ҷониби онҳо асосан дар шаби маърифат сароида мешавад. Дар манзума яке аз хислатҳои ноҳуби инсонӣ - ғуруру худбинӣ дар симои уқоб маҳкум мешавад. Ғуруру худбинӣ чашми хиради одамиро кӯр мекунад ва ӯ ғофил аз ҳукми Худо, дар пайи хоҳишҳои нафсонӣ меравад ва саранҷом, ҳудро дар ҷанголи нокомӣ ва бадбахтӣ гирифтӣ месозад ва он гоҳ дармеёбад, ки ин бадбахтӣ аз ҳуди ӯст:

*Рӯзе зи сари санг уқобе ба ҳаво хост,
В-андар талаби туъма пару бол биёрост.
Бар ростии бол назар карду ҷунин гуфт:
«Имрӯз ҳама рӯйи ҷаҳон зери пари мост.
Зӣ тир ниғаҳ карду пари хеш бар ӯ дид.
Гуфто: «Зи кӣ нолам, ки аз мост, ки бар мост» [7,113]*

Тарғиби илму дониш яке аз мавзӯҳои муҳимми қасидаҳои Носири Хусрав аст. Ин қабил матнҳо дар барномаи ҳофизони маҳалҳои ҷудогона мавқеъ пайдо кардаанд. Ба гуфти мадҳиясарои куҳансоли деҳаи Гармчашмаи ҷамоати Андариоби ноҳияи Ишқошим Хайруллоев Хайрулло, ҳикмати Носири Хусрав ҷун уқёнус беканор буда, ҳар қадар аз он об биёшоманд, ҳамон қадар ташнагии зиёдтар эҳсос мекунанд. Қасидаи зеринро аз ҷумлаи ҷунин ашъор маҳсуб донист:

*Ҳар кӣ ҷони хуфтаро аз хоби ҷаҳл ово кунад,
 Хеиштанро гарчи дун аст, ай писар, воло кунад.
 Ҳар касе, к-аш хори нодонӣ ба дил дархаст неш,
 Гар бикӯшад, зуд хори хеиштан хурмо кунад.
 Мардро савдои дониш дар дилу дар сар шавад,
 Чун-и нангу ори нодонӣ ба дил саффо кунад.
 Хуни расвоист нодонӣ, бурун бояд-и кард,
 Он ки аз дил пеш аз он к-ӯ мар туро расво кунад [7,113,].*

Аксари мадҳиясароён куҳансоли Шугнон ва Шохдара матнҳое аз «Рӯшноинома» ва «Саодатнома»-и Носири Хусрав интихоб карда, ба сифати муноҷот субҳдам, баъди намоз бо рубоб адо мекунанд.

Яке аз мадҳияхонҳои боистеъдоди деҳаи Руботи ноҳияи Роштқалъа Мирзоев Мирзоиззат матнеро аз «Рӯшноинома» ҳар субҳ ба сифати муноҷот хонда, мазмунашро низ ба аҳли хонаводааш маънидод мекардааст. Матлаи он матн чунин аст:

*Ба номи Кирдгори поки довар,
 Ки ҳаст аз фикру фаҳму ақл бартар.
 Ҳам ӯ аввал, ҳам ӯ охир зи мабдо,
 На аввал буд, не охир мар ӯро [2,527].*

Аксарияти сурудҳои мадҳӣ, ки дар Бадахшон маъмул ҳастанд ва ба Носири Хусрав нисбат дода мешаванд, аз як ҷиҳат, агар ба ақидаҳои мазҳабии шоир робита дошта бошанд, аз сӯйи дигар, содафаҳм буда, маъноӣ мазҳабӣ доранд. Қасидаи «Мондаям аз гофилӣ саргашта ҳайрон, то ба кай» аз ҷумлаи онҳо буда, дар охираш номи Носири Хусрав зикр шудааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар давоми пажӯҳиш чанд нусхаи онро бо қаринаҳои мухталиф ва мақомҳои гуногун аз сокини деҳаи Алиҷули ноҳияи Мурғоб Тиллоев Наврузмамад, сокини деҳаи Хуфи ноҳияи Рӯшон Гадомамадов Назаршо, сокини деҳаи Барочи ноҳияи Роштқалъа Бобҷонов Гулаҳмадшо, сокини деҳаи Гармчашмаи ноҳияи Ишқошим Умеди Чоршанбезода, сокини деҳаи Хумби Вариҳои ноҳияи Дарвоз Иқболов Алиназар, сокини деҳаи Роҷи ноҳияи Шугнон Мазамбеков Аҳмад, сокини деҳаи Патхури ноҳияи Шугнон Фезаков Қирғизбек дастрас намудаем. Аз ҳуди зикри маҳалҳои зисти ҳофизон рӯшан намоён аст, ки матни ёдшуда аз маъмултари мутун дар барномаи ҳофизони Бадахшон мебошад. Абёте аз он чунин аст:

*Мондаам аз гофилӣ саргашта ҳайрон, то ба кай,
 Оҷизу бечораам рӯ дар биёбон то ба кай?
 Бигзар аз лаҷҷоҷи олам, эй бародар, мардвор,
 Чун аз ин золи ҷаҳон гаиштан пушаймон то ба кай?
 Косаи захр аст ин дунёи дуни бевафо,
 Ё Илоҳо, инчунин захроба хӯрдан то ба кай?...
 Носири Хусрав зи фармони Худо фармон гирифт,
 Ҳар кӣ ӯ фармон надорад, дар ҷаҳаннам ҷойи вай [7, 115].*

Аз байти мақтаи ғазал бармеояд, ки он гӯё аз ҷониби Носири Хусрав эҷод шудааст, лекин ба санадҳои зайл мутаваҷҷеҳ мешавем.

Аз тасвири унсурҳои Сӯфиёна (лаҷҷочи олам, золи ҷаҳон, дунёи дунӣ бевафо ва сокии кавсар) равшан бармеояд, ки дар матн омехтагии тасаввуф ва исмоилия дида мешавад. Бар далели ин гуфта олими олмонӣ Алис С. Ҳонсбергер дар асари худ «Носири Хусрав: мутафаккири Фотимӣ» овардааст, ки «он чи аз Носири Хусрав чунин шахсияти фиребанда ва ҷолибе месозад, ки ҳанӯз ҳам мардум то ба имрӯз шеърҳои ӯро аз бар мекунад, ин аст, ки ӯ дар айни он нигоҳашро саҳт ба камоли дуррас дӯхтааст ва моро ба ин меҳонад, ки орзуи он камолро дар сар бипарваронем, пояш саҳт ба замини ин ҷаҳон часпидааст. Носири Хусрав суфӣ нест, ки орзуи фано ғӣ Аллоҳ, ё фаное дар маҳбӯб кунад ва зоҳид нест, ки лаззоти дунявиро яксара ба пушти сар андозад. Балки ӯ марде аст, ки ҳуҷҷат меоварад, ки мо бояд бо тамоми вучудамон дар ин дунё бошем ва ғайбона онро барои расидан ба камоли худ ба кор барем [10, 160 – 161].

Дувум, мавриди зикр аст, ки ғазал ба эътиқодоти мазҳабии мардуми Кӯҳистони Бадахшон наздик буда, шоир матлабашро дар байти 6 ва 8 бо истифодаи оёти қуръонӣ хело сода изҳор намудааст [1, 521]. Дар ҳақиқат, чунонки қаблан ёдовар шудем, тарзи нигоҳиш ва ифодаи баён ва вожаҳое, ки Носири Хусрав дар ашъораш мавриди истифода қарор додааст, дар ғазали мазкур он тарзу нигоҳиш дида намешавад.

Аз рӯйи мушоҳидаҳои муаллифи ин сатрҳо маълум мешавад, ки ашъори Шамси Табрезӣ ва Носири Хусрав, ки дар барномаи мадҳиясароён мавқеъ доранд, то имрӯз ҳамроҳ ва ҳамнафаси мардум буда, дар маросимҳои муҳталифашон аз онҳо бо камоли майл истифода мебаранд.

КИТОБНОМА

1. Қуръони маҷид. Тарҷумаи Муҳаммад Оятӣ. Ба хатти сирилик баргاردони Мирзо Муллоаҳмад. - Техрон, 2001. – 606 с.
2. Носири Хусрав. Кулӣёт. Ҷилди 2. Рӯшноинома. Таҳия ва тадоруки Девонақулов А., Раҳимзода С. ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 623 с.
3. Носири Хусрав. Девони ашъор. Ҷ. I. Муҳаррирони масъул: Илолов М. И., Элназаров Ҳ., Назариев Р. – Душанбе, 2009 639 с.
4. Обидов Д. Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон / Д. Обидов - Душанбе: Дониш, 2000. – 215 с.
5. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон (ҷопи ҷаҳорум) / Сафо Забехулло. Ҷилди дуюм. -Техрон, 1342 ҳ (1963). 560 саҳ.
6. Таваккалов Ҳ. Чанд мулоҳиза перомуни мадҳия / Ҳ. Таваккалов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – Бахши 2, 1999, №1.– Саҳ. 72-77.
7. Таваккалов Ҳайдармамад. Анъанаи мадҳиясароӣ дар Бадахшон. – Душанбе, 2013. – 261 с.
8. Таърихи исмоилия. Таҳияи матн, пешгуфтор ва луғату тавзеҳот: С. Шохуморов, А. Алимардонов. – Душанбе: Дониш, 1997. – 154 с.
9. Ҳонсбергер, Алис. Носири Хусрав: мутафаккири Фотимӣ / Алис Ҳонсбергер // Суннатҳои ақлонӣ дар ислом. – Душанбе: Нодир, 2002. – С. 160 – 161.
10. Шермуҳаммадов Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии / Б. Шермуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

МАВҚЕИ АШЪОРИ ШАМСИ ТАБРЕЗӢ ВА НОСИРИ ХУСРАВ ДАР БАРНОМАИ МАДҲИЯСАРОӢН

Мадҳия яке аз суннатҳои қадимтарини мардуми Бадахшон маҳсуб ёфта, гузаронидани он махсусан дар нишасти шабҳои чумъа, истиқболу таҷлили ягон ҳодисаи муҳимми мазҳабӣ, маҳфилҳои ифтиҳои ҷойҳои муқаддас, ба ҷо овардани ёдбуди гузаштагон, дар ҳузури меҳмонони олиқадр, баъди намози шом, дар иди Қурбон, иди Рамазон, вақтҳои охир дар рӯзи мавлуд ва ба тахт нишистани Имом ва махсусан дар маросими азо (кафну дафн) ба расмият дароварда шудааст.

Дар мақола роҷеъ ба маъруфият пайдо кардани ашъори мадҳии Шамси Табрезӣ ва Носири Хусрав суҳан рафта, муаллиф перомунӣ мавқеи истифодабарӣ ва сабабҳои саронидани онҳо ибрози андеша намудааст.

Калидвожаҳо: мадҳиясароӣ, иди Қурбон, иди Рамазон, пир, доӣ, барномаи мадҳиясаро, мақоми ҳайдарӣ, мадҳияхон, мадҳия.

МЕСТО ПОЭЗИИ ШАМСА ТАБРЕЗИ И НОСИРА ХУСРАВА В ПРОГРАММЕ ХВАЛЕБНОГО ПЕСНОПЕНИЯ (МАДХИЯ)

Хвалебное песнопение (мадхия) считается одной из исторических традиций народа Бадахшана, которое обычно проводится в пятничные дни, во время религиозных событий, во время церемонии открытия святынь, при упоминании ушедших, при приветствии высокопочтимых чтенных гостей, после вечерней молитвы, в праздники Курбан, и Рамадан, в день рождения и восседания на трон Имама и особенно во время погребальной церемонии.

В статье рассмотрен вопрос становления и развития поэтического хвалебного песнопения на стихи Шамса Табрези и Носира Хусрава, где автор также приводит свои доводы, касающиеся уместного использования и пения данного поэтического жанра.

Ключевые слова: хвалебное песнопение (мадхия), праздник Курбан-байрам, праздник Рамадан, пир (старейшина), доӣ (проповедник), программа хвалебного песнопения, мелодия хайдари, певец, хвалебные песни.

THE PLACE OF POETRY OF SHAMS TABREZI AND NOSIR KHUSRAV IN THE PROGRAM OF EULOGISTIC SONGS (MADHIYASARO)

Eulogistic song (madhiya) is one of the ancient traditions of the Badakhshan people, which is performed on Friday evenings, welcoming of important honoring religious events, opening ceremonies of holy places, the commemoration of the deceased, in the presence of respected guests, after evening prayers, in Qurban and Ramadan celebration, on the birthday and enthronement of the Imam, and especially during the funeral ceremonies.

This article deals with issue of the formation and development of poetic eulogistic song based on the poems of Shams Tabrezi and Nosir Khusrav, where the author also gives his arguments concerning the way of using and singing this poetic genre.

Key words: eulogistic song (madhiya), Qurban – bayram celebration, Ramadan celebration, pir (patriarch), doi (preacher), program of eulogistic song (madhiyasaro), haydari melody, eulogistic songs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Ҳайдармамад – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев; Тел: (+992)938213323. E-mail: haydar6060 @ mail.ru

Сведения об авторе: Таваккалов Ҳайдармамад – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992)938213323. E-mail: [haydar_6060 @ mail.ru](mailto:haydar_6060@mail.ru)

About the author: Tavakkalov Haydarmamad, Candidate of Philology Sciences, Associate Professor in the Department of Literature and Journalism of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: (+ 992) 9328213323. E -mail: [haydar_6060 @ mail.ru](mailto:haydar_6060@mail.ru)

УДК: 890. 550.

МАҲҲУМИ НИЗОМИ ДАВЛАТДОРӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Маҳмадуллоева Фазила

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Яке аз бузургтарин симоҳои назми асри X ва оғози асри XI Ҳаким Абулқосим Ҳасан ибни Исҳоқ ибни Шарафшоҳ Фирдавсии Тӯсӣ аст, ки яке аз саромадони ҳамосасароёни ҷаҳон мебошад.

Ҳамосаи Фирдавсӣ кашфи ҳамосаи миллӣ буда, қонунмандии ташаккул ва рушду таҳаввули осори ҳамосии форс-тоҷикро комилан таъмин мекунад.

Абулқосим Фирдавсӣ асари бузурги худро дар заминаи «Шоҳнома»-и Абумансурӣ (957-958 милодӣ) ва дигар манбаъҳои шифоҳию мактуб таълиф кардааст. Ба назм овардани «Шоҳнома» ба сари худ як ҳунари беҳамтои суҳанварӣ, мантиқи андеша ва бардошти завқию зеҳнӣ мебошад. Касе то замони Фирдавсӣ чунин кори бузургу боҳашаматро анҷом надода буд, гарчи аз иншои ҷанд «Шоҳнома»-и насрӣ ва манзум хабар додаанд, Фирдавсӣ аз кори Дақиқӣ ёд мекунад ва онро нияти «ба пайванди гуфтори хеш овардан» медонад. Истифодаи сухани «ба гуфтори хеш пайвастанӣ номаи гузаштагон» дар ҷанд мавриди дигар низ ба назар мерасад. Дар фасли «Гуфтор андар достони Соми Наримон ва зодани Зол» Фирдавсӣ аз гуфтаи бостон достон пайвастанаширо хабар медиҳад:

*Кунун нуришиғифте яке достон
Бипайвандам аз гуфтаи бостон. [6, 229]*

Аз ин мулоҳизаҳо бармеояд, ки навиштани достонҳои «Шоҳнома» барои Ҳаким Фирдавсӣ бозгӯии сода ва аёни ривоёти қадим нест. Гӯянда онҳоро ба «гуфтори хеш» меоварад. Аз «гуфтори хеш» гуфтан роҳи шахсияти гӯянда, хираду дониши ӯ ва малакаю маҳорату таҷрибаи ҳунарии касбӣ ба вуҷуд меояд ва он ҳадси дарёфти бунёди офаринандагӣ дорад ва марзи ҳосси сухани гӯяндаро аз дигарон мутамоиз мегардонад. Назари Фирдавсӣ ин аст, ки ба назм овардан ё шеър сохтан, ки худ падидаи офаринандагӣ аст, дар марҳилаи аввал худ як ҳунари ом аст ва ба гуфтори хеш овардан ҳунари хос. Ин ҳунари хос аст, ки ҳусни воқеии суҳан ва офаридаи ҳунариро ба вуҷуд

меоварад. Масъалаи дуом офариниши ҳамосаи «Шоҳнома» ва дostonҳои он аст, ки пайванди фасонаи куҳан мебошад. Он дорои ғояҳои баланду олист. Ғояи асосии дoston мубориза барои озодӣ, хушбахтӣ ва осудаҳои инсонҳо, ғалабаи ақлу дониш бар ҷаҳолат, истиклолияти ватан ва халқ, мубориза барои ба вучуд овардан ва нигоҳ доштани давлати ягона ва марказонидашуда, нигоҳ доштани ҳокимияти ашрофӣи тоҷик дар мубориза бар зидди истилогарони хоричӣ, саркашии феодалҳои майда, ҷангҳои хонадонӣ, бадихое, ки осоиши халқро вайрон мекунад ва мубориза бар зидди ҳама гуна хоинони мамлакат аст [2, 314].

Яке аз ғояҳои марказии дoston, ки сартосари ин асари пуршукӯҳро фаро гирифтааст, ин тарзу усули дуруст ва бонизомии давлатдорӣ, ҳукмронии бохирадона мебошад. Дар 50 подшоҳие, ки дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ аз онҳо суҳан рафтааст, шоир ҳам подшоҳони лоиқи тахту тоҷи подшоҳиро бозтоб намудааст ва ҳам шоҳонеро ба тасвир овардааст, ки бо ҷурми ноухдабароияшон ҳам халқ мавриди азобу укубат қарор доранду ҳам зимомии давлатдорӣ дар ҳолати хатар ва аз байн рафтан мебошад.

Давлати Сомониёнро ба ҳеч ваҷҳ оғози давлату давлатдорӣи тоҷикон хондан раво нест. Зеро халқи тоҷик то аҳди Сомониён силсилаи давлату давлатдорихоро бунёд гузошта, дар моварои Осиёи Миёна чун қадимтарин миллат шинохта шудааст ва саҳифаҳои нахустини фарҳангу тамаддуни аҳди қадимро дар ин сарзамин тарҳрезӣ ва поягузорӣ кардааст. Воқеан, таърихи давлату давлатдорӣи тоҷикон ба ҳазорсолаҳои басо дур рафта мерасад, ки аз сарчашмаҳои асотирий ва ҷанбаҳои ривоятӣ оғоз мегирад. Ин давраи асотириро давраи подшоҳӣи сулолаи Пешдодиён қаламдод кардаанд, ки ғолибан манзараи ҷомеаи ибтидоӣ ва соҳиби ақлу тамиз гардидану ба остони тамаддун расидани ниёкони моро дар ҷомеаи ривояту қиссаҳои дилангез фаро мегирад. Модом ки асотири Юнонзамин, асотири Бани Исроил, асотири Мисри қадиму Бобулу Ошур чун як рукни таърихи ин кишварҳои мутақаддим эътироф шуда бошанд, пас сулолаи асотирийи Пешдодиёнро сарчашмаи таърихи давлату давлатдорӣи тоҷикон ва дигар мардуми ориёӣ шинохтан айбе надорад. Давраи давлату давлатдорӣи сулолаи Каёнӣён зинаи аз асотир ба воқеияти таърихӣ гузаштан буда, ба аҳди подшоҳӣи Гуштосп ва зухури паямбарӣи Зардушт рост меояд.

Ин ҳақиқати таърихиро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асараш «Тоҷикон дар оинаи таърих» чунин баррасӣ намудааст: «Модоме ки таълимоти Зардушт ва китоби муқаддаси «Авесто»-ро қуллӣ уламои ҷаҳон ва тавонотарин таърихшиносони Шарқу Ғарб эътироф карда, шукӯҳу шаҳомати давлати Каёнӣён ва кишвари «Ҳазоршаҳр»-и онҳо - Балху Бохтари бостониро ситоиш намудаанд, оё мо тоҷикон - ворисони воқеии сулолаи Каёнӣён ҳуқуқи маънавие дорем, ки аз ин ҳақиқати қайҳо эътирофшудаи таърих ҷашм бипӯшем ва домани абову аҷдоди худро раҳо намоем? Пойдевори воқеии давлати Бохтару Суғди қадим маҳз дар ҳамин давра гузошта шуд, садҳо шаҳрҳои ободу шаҳристонҳои овозадори ниёкони мо, роҳҳои қорвонгарду марказҳои бузурги тичоратӣ дар ҳамин давра қомат афрохтанд. Аҳди давлату давлатдорӣи Бохтару Юнон ва Кӯшонӣён бошад, бузургтарин саҳифаҳои таърихи куҳани миллати тоҷик аст, ки ханӯз ҳам пурра омӯхта нашудааст» [3, 6].

Ҷолиб он аст, ки бархе аз вижагиҳои фармонравии шоҳаншаҳони эронитабор, аз ҷумла тоҷикон, ки беш аз се ҳазор сол пеш зиндагӣ ва ҳукуматронӣ кардаанд, аз нигоҳи додҳои ва мардумпарварӣ ҳамсони давлатҳои рӯ ба мардумсолорӣ ва демократия овардаи Аврупои имрӯз мебошад. Агар ба сатрҳои заррини дostonҳои «Шоҳнома» бо

зеҳни таҳлилу муқоиса бингарем, бо ҳайрат дарҳоҳем ёфт, ки гузаштагони дури мо то чӣ андоза ба рӯкнҳои нозуки давлатдорӣ мутамаддин таваҷҷуҳ дошта, аз бедодиҳо ва зулму ситами раият парҳез доштаанд.

Замони зиндагии Фирдавсӣ ва воқеияти таърихӣ фалоти Эрон ба рӯзгори асорати сесаду панҷоҳсолаи халифаҳои аббосӣ ва туркони бодиягард бар меҳани шоир рост меомад. Ғосибон бо ҳар усуле, ки дар ихтиёр доштанд, даст ба барҳам додани забон, одоб, русум, таърих ва умуман ҳувияти як қавми бофарҳанги куҳансол бардошта буданд. Ҳаким Фирдавсӣ ҳамчун фидои Меҳани хеш дар қолаби достонҳои таърихӣ, бар зидди бартарихоии душманон қиём карда, ба хоҷири бозтоби таҷаллиёти асолати миллии ориёӣ, ба тавсифи шукӯҳу шаҳомат, ҷалолу шавкат, додгустарӣ ва хирадгароии шоҳони эронӣ аҳамияти вижа додааст. Аммо замони зиндагии Фирдавсӣ замони хеле душвор буд, давлати мутамаккизи Сомониён давраи наздик омадани замони завоҷиби худро аз сар мегузаронд, ки барои шоир ва дигар рӯшанфикрон ва ватандӯстони Эрон ин дарди ҷонкоҳе буд.

Дар ин маврид ховаршиносии маъруфи шуравӣ Е. Э. Бертелс чунин андешаронӣ кардааст: «Пайдост, ки Фирдавсӣ ба ҳангоми сурудани воқасин бахши «Шоҳнома» дар саҳнӣ душворӣ будааст. Он даврон, даврони ғуру афтодани Сомониён, юриши Қарахониён ва баромадани тадриҷӣ Ғазнавиён буд. Кишоварзӣ ба руқуд дучор омада буд. Шабақаҳои обёрӣ вайрон мешуданд ва замин арзишу баҳои худро аз даст меод» [1, 209].

Фирдавсӣ дар асари гаронарзиши худ муҳимтарин масъалаҳои замонро пеш гузошта, ба ҳалли онҳо кӯшидааст.

Чунонки дар боло оварда шуд, мавзӯи меҳварии достони «Шоҳнома» мавзӯи давлату давлатдорӣ мебошад. Ба мавзӯи мазкур мавзӯи ватанпарастӣ пайвастагии ногӯсастанӣ дорад. Фирдавсӣ худ, пеш аз ҳама, ватанпараст аст ва меҳоҳад, ки ҳамнаҷодонаш дар шароити ноором муттаҳид гарданд, бар дафъи ғоратгарони хориҷӣ камар банданд. На танҳо эронӣ, балки тӯронӣ ва дигар халқҳо, ки ба кишварашон ҳуҷуми хориҷӣ сурат мегирад, дар тасвири Фирдавсӣ аз ин ҳиссиёти баланд бархӯрдоранд. Яке аз беҳтарин абёти ватандӯстонаи шоир маҳз аз забони тӯронӣ гуфта шудааст:

*Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки ки кишвар ба душман диҳем.*

Дар баробари ин Фирдавсӣ бар алайҳи ҷангу хунрезӣ қад афрохта, мардумро ба сулҳу сафо хондааст. Рустам, ҳамчун симои паҳлавони меҳанпараст ва сарсупурдаи идеяи нигоҳбонии марзу буми ватан аз ҳамаи бегонагон мебошад. Рустам дар замони подшоҳии Манучеҳр ба дунё омадааст ва дар даврони подшоҳии Каёнӣ сипахдори эронӣ аст ва ҷангҳои пурдавро бар зидди тӯронӣ сарварӣ кардааст. Ҷаҳонпаҳлавон на танҳо сипари давлатдорони замон, ҳамчунин нигоҳдорандаи марзу буми кишвар, халқи Эрон ба шумор меравад, шоҳони Эронзамин дар ҳифзу ҳимояи давлату кишвари хеш ҳамеша ба Рустами Достон таъя мекарданд, наҷоди Рустам низ ба наҷоди шоҳ Ҷамшеди пешдодӣ меафзояд.

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ шоҳаншоҳони Эрон, аз қабилҳои Фаридун, Манучеҳр, Кайхусрав, Хусрави Парвизи Сосонӣ, шоҳони ватанпараст бозтоб шудаанд ва ақидаҳои ватандӯстонаи худро шоири пурэхсос маҳз аз гуфтору рафтори ин шоҳон баён кардааст.

Яке аз нахустин муҳаққиқоне, ки ба эҳсоси баланди меҳандӯстии Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» пай бурдааст, ховаршиноси олмонӣ Теодор Нёлдеке буд. Ӯ дар асари маъруфаш «Ҳамосаи миллии Эрон» дар ин бора равшану возеҳ гуфтааст: «Ватанпарастӣ, яъне Эронпарастии шоири мо як навъ эронпарастии маънавӣ буд. Ватанпарастии ӯ (яъне Фирдавсӣ) иборат аст аз шавқи беандоза барои миллате, ки ваҳдат ва бузургвории он аз муддатҳо пеш аз байн рафта буд...» [3, 69].

Барои Фирдавсӣ ва қаҳрамонони шоҳасараш аз байни шоҳон ва паҳлавонони эронӣ Эрон на танҳо ватан, балки ҳастӣ аст ва онҳо худро бидуни Ватан ҳеҷ медонанд. Ватан барои онҳо аз ҳама гирифтаву азизтар аст. Аз ин рӯ, онҳо барои Эрон ҳеҷ чизро дареғ намедоранд:

*Чу Эрон набошад, тани ман мабод,
Чунин дорам аз мӯбади пок ёд.*

Аз байни паҳлавонон Рустам бидуни Эрон ҳастии худро тасаввур карда наметавонад, ҳамчунон ки Эрон ҳам дар «Шоҳнома» бе Рустам комил нест, зеро ӯро Ҳақими Тӯс сипари Эрон медонад, ки дар мушкилтарин лаҳзаҳо онро аз мудҳиштарин хатару офатҳо эмин медорад.

Фирдавсӣ ҳастии худро бидуни Эрон тасаввур карда наметавонад ва ҳамеша аз бими ҳаробии Эрон ғусса меҳӯрад:

*Дареғ аст Эрон, ки вайрон шавад,
Куноми палангону шерон шавад.*

Ҳамин аст, ки Рустам дар фарҳанги мардумони эронитабор, аз ҷумла мардуми сарбаланди тоҷик, ба як рамзу намои барҷастаи ватандӯстӣ табдил ёфтааст ва дар ҳамаи давраи замони намунаи ибрат буда, дар тарбияи эҳсоси ватандӯстии мардум, ба вижа ҷавонон саҳми бузург гузоштааст.

Афкори Фирдавсӣ оид ба шоҳи одил ва танқиди зулму золимон ҷолиби диққатанд. Ин масъалаҳо дар асари ӯ вобаста ба мавзӯи тазоди Некӣ ва Бадӣ, Ростӣ ва Дурӯғ, дар муборизаи байниҷидгарии Эрон (таҷассуми Некӣ) ва Тӯрон (Бадӣ) ифода ёфтаанд. Ба ақидаи Фирдавсӣ, шоҳи одил шахсест, ки кишварро ниғаҳдорӣ менамояд, ба раият ҷавру зулм раво намедорад, ба андозаи муайян хироч меситонад, қисме аз даромади хазинаро барои дармондагон сарф менамояд ва ғ. Ба ин маънӣ вай симоҳи барҷастаи подшоҳони одилу нақорро, ҷунонки дар боло гуфта шуд, аз қабили Фаридун, Кайхусрав, Хусрави Анӯшервон ва дигарон офаридааст. Фирдавсӣ мамлакатро бе шоҳ тасаввур карда наметавонист. Подшоҳӣ, аз назари ӯ, меросист ва ба амри Яздон шахсе, ки дорои фарри шоҳӣ бошад, ба сари давлат омада метавонад.

Дар мавриди шоҳи ормоние, ки Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» тасвир кардааст, шоҳномашиноси маъруфи Эрон Муҳаммадами Рӯҳӣ андешаҳои ҷолиб овардааст: «Ба ақидаи Фирдавсӣ, маъруфияти фармонравӣ, ки доштани «фарри каёнӣ» ва «фарри эзидӣ» таъбироти дигаре аз он аст, то ҳангоме аст, ки подшоҳ ва коргузоронаш бо доду хираду мардумдӯстӣ ҳукумат мекунад ва мучиботи озоиши мардуми шодии дилҳои онро фароҳам меоваранд ва мардум аз онон хушнуданд. Аммо аз он рӯз, ки подшоҳ ситаму бедодӣ оғоз менамояд ва бо беҳирадиву ҳаваскорӣ аз озоиши мардум ғафлат мебарзад, фарри эзидӣ аз ӯ ҷудо мешавад ва рӯзгори иззаташ ба сар мерасад» [4, 193].

Суханашро идома дода, муҳаққиқ мегӯяд: «Ин ҳама чизе аст, ки имрӯз иродаи мардум номида мешавад ва дар ҷавомеи саодатманде, ки ҳокимияти мардум барқарор

аст, ба сурати раӢии мардуму тамоюли умумӢ ҳукумат мекунад ва дар ҷое, ки мардум гуруснаву дилтангу нохушнуд бошанд, арбоби қудраташро бо додани раӢии манфӢ ва агар нашуд, бо шӢриш барканор мекунад» (4, 193).

ФирдавсӢ подшоҳони золиму кӢтоҳандеш ва тихимағзро маҳкум кардааст. Ба ақидаи ӯ, мардум ҳуқуқ доранд бо силоҳ ба муқобили шоҳи золим бархезанд ва ӯро аз байн бибаранд, ки намунаи барҷастаи он сарнагун сохтани Заҳҳок аст. Кирдори Афросиёб барин подшоҳон низ дар «Шоҳнома» маҳкум шудааст. Ӯ бо ҳирсу тамаи зиёд доштан нисбат ба молу мулки халқҳо ва давлатҳои ҳамсоя, забт кардан ва зерӣ итоат даровардани кишварҳои дигар, ба вижа Эрон, баръакс ба халқу кишвари худ зарару оқибатҳои фалокатбор меорад. Натиҷаи чунин давлатдориро ФирдавсӢ бепоя шуморидааст ва аз рӯи ҳулосаҳои шоир маълум мегардад, ки чунин шоҳ ҳаққи сарвариро дар мамлакат надорад, дер ё зуд ҳарисию тамаъҷӯӣ на танҳо чунин шоҳ, балки мамлақати ӯро низ ба коми марг фуру медиҳад. Вале ФирдавсӢ гоҳо ба зулмпешагон муқобилат накарданро низ тарғиб намудааст. Ба андешаи ФирдавсӢ, подшоҳ (ва умуман ҳар як инсон) агар некии худро баршуморад ва аз неки кардани худ бифаҳрад, чун Ҷамшед ба роҳи хато рафта, аз ҳадди хеш берун қадам мениҳад ва ё чун Кайхусрав дигар ба коре рағбаташ наместонад. Дар ҳар ду маврид ҳам ӯ маҳкуми нобудист.

КИТОБНОМА

1. Бертелс, Е. Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е. Э. Бертелс. -Душанбе: «Эр-граф», 2015. -584 с.
2. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII) / Х. Мирзозода; Китоби 1 (I). -Душанбе: Маориф, 1987. - 487 саҳ.
3. Нёлдеке, Теодор. Ҳамосаи миллии Эрон / Теодор Нёлдеке. Тарҷумаи Бузурги Алавӣ / Теодор Нёлдеке. -Техрон, 1367.
4. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз чаҳор китоб. Китоби 1-ум. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 704 с.
5. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ) / Р. Муҳаммадамин; ба алифбои кирилии тоҷикӣ баргардони Дорои Дӯст. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. - 340 с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷилди 1. Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 саҳ.

МАФҲУМИ НИЗОМИ ДАВЛАТДОРӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Мақола ба инъикоси масъалаи оини давлатдорӣ ва мафҳуми ватану кишвар дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ бахшида шуда, фарогири тарғиби ин мафҳумҳо дар ин асари ҳамосӣ мебошад. Назари шоир бар он аст, ки сарвари давлат ё кишвар шахси лаёқатманд, хирадманд, ороства ба ҳунари низомиву одил ва додгустар буда метавонад. Фирдавсӣ шоҳони золиму кӢтоҳандешро мазаммат кардааст. Шоҳони бедодгар ба ақидаи шоир сазовори ҳукмронӣ нестанд ва маҳкум ба нобудӣ ҳам мебошанд, ки саргузашти Заҳҳок намунаи он аст. Подшоҳони бо ҳирсу тамаъ ва ҷангҷӯ ҳам мавриди нақӯшии шоир буда, онҳоро маҳкум намудааст. Натиҷаи амали ҳар

подшоҳ дар сиёсати ӯ таъсир гузошта, боиси бақо ё заволи он мегардад, ки мантиқӣ мебошад.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», Абулқосим Фирдавӣ, шоҳ, кишвар, адолат, дод, хирад, ҳамоса, ватан.

ОТРАЖЕНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ В «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ

Статья посвящена проблеме системы государственного правления Родины в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси, а также освещает продвижение этого Родиной понятий в данном эпическом произведении. По мнению поэта, главой государства или страны может быть талантливый, мудрый, воспитанный и справедливый человек. Фирдоуси осуждает тиранических и недальновидных шахов. Тиранические шахи, по мнению поэта, недостойны власти и обречены на гибель, примером чему является Заххок. Поэт также осуждает алчных и кровожадных правителей. Результат действий каждого шаха, по его мнению, влияет на его политику, приводя к процветанию или упадку государства.

Ключевые слова: «Шахнаме», Абулкасим Фирдоуси, шах, страна, справедливость, мудрость, эпос, Родина.

THE CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM "SHOKHNOMA" OF ABULKASIM FIRDOUSI

The article is devoted to the issue of public administration system in the "Shohnoma" of Abulqasim Firdausi and covers the promotion of these concepts in this epic work. According to the poet, the head of state or country can be a talented, wise, well-mannered, and honest person. Firdousi condemns tyrannical and short-sighted tyrannical shahs. According to the poet, unfair shahs do not deserve domination, and are also doomed to perish, an example of which is the story of Zahok. The poet also condemns greedy and bloodthirsty rulers. The result of each shah's actions, in his opinion, affects his policy, leading to the prosperity or decline of the state.

Keywords: «Shohnoma», Abulqasim Firdavsi, king, country, justice, dod, wisdom, hamosa, homeland.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фазила Маҳмадуллоева – магистри курси 2-и Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ. Тел: (+992) 900709428.

Сведения об авторе: Фазила Маҳмадуллоева - магистр 2 курса Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ; тел: (+992) 900709428.

About the author: Fazila Mahmadulloeva, 2nd year Master Student in the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, tel.: (+992) 900709428.

УДК: 891.550.3

РИОЯТИ АМОНАТ ДАР ТАРЧУМА

Боронов Умедҷон

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ҳифзи амонат ё худ амонатнигаҳдорӣ дар тарҷума аз мушкилоти бунёдӣ ва усулии ин ҳунар дар тури асрҳо буда, мутаассифона, аз ҷиҳати назарӣ ва амалӣ ҳанӯз ба дараҷае ки лозим аст, таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст. Дар ин мақола зимни тарҳи ин масъала ва таҳқиқи қиёсии тарҷумаи романи Даниэл Дефо «Робинзон Крузо» мо кӯшиш кардем муайян созем, ки Ҳасан Ирфон дар таҷрибаи тарҷумониаш то кучо пойбанди риояти амонат дар баргардони матни асл будааст.

Дар бораи шеваи тарҷума, ҷанбаҳои назарӣ ва амалии он донишмандон ва алоқамандони ин соҳа бисёр гуфта ва навиштаанд. Аксарият таъкид намудаанд, ки тарҷумони хуб ва муваффақ касе аст, ки се шартро риоя кунад: нахуст, бар забоне, ки аз он тарҷума мекунад (ба истилоҳ забони мабдаъ), тасаллут дошта бошад; дувум, забонери, ки ба он тарҷума мекунад (ба истилоҳ забони мақсад), ба таври комил донад; савум, аз мавзуи мавриди баҳси китобе, ки тарҷума мекунад, огоҳии комил дошта бошад. Зеро дар амал исбот шудааст, ки, масалан, мутарҷими китобе дар фалсафа ҳар андоза, ки бар забони мабдаъ ва мақсад тасаллут дошта бошад, агар худ аҳли фалсафа ё, ба ибораи дақиқтар, аҳли истилоҳ набошад, аз уҳдаи тарҷумаи он баромада наметавонад.

Муҳаққиқон ин се шартро зарурӣ дониста, вале онҳоро кофӣ нашумурдаанд. Аксари назариётчиёни тарҷума бар ин назаранд, ки тарҷумаи хуб шароити дигаре ҳам дорад, ки яке аз муҳимтарини онҳо риояи амонат аст, ки онро ба иборати дигар ҳифзи сабк низ гуфтаанд. Донишманди ин соҳа Абулҳасани Начафӣ ҳифзи сабки нависандаро дар тарҷума яке аз шартҳои асосӣ дониста меафзояд, ки «мусалламан кофӣ нест, ки хонанда фақат бидонад, нависанда чӣ гуфтааст, балки ба ҳамон андоза низ муҳим аст, ки бидонад, ки чӣ гуна гуфтааст. Вале оё дараҷаи аҳамияти он дар тарҷумаи ҳар китобе яксон аст? Ва оё яке аз илалӣ тарҷумаҳои номафҳум дар солҳои охир таваҷҷуҳи муфрад ба ҳамин масъала набудааст? Ва барои ҳифзи сабки нависанда чӣ бояд кард? Оё мутарҷим бояд умдаи неруи худро ба қор барад, то дар баробари ҳар лафзи забони мабдаъ, ҳатталмақдур як лафз дар забони мақсад пайдо кунад ва бигзорад? Ё баръакс, нахуст бояд мақсуди нависандаро ба хубӣ дарёбад ва сипас бикӯшад, то ҳар чи равшантар онро ба забони мақсад баён кунад?» Ин донишманд посух ба ин пурсишҳоро осон наметавонад ва меафзояд, ки «наметавон масоили тарҷумаро дар як ё чанд асли назарӣ ё дастурамали интизои хулоса кард» [17, 7].

Дар ҳақиқат, тарҷума як қори амалӣ буда, ҳарчанд монанди ҳар қори дигар қонуну қоидаҳое дорад, аммо ин қонуну қоидаҳоро ба наҳве, ки барои ҳама қобили иҷро бошад, таҳти чанд унвони қуллӣ гирд овардан душвор аст. Ба ифодаи дигар, ҳифзи амонат дараҷаҳои хос дорад, яъне китобҳое ҳаст, ки онҳоро метавон озодона тарҷума кард (ба истилоҳ, нақл ба маънӣ), китобҳое ҳаст, ки мутарҷим бояд саъй кунад то асли иборати онҳоро ба забони дигар баргардонад (ба истилоҳ, тарҷумаи лафз ба лафз) ва миёни ин ду ҳад дараҷоти миёна низ вучуд дорад.

Ҳасан Ирфон аз зумраи он мутарчимонест, ки на фақат забони мабдаъ ва мақсадро хуб медонист, балки аз мухтаво ва дарунмояи осори тарҷумакардааш низ огоҳии комил дошт. Чунин заминаро барои ӯ омӯхтани забони русӣ Ҳангоми таҳсил дар мактаб ва фаъолият дар маҷаллаи «Шӯлаи инқилоб», ки дар он солҳо зери таъсири чараёни ақидатии (идеологӣ) шӯравӣ бевосита ба нашр ва таблиғи осори иҷтимоии адабиёти рус ва ҷаҳон гароиш дошт, муҳайё карда буд. Ба ин далел, забони русӣ барои ӯ дар тарҷумаи бисёре аз намунаҳои адабиёти ҷаҳон чун забони мабдаъ ва миёнҷӣ ва хостҳои ақидатии давр ҳамчун раҳнамо хидмат кардааст. Намунаи ин гуна тарҷума романи Даниэл Дефо «Робинзон Крузо» мебошад, ки Ҳасан Ирфон Ҳангоми баргардони ин асар амонати матни аслро то ҷое, ки тавонистааст, содиқона ҳифз ва риоя намудааст.

Ин роман ба Дефо мисли бисёре аз ҳамқаламони бузургаш фақат баъд аз марг шуҳрат овард. Жан Жак Руссо ин асарро «рисолаи муваффақ дар боби тарбияи табиӣ» [2, 14] дониста, Лев Толстой онро барои «дарки фарзандони деҳқонон» муносиб кард [2, 344]. Нахустин тарҷумаи ин роман ба забони русӣ ба қалами Я. Трусова тааллуқ дошта, Ҳанӯз дар солҳои 1762-1764 дар Санкт-Петербург ба ҷоп расидааст. Тарҷумаҳои аввалин аз забони немисӣ сураат гирифта, баъдтар П. А. Корсакова (1843-1843), И. Белова (1866), П. Канчаловский (1888), В. А. Гатсука (1895), В. Д. Владимиров (1898), Л. А. Мурахина (1900), М. А. Шишмарёва ва З. Н. Журавский (1902 ва 1935) романро аз англисӣ ба русӣ баргардондаанд [1, 98-99].

Ҳасан Ирфон романи «Робинзон Крузо»-ро аз рӯи матни таҳия ва таҳриркардаи Корней Чуковский ба тоҷикӣ гардондааст. К. Чуковский дар асоси кадом нусхаи англисӣ таҳияи русии ин асарро анҷом додааст, зикр накардааст. Дар сарсухани наشري русие, ки низ ба қалами ӯ тааллуқ дошта, Ҳасан Ирфон онро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст, дар ин бора чизе гуфта нашудааст. Тарҷумаи Ҳасан Ирфон аввалин бор дар соли 1952 зери таҳрири Б. Умарӣ бо адади 10000 нусха ба воситаи Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар шаҳри Сталинобод (Душанбеи ҳозира) ба ҷоп расидааст. Ҳамин тарҷума бо таҳрир ва афзудаҳои бар матни асли дар солҳои 1970 бо адади 14000 (зери таҳрири Х. Норматова ва С. Ҳалимова), 1990 – 15000 (зери таҳрири Мирзо Шукӯр ва Гурез Сафар) ва 1920 – 2000 нусха (зери таҳрири А. Маҳмадназар ва С. Завқӣ) мутаносибан аз тариқи нашриётҳои «Адиб», «Ирфон» ва «Адабиёти бачагона» ба ҷоп расидааст. Адади нашр ва қамбӯ будани нусхаҳои қаблан ба ҷоп расида, яке аз далелҳои серхонанда будани роман дар асрҳои XIX-XX мебошад.

К. Чуковский дар асоси кадом нусхаи англисӣ тарҷума кардани «Робинзон Крузо»-ро зикр накардааст. Вале матни русии он ки тарҷумаи озод аст, ба нусхаи англисие, ки дар соли 1993 дар Оксфорд нашр шудааст, наздикӣ дорад. Муқоиса нишон дод, ки бисёре аз бобҳои наشري оксфордӣ, аз ҷумла боби дуюм, ки «Down the coast of Africa» унвон дорад, дар матни тарҷумаи К. Чуковский ва Ҳасан Ирфон вуҷуд надорад [6, 5]. Миёни се наشري тоҷикӣ ва наشري аввалини он низ тафовутҳои ба назар мерасад, ки дар мавридаш доир ба ҳусну қубҳи онҳо суҳан хоҳем кард.

Зимнан бояд гуфт, ки аз матни русии роман берун андохтани баъзе бобҳо шояд ба масъалаи муносибати сиёсати давр ба адабиёти бадеӣ вобаста бошад, ки К. Чуковский онро барои хонандагони советӣ бегона будани «хусусиятҳои Робинзон» маънидод карда, аз ҷумла афзудааст: Робинзон «дар замонҳои хеле қадим, дар Англияи буржуазӣ зиндагӣ кардааст. Ӯ савдогар буд ва монанди ҳамаи савдогарони дигар, фақат дар бораи манфиати шахсии худ фикр мекард. Вай то он даме ки ба ҷазираи беодам наафтада буд, танҳо барои бисёртар пул ва молу мулк ҷамъ кардан ҳаракат мекард. Мо ин сифатҳои ӯро маҳкум мекунем. Вале мо ба он ҳислати Робинзон, ки ӯ ба қувваи меҳнати инсон

боварӣ ва бартараф намудани мамониатҳо устуворӣ дорад, баҳои баланд медиҳем» [8,4]. Дар нашрҳои баъдӣ, аз ҷумла нашри соли 1990, пурра ба ҷоп расидани роман фарзияи болоро таъйид ва тасдиқ мекунад.

Чунонки ишора шуд, Ҳасан Ирфон, ки забони русиро хуб медонист, ҳатталимкон саъй кардааст, ки дар тарҷумаи тоҷикӣ риояти амонат кунад ва нозукиҳои услубиву мундариҷавӣ ва тасвирии нусхаи аслро ҳифз намояд. Яке аз шартҳои асосии тарҷумаи амин ҳифзи тарзи нигориш ва корбурди бамавқеи реалияҳои мавриди истифодаи муаллифи нусхаи асл аст. Шартӣ дигар ин аст, ки, тарҷумон муҳотаби асарро низ бояд ба эътибор гирад. Чунонки тарҷумони русии асари Дефо «Робинзон Крузо» мувофиқи таъбу завқи оммаи хонандаи русизабон романро таҳия ва таҳрир кардааст, Ҳасан Ирфон низ барои мутобиқати матни русӣ ва тоҷикӣ саъй карда, дар ин замина эҳтиёҷоти маънавии хонандаи тоҷикро низ ба эътибор гирифтааст. Илова ба ин, Ҳасан Ирфон бо нақли воқеиятҳо, маҳалли зуҳури ҳодисаҳои таъсиргузор, вазъи шахсиятҳои асар, расму оин, тарзи гуфтори шахсиятҳо, тобишҳои сухани муаллифи асар, ки ниҳоят таъсиргузор, хушҳолкунандаю андуҳовар, ҳакимонаю муассир ва риккатоваранд, аксаран саъй кардааст, ки матни тарҷумаро ба фаҳми хонандаи тоҷик, баҳусус наврасону ҷавонон мувофиқ созад. Шояд дар ҳамин асос мутарҷим баъзе лаҳзаҳои ба талаботи ақидагии замон ва табиати хонандаи тоҷик номувофиқро аз матни тарҷума бурун андохтааст. Чунончи, сархати аввали боби нахусти роман зери таъсири ҳамин мафкура ихтисор шуда, вале он дар нашри соли 1970 барқарор карда шудааст.

Дар ин замина метавон гуфт, ки муҳаққиқон дар радифи тарҷумаҳои лафз ба лафз ва озод навъи тарҷумаи аминро низ муҳим шинохтаанд. Дар шарҳи дақиқи ин навъи тарҷума андешаҳои зерини Роже Коилюс муҳим ба назар мерасад, ҳарчанд суханони ӯ марбут ба тарҷумаи шеър аст, аммо ба тарҷумаи наср низ марбут мешавад: «Хуб тарҷума кардани осори Шекспир ё Пушкин ба фаронсавӣ, яъне навиштани матне, ки Шекспир ё Пушкин агар ба ҷойи имконоти забони англисӣ ё русӣ имконоти забони фаронсавиро дар ихтиёр медоштанд, онро менавиштанд. Пас тарҷумаи хуб на тарҷумаи лафз ба лафз аст ва на тарҷумаи адибона (аммо ғайри амин), балки иборат аст аз ибдои матне (аам аз вожагон ва ҷумлабандӣ ва сабк), ки нависанда агар забони модариаш ҳамон забони мутарҷим мебуд, онро менавишт. Чунин тарҷумае мусталзами донишу хуш ва тахайюли бисёр аст ва албатта бояд онро камоли матлуби тарҷума донист. Ман иддао намекунам, ки чунин тарҷумае таҳаққуқпазир бошад, аммо мегӯям мутарҷими хуб касест, ки мекӯшад то ҳар чӣ бештар ба он наздик шавад» [17, 14].

Забони русӣ барои Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи ин асар забони миёнҷӣ буда, ба ҳар ҳол, забони сода аст ва пур аз лутфу рангомезиҳои нусхаи аслро ҳифз намудааст, ки нозукиҳои ҳунарии онро дар тарҷума ҳифз кардан аз мутарҷим маҳорати хосро тақозо мекунад. Баҳусус, аз тариқи зовияи диди шахси аввал, ки «намоишдиҳандаи шеваест, ки нависанда ба василаи он масоҳат ва маводи достони худро ба хонанда ироа мекунад ва дарвоқеъ робитаи нависандаро бо дoston нишон медиҳад» [15, 239], дар тарҷума ифода кардани хости соҳиби забони мабдаъ маҳорати хосси забондонӣ ва тасвиргариро тақозо мекунад. Аз ҷумла, сахнаи гуфтугӯи шахсияти аслии роман бо падар ва модар, ки чехракушои иштирокдорони аслии роман аст, ҳунармандона баргардон шудааст, ки намунааш порай зайл аст:

«Падарам аз фикри ман пай бурда буд. Ў як рӯз пагоҳӣ маро ба наздаш ҷеғ зад ва оташинона гуфт:

–Ман медонам, ки ту аз хонадони худ гурехта рафтани ҳастӣ. Ин корат беаклӣ аст. Ту дар ин ҷо монданат даркор. Ту агар ба гапи ман даромада, дар ин ҷо монӣ, ман ба ту падари меҳрубон мешавам, аммо агар гурехта рави, вой бар ҳоли ту!

Дар ин ҷо овозаш ларзида монд ва оҳиста гуфт:

–Ту, охир, ягона фарзанди мо мебошӣ... Дар бораи модарат як фикр кун... Ё тоқати дурии туро надорад.

Ман дидам, ки ашкҳои фаровон аз чашму рӯи ӯ равон буд. Ё маро бисёр дӯст медошт ва ҳубии маро меҳост.

Ба ҳоли падари пирам раҳмам омад ва қарор додам, ки дигар дар хусуси саёҳати баҳр фикр накунам.

Аммо, афсӯс! Чанд рӯзе гузашту аз ниятҳои некам чизе намонд: ду-се ҳафта баъд аз насихати падарам ман қарор додам, ки аз хона гурехта равам. Фурсате ба даст овардам ва вақте ки димоғи модарам хуш буд, ўро ба кунче кашида гуфтам:

–Ман ҳозир ба синни 18 даромадам, вақти кори судиро омӯхтани ман гузаштааст. Ҳатто агар ман дар ягон ҷой ба хидмат медаромадам ҳам, аз ду сар чанд рӯз нагузашта корро мепартофтам ва ба мамлакатҳои дур мерафтам. Ман чунон ба ҳаваси ҷаҳонгардӣ афтодам, ки агар дар ин ҷо ба ягон кор дароям, сабр ва ҳавсалае надорам, ки он корро ба охир расонам. Аз шумо илтимос мекунам, ки аз падарам ба ман ҷавоб гиред. Ба муддати кӯтоҳ бошад ҳам, барои имтиҳон ба сафари баҳрӣ рухсат диҳанд: агар саёҳати баҳрӣ ба ман маъқул нашавад, ман гашта ба хона моеоям ва дигар ба ҳеҷ ҷое намеравам. Агар падарам маро бо хайру хушӣ ҷавоб надиҳад, ман маҷбур мешавам, ки бе иҷозати ӯ баромада равам... [8, 6].

Ин ҷо иқтибоси матни русӣ зарурат надорад. Фақат ҳамин қадар метавон гуфт, ки мутарҷим суҳанони Робинзон ва падару модари ўро, ки «одамони табиӣ» ба назар меоянд» [2, 25], бо истифода аз воҳидҳои забон табиӣ ва таъсиргузор тарҷума кардааст. Омилҳои таквиятбахши ҳунари тарҷумонии Ҳасан Ирфон дар ин замина, аввалан муносибат бо руҳи нависанда буда, сониян, донишони забони зинда ва корбурди огоҳонаи зеҳнияти фароғири мутарҷим бо баҳамоварии воҳидҳои забон мебошад. Бозил Андертон дамсозии мутарҷим ва нависандаро бо дамсозии бозигаре, ки метавонад нақши худро ҳис кунад, санчида, аз ҷумла меафзояд: «Калимоте, ки бояд бар забон биронд, аз пеш барои ӯ таъин шудааст. Ё бояд ин калимотро тафсир кунад ва онҳоро дар қаволиби забони ҳаракату саканот ва лаҳну ҳолатҳои ҷеҳра бирезад. Кӯтоҳи суҳан он ки ӯ бояд ин калимотро ба авотиғи маръӣ ва маснуии башар баргардонад. Бояд дар ҷилди шахсиятҳо фуру биравад» [16, 23]. Дар заминаи таҷрибаи Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи «Робинзон Крузо» метавон афзуд, ки вай ҳамчун тарҷумон аз қареҳаи тақлид низ бархурдор буда, нақши нависандаро огоҳона иҷро кардааст. Ба ифодаи дигар, мутарҷим тавонистааст, ки дар асоси тарҷумаи русӣ рафтору гуфтор ва атвори соҳиби асари тарҷумашавандаро бо беҳтарин шабоҳат тақрор кунад, ки ин ҳунар на ба ҳар тарҷумон даст медиҳад.

Ҳамчунон ки гуфта шуд, тарҷумаи Ҳасан Ирфон дар асоси матни на тарҷума, балки таҳкия (пересказ)-и К. Чуковский анҷом гирифтааст. Таҳкияи К. Чуковский бошад аз нусхаҳои мавҷуди ин роман ҳаҷману мазмунан тафовути ҷиддӣ дорад. Мутарҷим тарҷумаашро дар заминаи таҳкияи ёдшуда ҳолисона анҷом додааст. Вале дар нашрҳои минбаъдаи ин роман, ки ба солҳои 1970, 1990 ва 2020 мансубанд, тағйироти зиёде ба назар мерасад. Маълум аст, ки тағйироти воридшуда дар асоси нусхаи дигари тарҷумаи русии ин асар сурат гирифтааст. Барои намуна пораҳои зайлро аз матни русӣ ва тоҷикӣ иқтибос менамоем.

Матни русӣ: «1 октябр. Проснувшись поутру, я увидел, что наш корабль сняло с мели приливом и пригнало гораздо ближе к берегу. Это подало мне надежду, что когда ветер стихнет, мне удастся добраться до корабля и запастись едой и другими необходимыми вещами. Как только начался отлив, я отправился на корабль. Сначала я шёл по обнажившемуся дну моря, а потом пустился вплавь. Весь этот день дождь не прекращался, но ветер утих совершенно» [11, 66].

Матни тоҷикии соли 1952: «1 октябр. Пагоҳӣ аз хоб бедор шуда, ман дидам, ки киштии моро мадди баҳр аз рег кӯчонда, ба канор наздиктар овардааст. Ин ба ман умеди тозае бахшид, ки баъд аз ором шудани шамол ба киштӣ рафта, хӯрокворӣ ва дигар чизҳои заруриро мегирам. Ҳамин ки ҷазр сар шуд, ман ба сӯи киштӣ равон шудам. Аввал ман лаби беоб мондаи баҳрро зер карда рафтам ва баъд об ки зиёд шудан гирифт, ба шино кардан даромадам. Тамоми рӯз борон борид, лекин шамол тамоман хомӯш буд» [8, 76].

Аз тарҷумаи соли 1970 нашргардида, ки нашрҳои баъдӣ аз он нусхабардорӣ шуда: «1-уми октябр. Бомдодон ман бедор гашта дидам, ки мадди баҳр киштии моро аз ҷояш канда, ба соҳили наздиктари ҷазира овардааст. Ин ба ман умедворӣ дод, ки бо хоб рафтани шамол ман худро ба киштӣ расонда, хӯрокворӣ ва дигар чизҳои даркориро гирифта метавонам. Ғами ёрони нобудгаштаам аз дилам нарафта бошад ҳам, ин умеди нав ба дилу ҷонам қувват бахшид. Якзайл аз дилам мегузашт, ки агар мо киштиро тарк намекардем, ҳамагӣ солим мемондем. Сонӣ мо аз тахтапораҳои киштӣ киштичае сохта, аз ин сарзамини хавфнок наҷот меёфтем.

Бо сар шудани ҷазр ман ба киштӣ равона шудам. Аввал ман бо рӯи замин аз тақи об баромада рафтаму сонӣ бо расидан ба об ба шино даромадам. Тамоми ин рӯз борон борид, лекин шамол тамоман хоб рафт [9, 69].

Ба ин тартиб, мисоли боло ва тағйиротҳои дигари дар нашрҳои баъдӣ ворид шуда далели он аст, ки муҳаррирони нашрҳои баъдӣ аввалан амонати нусхаи асл ва тарҷумаи Ҳасан Ирфонро ҳифз накардаанд, сониян, дар бисёр маврид муҳтавои матнро ба хости худ тағйир додаанд, ки бар зарари чехраи ҳунари ва маънавии муаллифи роман ва мутарҷим аст.

Ҳамчунон ки дар боло ишора кардем, яке аз масъалаҳои муҳими таҷрибаи тарҷумонии Ҳасан Ирфон корбурди реалияҳои мебошад, ки унсурҳои маишӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва монанди инҳоро дар матн асл ва тарҷума инъикос кардаанд. Аз рӯи миқёси худ ин мушкилот домнадор буда, мутарҷимон бо он ҳамеша бармехӯранд. Мушоҳидаҳои қиёсӣ дар заминаи тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон аз адабиёти ҷаҳон далели онанд, ки мутарҷим ҳангоми баргاردони матн аз забони миёнӣ, яъне русӣ, тарзи корбурди реалияҳоро аз ҷониби тарҷумонҳои рус риоят карда, фақат дар мавридҳои зарурӣ барои дарки саҳеҳи хонандаи тоҷик шарҳи онҳоро дар поварақ зикр кардааст. Масалан, мутарҷим ҷумлаи русии «1 ноябрь. Поставил на новом месте, у самой горы, большую палатку»-ро [11, 67] ба тоҷикӣ чунин тарҷума кардааст: «1 ноябр.-Дар ҷойи нав, дар домани пушта ҷодир зада, ба замин меҳҳо қуфтам ва дар байни он барои худ алвонҷ бастам» [8,77]. Мутарҷим воҳиди забонии алвонҷро, ки афзудаи ҳудаф дар матн аст, ба тариқи зайл шарҳ додааст: «Мақсад аз алвонҷ гамак аст, ки дар тобистонҳо онро дар боғот дар байни дарахтон таранг кашида мебанданд ва ба болои он бистар андохта меҳобанд» [8, 77]. Тарҷумаи зайли русии матни ёдшуда аз матни таҳқиявии К. Чуковский тамоман фарқ дорад: «1 ноября. Разбил под самой скалой палатку, постаравшись сделать ее как можно более обширной, повесил на кольях койку и впервые переночевал в ней» [13, 94].

Мукоисаи қиёсии ин се пора нишон медиҳад, ки аввалан, нусхаи таҳқиябии К. Чуковский дақиқ набуда, вай реалияҳои муаллифи романро сарфи назар кардааст, сониян, тарҷумони матни тоҷикӣ аз рӯйи мантиқ дар таъя ба воқеият реалияро истифода кардааст, ки маънии матнро, ба ҳар ҳол, барои хонанда мафҳум сохтааст. Ҳасан Ирфон дар мисоли боло ва дар мавридҳои дигар низ реалияҳоро «ҳамчун унсури тобиши миллӣ» [18, 47] ба кор гирифта, ба ин васила маънии матни аслро саҳеҳ ва барои хонандаи тоҷик фаҳмо тарҷума кардааст. Таҷрибаи Ҳасан Ирфон таъйид мекунад, ки тарҷумаи дақиқи реалияҳои нусхаи асл «ҳастии табиӣ асари бадеӣ»-ро [14, 259] замонат медиҳад.

Донишмандон реалияҳоро ба чор гурӯҳ тақсим кардаанд: а) реалияҳои ҷуғрофӣ ва этнографӣ; б) мафҳумҳои фолклорӣ ва мифологӣ; в) реалияҳои маишӣ; г) ҷамъиятиву таърихӣ [4, 434-435]. Дар осори адабӣ реалияҳое истифода мешаванд, ки номи ашӯро, мафҳумҳо ва ҳодисаҳоро ифода мекунанд, ки барои муҳити ҷуғрофӣ, фарҳангӣ, зиндагии воқеӣ ё махсусиятҳои ҷамъиятиву таърихӣ халқ, миллат, мамлакат ва қавм муҳим буда, ба ин тартиб тобишҳои миллӣ, маҳаллӣ ва таърихиро ифода мекунанд ва ин калимаҳо қаринаи дақиқи худро дар дигар забонҳо надоранд. Дар таҷриба роҳҳои ифода кардани реалияҳо вучуд дорад, ки ба тариқи зер аст: транскрипсия; калка; сохтани калимаи нав; азхудкунӣ; тарҷумаи тахтуллафзии ба маънии реалия наздик ва тарҷумаи тасвирӣ ё худ тафсирӣ [4, 439-440].

Ҳасан Ирфон дар таҷрибаи тарҷумониаш, бахусус ҳангоми баргардони намунаҳои адабиёти ҷаҳон, баъзе тарзҳои корбурди реалияҳоро бо тақозои матни асар истифода кардааст, ки ба ифодаи дақиқи муҳтавои асар ёрӣ кардааст. Чунончи ҳангоми тарҷумаи романи «Робинзон Крузо» реалияҳои асарро дар ҷояш гузошта, тафсири онҳоро дар поварақ овардааст, ки хонандаро барои дарёфти маънии асар раҳнамоӣ мекунанд. Дар матни аслии роман реалияҳои «**кассав**» ва «**уд**» истифода шудаанд, ки робитаи шахсияти асарро бо муҳити табиӣ мушаххас месозанд. Барои дарки ҳамаҷаҳафаи ҳадафи нависанда мутарҷим дар поёни саҳифа тафсири зеро овардааст: «**Дарахти кассав** дарахти борикист, ки дар Америкаи мадорӣ мешинонанд, решаи ин дарахт крахмали хӯрокии бисёре дорад. Дарахти уд – дар минтақаи гарми замин мерӯяд ва аз хели савсанҳо мебошад» [8, 99]. Мутаассифона, дар нашрҳои баъдӣ роман тафсирҳое, ки мутарҷим дар шарҳи ин ё он калима овардааст, аз матн берун андохта шуда, муҳаррирон бо ин амал мушкилро барои хонанда вазъ кардаанд, ки норавост [9, 86; 10, 68; 12, 80]. Мисли ҳамин, мутарҷим реалияҳои матросҳо, лираи англисӣ, норинҷакҳо, борут, димоғаи Ҳазро, пиастр, Галаавлиё, гамак, канал, тӯқумдӯзӣ, ҳиндӣ ва ғайраҳо дар поварақ шарҳ додааст, ки барои дарки матлаб ба хонанда ёрии бевосита мерасонанд. Ҳифзи реалияҳои нусхаи аслро дар тарҷума Ҳасан Ирфон танҳо бо мақсади нигоҳ доштани обуранг, тобиш ва хусусияти маҳалливу таърихӣ тасвирҳои Даниэл Дефо истифода кардааст, ки яке аз усулҳои риояи амонат дар баргардони асар мебошад.

Ба ин тартиб, дар заминаи таҷрибаи Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи романи «Робинзон Крузо» метавон гуфт, ки вай бо баргардони ин асар усули равишманди тарҷумаи бадеиро дар солҳои панҷоҳ вазъ кард, ки муҳимтарини онҳо донишҷӯ забони мабада мақсад, мавзӯи асар ва рӯҳияи нависанда ва тавоноии баёни адабӣ мебошад. Дар ин замина мутарҷим тавонистааст, ки дар тарҷумаи роман бо истифода аз нақшҳо, воқидҳои забон ва реалияҳо муҳтаво, сабки нигориши нависанда ва унсурҳои нахвино, ки яке аз василаҳои ҳифзи амонати нусхаи асл аст, ба таври шоиста нигоҳ дорад.

КИТОБНОМА

1. Алексеев, М. П. «Робинзон Крузо» в русских переводах / М. П. Алексеев // Международные связи русской литературы. – Москва-Ленинград, 1963. – С. 86 – 100.
2. Атарова, К. Секреты простоты / К. Атарова // Даниэль Дефо. Робинзон Крузо (Роман). – Москва: Высш. шк., 1990. – С. 5 – 26.
3. Валуйская, Л. А. К истории переводов Даниэля Дефо в России (1850 – 1917) / Л. А. Валуйская // Вопросы романо-германской филологии. – Душанбе, 1977. – С. 33 – 62.
4. Влахов, С., Флорин, С. Непере译имое в переводе / С. Влахов, С. Флорин // Мастерство перевода. Сборник шестой, 1969. – Москва: Советский писатель, 1970. – С. 432 – 456.
5. Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе. – Москва: Советский писатель, 1980. – 255 с.
6. Defo, D. Robinson Crusoe / D. Defo. – Ocsford: , 1993. – 254 с.
7. Defo? D. Robinson Crusoe. – London, 1981. – 184 с.
8. Дефо, Д. Робинзон Крузо / Д. Дефо. – Сталинобод: Нашрдавточ, 1952. – 319 с.
9. Дефо, Д. Робинзон Крузо / Д. Дефо. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 264 с.
10. Дефо, Д. Робинзон Крузо / Д. Дефо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 208 с.
11. Дефо, Д. Робинзон Крузо / Д. Дефо. – Москва-Ленинград: Гос.издательство детской литературы Р С Ф, 1951. – 256 с.
12. Дефо, Д. Робинзон Крузо (Барои наврасон ва ҷавонон) / Д. Дефо. – Душанбе: «Адабиёти бачагона», 2020. – 240 с.
13. Дефо, Д. Робинзон Крузо (Роман) / Д. Дефо. – Москва: Высш. шк., 1990. – 543 с.
14. Коптилов, В. Переводя с русского /В. Коптилов // Мастерство перевода. Сборник девятый. – Москва: Советский писатель, 1973. – С. 153 - 170.
15. Мирсодиқӣ, Ҷ. Аносири наср // Ҷ. Мирсодиқӣ. – Техрон: Интишороти Шифо, 1367. – 499 с.
16. Найдо, Ю. Нақши мутарчим / Ю. Найдо // Маркази нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 15 – 29.
17. Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума / А. Начафӣ // Нашри дониш, соли 5, шумораи 1 (озар ва даӣи 1363). – С. 3 – 34.
18. Хачатурян, Н. Реалия и переводимость / Н. Хачатурян // Мастерство перевода. Сборник девятый. – Москва: Советский писатель, 1973. – С. 42 – 61.

РӢОЯТИ АМОНАТ ДАР ТАРҶУМА

Дар мақола масъалаи ҳифзи амонат дар тарҷумаи муфассали романи Даниэл Дефо «Робинзон Крузо», ки онро Ҳасан Ирфон дар солҳои панҷоҳум анҷом дод буд, мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳлили қиёсӣ нишон медиҳад, ки тарҷумон ҳангоми тарҷумаи асар амонатдорию асолати матнро риоя кардааст. Барои анҷоми як тарҷумаи муваффақ иҷрои шартҳои зерин лозим аст: донишмандии забони аслии асар ва огоҳӣ аз мавзӯи баҳси китоб, ки дар маҷмӯъ, риояти амонатро таъмин мекунад.

Дар мақола дараҷаи риоят ва ҳифзи амонат дар тарҷумаи Ҳасан Ирфон дар робита ба ҳифзи муҳтавою маъниҳои дарунӣ, тарзи нигоҳиш ва қарбурди бамавқеи реалияҳо дар романи ёдишуда ба таври муфассал арзёбӣ шудааст. Ин омилҳо воситаҳои ҳифзи амонат дар тарҷумаи муваффақ ба шумор мераванд. Инчунин, ҷустуҷӯҳои эҷодии мутарҷим ба таври мушаххас нишон дода шудаанд. Муаллиф таҷрибаи

мударҷимро дар тарҷумаи реалияҳо таҳлил карда, ҳунари ӯро дар тарҷума ва корбурди баъзе намудҳои реалияҳо, аз ҷумла реалияҳои ҷуғрофӣ, этнографӣ, маишӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ нишон додааст. Ин гуфтаҳо маҳорати тарҷумони Ҳасан Ирфонро дар ҳифзи амонат, муҳтавою маъниҳои дарунии роман ва сабки нигорандагии Даниэл Дефо нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: роман, сабк, Даниэл Дефо, таърих, фарҳанг, далел, муҳтаво, сабк, нишон, нигора.

СОБЛЮДЕНИЕ ДЕПОНИРОВАНИЯ В ПЕРЕВОДЕ

В статье исследован вопрос соблюдения депонирования в подробном переводе романа Даниэля Дефо «Робинзон Крузо», осуществлённом Хасаном Ирфаном в пятидесятые годы. В ходе сопоставительного анализа автор показывает, что переводчик соблюдал аутентичность текста при переводе произведения. Для успешного осуществления перевода необходимо выполнение следующих условий: знание языка оригинала произведения, знание тематики книги, составляющие соблюдение депонирования в целом.

В статье подробно рассматривается степень соблюдения депонирования в переводе Хасана Ирфона с точки зрения сохранения внутреннего содержания и смысла, стиля и своевременности применения реалий в романе. Эти факторы являются средствами соблюдения депонирования при успешном переводе. Также подробно показаны творческие поиски переводчика. Автор анализирует опыт переводчика в переводе реалий и демонстрирует его мастерство в переводе и применении некоторых видов реалий, в том числе географических, этнографических, бытовых и культурно-исторических реалий. Всё это демонстрирует переводческое мастерство Хасана Ирфона в соблюдении депонирования и сохранении содержания, внутреннего смысла романа и стиля Даниэля Дефо.

Ключевые слова: роман, стиль, Даниэль Дефо, история, культура, аргумент, содержание, искусство.

COMPLIANCE OF CONFIDE IN TRANSLATION

This article deals with the issue of compliance confide in a detailed translation of Daniel Defoe's novel "Robinson Crusoe", translated by Hasan Irfon in the fifties. In the course of a comparative analysis, the author shows that the translator observed the authenticity of the text when translation is completed. For the successful completion of the translation, the following conditions are very important to be considered, like knowledge of the language of the original work, knowledge of the subject matter of the book. The article contains in detail the degree of observance of confide in the translation of Hasan Irfon from the point of view of preserving the internal content and meaning, style and timeliness of the application of realities in the novel. These factors are the means of complying with the escrow upon successful transference. The author analyzes the translator's experience in translating realities and demonstrates his skill in translating and applying certain types of realities, including geographical, ethnographic, common, cultural, and historical realities. This statement demonstrates the translation skill of Hasan Irfon in respecting the reliance and preserving the content, internal content and meaning of the novel and style of Daniel Defoe.

Key words: novel, style, Daniel Defoe, history, culture, argument, content, style, art.

Маълумот дар бораи муаллиф: Боронов Умеджон – муаллими калони кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. E.-mail: boronovumed635@gmail.com тел.: 901 03 00 25

Сведения об авторе: Боронов Умеджон, старший преподаватель кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. E.- mail: boronovumed635@gmail.com тел.: 901 03 00 25

About the author: Boronov Umedjon, Senior Lecturer in the Department of Translation Theory and Stylistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. E.- mail: boronovumed635@gmail.com тел.: 901 03 00 25

УДК: 891.550.

ТАЪСИРИ АШЪОРИ ИБН АЛ-ФОРИЗ БА ЭҶОДИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Холов Аълохуҷа

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ибн Ал-Фориз (1181-1235) бо эҷоди ашъори зебои орифона дар адабиёти ирфонӣ ба мақоми баланд расидааст. Қасоиди нафиси ӯ, баҳусус қасидаи «Тоияи кубро» ва «Мимияи хамрия» дар дилу дидаи уламову шуарои сӯфимашраб нақш бастааст. Ин ҳама дилбастагиву пайвастагӣ бо ашъори латифи Ибн ал-Фориз боиси он гардида, ки шоирони араб ва форсу тоҷик дар пайравии ӯ ашъори орифона эҷод намоянд. Аҳмад ал-Бадавӣ (в. 675/1277), Иброҳим Ад-Дусуқӣ (653/1255-696/1296), Ҷалолуддин Ас-Суютӣ (вафот 911/1506), Қутбуддин Ал-Қасталонӣ (вафот 686/1302), Омир ибни Омир Ал-Басрӣ (VIII/XV), Шайх Муҳаммад Ал-Қоинӣ (XIII/XIX) ва дигар шуарои орифи араб зери таъсири қасоиди ғаррои Ибн Ал-Фориз ашъори суфиёна эҷод намудаанд.

Ибн Ал-Фориз дар адабиёти ирфонии форсу тоҷик низ мақоми намоёнро ишғол намудааст. Як зумра донишмандону шоирони орифи форсу тоҷик, монанди Саидуддини Фарғонӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Шайх Маҳмуди Шабистарӣ, Абдураззоқи Кошонӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон аз ашъори Ибн Ал-Фориз баҳраманд гардида, дар ин замина ашъоре эҷод намудаанд. Чунончи, Ҳофизӣ Шерозӣ мазмуни байти аввали қасидаи «Хамрия»-ро хеле ҷолиб баён доштааст:

شَرَبْنَا ، عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً، سَكِرْنَا بِهَا ، مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ [4, 97]

(Яъне: Майро бо ёди ҳазрати дӯст нӯшидем, аз таъсири он маст гаистем қабл аз он, ки ангур офарида шавад).

Набуд чангу рубобу набидауд, ки буд

Гили вучуди ман огуштаи гулобу набид. [15, 232]

Дар мавриди таҳлил ва муқоисаи ашъори Ибн Ал-Фориз бо сурудаҳои шуарову нависандагони суфимашраби форсу тоҷик мақолоти зиёди донишмандону пажухишгарони ватаниву хориҷӣ, ба мисли М. Сокит, С. Хуршо, С. М. Ҳусайнӣ, С. Зухраванд, М. Муродӣ, Ф. Насруллоҳӣ, Ғ. Муҳиббӣ, М. Исфаконӣ, Ҷ. Ҷаҳонбахш, А. Абдусатторов, Ш.Нуриддинова, Р. Қаландарова ва дигарон ба таъъ расидаанд.

Бояд зикр кард, ки таъсири Ибн ал-Форизро дар ашъори Мавлоно Ҷомӣ ҳам аз лиҳози шаклу сохтор ва ҳам аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳарду шоири ориф дар муҳити тақрибан яксон ва фазои иҷтимоии монанд зисту эҷод кардаанд. Аз лиҳози эҷод ва афкори ирфонӣ орифонро бештар мавзӯҳои ишқи илоҳӣ, васфи шароби муҳаббат, таҳаммулу машаққат ва азияти роҳи ишқ, расидан ба мартабаҳои қурбу висол, тавсифи қалбу замири ҳақиқӣ ва амсоли инҳо бо ҳам мепайванданд.

Калимаҳои ишқу ошиқу маъшук, муҳиббу маҳбуб ва амсоли инҳо дар каломи урафо, ба хусус ду орифи мавриди назар ва ашъори ошиқонаи онҳо басо зиёд ба назар мерасад. Ишқу муҳаббат айни зот аст ба зот бидуни эътибор додани амре зоид, зеро он асли ҷамии анвои муҳаббатҳост [16, 20]. Калимаҳои мазкур бидуни яқдигар вучуд дошта наметавонанд, чунончи Абдурраҳмони Ҷомӣ дар шарҳи «Ламаот» овардааст:

*Маъшуқу ишқу ошиқ ҳарсе якест ин ҷо,
Чун васл дарнагунҷад, ҳичрон чӣ кор дорад?* [8, 54]

Ибн Ал-Фориз тариқату мазҳаби ишқи худро чунин баён медорад:

[4, 25] *وَعَنْ مَذْهَبِي ، فِي الْحُبِّ ، مَا لِي مَذْهَبٌ ، وَإِنْ مِلْتُ يَوْمًا عَنْهُ فَارَقْتُ مِلَّتِي*

(Яъне: дар роҳи ишқ ба ҷуз мазҳаби муҳаббат ҳеч мазҳабе надорам ва агар рӯзе аз он рӯй тобам, миллатамро тарк кардаам).

Ибн Ал-Фориз дар ин байт бар он ишорат мекунад, ки мазҳабу тариқи ман дар муҳаббат равиши ишқ аст ва он орӣ аз ҳар гуна равишҳои диниву мазҳабӣ мебошад.

Мавлоно Ҷомӣ низ дар ашъори худ мазмуни байти фавқро зикр намудааст. Масалан, дар байте аз ғазали девони аввал мазҳаби ишқ доштану аз дигар мазҳабу тариқаҳо канора будани худро чунин инъикос намудааст:

*Дини мо ишқ аст, эй зоҳид, мағӯ беҳуда панд,
Мо ба тарки дини худ гуфтан нахоҳем аз газоф.* [9, 526]

Ҷомӣ дар абёти мазкур маслаки худ роҳи ишқро муайян намуда, аз тамоми тарику равишҳои дигар, ки дар дохили дини ислом падида омадаанд, дурӣ ҷустааст. Ҷомӣ аз миёни ин миллату фирқаҳо роҳи Паёмбар (с) ва пайравони ҳақиқияшро ихтиёр намуда, онро «ишқ» гуфтааст.

Роҳи расидан ба ниҳояти ишқ нишебу фарози зиёд дорад, ки мебояд солиқ бар ҳама машаққату саҳтиҳо ва дуриву ҳичрони он таҳаммул намояд. Ин ҳама сабру шикебой дар азияту душвориҳои тариқи муҳаббат бар суҳанвари ориф хушу гуворо буда, эътимоди қавӣ дорад. Чунонки, Ибн Ал-Фориз дар абёти зерин аз сабру тоқат ва самараи он умедворона чунин мегӯяд:

[4, 34] *وَعُقْبَى اصْطِبَارِي ، فِي هَوَاكَ ، حَمِيدَةٌ عَلَيْكَ ، وَلَكِنْ عَنْكَ غَيْرُ حَمِيدَةٍ*

(Яъне: Ғояти сабрам дар ишқи ту хуш аст, аммо сабри дурии ту бароям нақӯ нест).

[3, 135] *وَصَبْرِي صَبْرٌ عَنْكُمْ ، وَعَلَيْكُمْ ، أَرَى أَبَدًا عِنْدِي مَرَارَتَهُ تَحُلُو*

(Яъне: Сабр аз (дурии) ту талх аст, аммо тундии сабр (бар машаққатҳои висолат)-ро ҳамеша гуворо мебинам).

Абдурраҳмони Ҷомӣ ин мазоминро чун Ибн Ал-Фориз ин гуна ба қалам додааст:

*Эй шикебо, на дили мо аз Ту,
Аз ҳама сабр хуш аст, илло аз Ту. [13, 437]*

* * *

*Сабр аз ҳама некӯвон тавонам,
Лек аз Ту наметавонам, эй Дӯст! [13, 324]*

Аз абёти Ҷомӣ низ бармеояд, ки ӯ тавони машаққатхову азият дар роҳи ишқро дошта, чунин сабрро некӯ медонад, аммо тоқати сабри ҷудоиро надошта, онро накӯ намешуморад. Дар баробари мазмуну муҳтавои муштаракӣ абёти орифон, инчунин қаробати лафзии абёт низ ба назар мерасад.

Ибн Ал-Фориз дар қасидаи «Тоияи кубро» низ ранҷу мусибатҳои роҳи ишқро чунин маънидод кардааст:

وَحْزَنِي ، مَا يَعْقُوبُ بَثَّ أَقْلَهُ، وَكُلُّ بَلَى أَيْوَبَ بَعْضُ بَلَيَّتِي [4, 32]

(Яъне: Ғами ман ҷунон аст, ки ғами Яъқуб (а) камтар аз он аст ва тамоми балоҳои Айюб (а) андаке аз балои ман аст).

Мавлоно Ҷомӣ ҳамин мазмунро дар бахши рубоиёти девони «Хотимат-ул-ҳаёт» мисраи аввали байтро бо ғаму андӯху ҳичрони зиёд ин гуна замзама намудааст:

*Умре дили ман зи шавқи Яъқуб тапид,
Яъқуб бирафту рӯйи Яъқуб надид.
Ранҷе, ки ба ман аз ғами Яъқуб расид,
Ҳаргиз Яъқуб аз ғами Юсуф накашид. [10, 677]*

Орифон дар роҳи ишқ тамоми ранҷу балоҳо ва мушкilotу саҳтиҳоро таҳаммул менамоянд ва дар охир ба мақоми воле расида, ҳудро дар дарёи бекарони муҳаббати илоҳӣ ғарқу фано дармеёбанд ва танҳо зоти Ҳақро мебинанд, хостаҳои ҳудро дар хостаҳои Худованд гум мекунанду дар иродаи Ҳақ фонӣ мешаванд. Ин ҳолатро орифон «фано филлоҳ» номидаанд, вале на ба он маънӣ ки қору зиндагии ҳудро раҳо кунанд ва равобити иҷтимоӣ надошта бошанд, балки дар тамомии қору равобити худ Худоро дар назар мегиранд.

Яке аз мавзӯҳои боризи ашъори Мавлоно Ҷомӣ, ки таъсири намоёни Ибн Ал-Фориз дар он равшан ба мушоҳида мерасад, васфи маю шароб, тавсифи қадаҳу паймона ва нӯшидани шароби муҳаббати аз ғайри дарахти ангур омодашуда мебошад.

Ҳамриёт ва рамзи он дар ашъори Ибн Ал-Фориз ба гунае аз дигар ашъори ҳамриявӣ фарқ дорад. Рамзи ҳамри орифона дар қасидаи маъруфи «Ҳамрия»-и ӯ ба авҷи камол расидааст. Ҳамрия дарбаргирандаи маорифу таҷрибаҳои рӯҳии сарояндаи он аст. Шайх Ҳасан ал-Буринӣ дар ибтидои шарҳи ин қасида фармуда, ки «пояи ин қасида бар истилоҳоти сӯфия устувор аст. Онҳо (суфиён) дар ибороти худ асмову авсофи ҳамро зикр мекунанд, вале муродашон маорифу вачд ва муҳаббатест, ки Худованд бар ҷони онон ифода мекунад» [5, 245].

Ибн ал-Фориз тамоми вачди руҳиву васли ёрро дар рамзи нӯшидани шароб дар қасидаи «Ҳамрия» дарҷ гардонидаст, ки аз байти аввали он маълум аст.

Зикри васфи шароб ва нӯшидану маст шудан аз он дар ашъори Мавлоно Ҷомӣ, чун дар осори Ибн Ал-Фориз рамзи қурбу висолу дидори ёр аст. Ба андешаи Ҷомӣ чун аз майи ишқ нӯшӣ ва дар дарёи муҳаббати илоҳӣ ғарқ шавӣ, дидори рӯйи ёр муяссар гардад. Ҷунонки худ бар ин қавл таъкид кардааст:

*Хуш он, ки шавам масту ба сӯят гузарам,
Густох оям, ба моҳи рӯят нигарам.
Кай ҳуққаи лаъли дурфишонат бўям,
Кай ҳалқаи ҷаъди мушкбӯят шумарам. [14, 127]*

Нишонаи мазомини муштарак ва аз лиҳози лафзу маъно яксон будани мавзуоти васфи шаробу мастӣ дар ашъори шоирон машҳуд аст. Масалан, байти аввали қасидаи «Хамрия»-ро Мавлоно Ҷомӣ чунин маънидод кардааст:

*Будам он рӯз дар ин майкада аз дурдкашон,
Ки на аз ток нишон буду на аз тоқнишон. [9, 654]*

Чунончи маълум аст, мазмунӣ он айнӣ мазмунӣ байти Ибн Ал-Форизро ифода кардааст. Инчунин, ба ин маънӣ дар мактаи ғазали 95-уми девони «Воситат-ул-икд» байте оварда шудааст:

*Таъни майхори Ҷомӣ чӣ занӣ, к-ӯ зи азал
Бе маю майкада аз ишқи ту маст омадааст. [10, 133]*

Ҷомӣ низ чун орифи араб мастиву беҳуш шудан аз ишқро азали доништа мегӯяд, ки майхорагиву дурдкашии ман аз ишқу ёди маҳбуб аст, ки он замон на аз маю майхона ва на аз ток, ҳеч нишоне набуд. Муроди Ҷомӣ ва Ибн Ал-Фориз аз ин замон рӯзи мисок аст, ки Худованд бар арвоҳи халоиқ нидо намуда, ки «Оё ман Парвардигори шумо нестам?». Онҳо дар ҷавоб гуфтаанд, ки «Бале, Парвардигори мо ҳастӣ!».

Дар баробари мушобехати маъноӣ дар эҷодиёти орифон монандиҳои лафзӣ низ мушоҳида мегардад. Чунончи, Ибн Ал-Фориз дар яке аз байтҳои худ чунин меорад:

[4, 97] *لَهَا الْبَدْرُ كَأَسِّ ، وَهِيَ شَمْسٌ ، يُدِيرُهَا هِلَالٌ ، وَكَمْ يَبْدُو إِذَا مَزَجَتْ نَجْمٌ*

(Яъне: Он моҳ ҷоме дорад, ки он офтобро идора мекунад ва чун бо ҳам омехта гардад, сайёраҳое надид оянд).

Мавлоно Ҷомӣ дар яке аз ғазалҳое, ки дар татаббуи ғазали машҳури Ҳофиз «Ало ё айюҳ-ас-соқӣ...» сурудааст, мазмунӣ байти болоро дар байти муламмаи хеш чунин баён доштааст:

*Ҳилол-ул-каъси лам такмил би шамс-ир-роҳи каммилҳо,
Ки гардад чун шавад пур, ин маҳи нав бадри маҳфилҳо. [10, 468]*

Офтобу моҳу ситорае, ки дар абёт гузашт, хусусияти нурбахшиву рахшандагӣ доранд. Рӯшноии моҳ аз офтоб сарчашма мегирад ва гӯё офтоб ба ин васила моҳро идора мекунад, ин ҷо маю мудома маърифату шинохти илоҳист, ки нурафшонӣ мекунад. Ҳасан ал-Буринӣ дар шарҳи байти зикрғайтаи орифи араб меорад: «Мудома маърифати илоҳист, ки нурҳояшро ба тамоми коинот равона месозад. Аммо «ҳилол»-е, ки офтоб онро идора мекунад, мунтаҳои маърифат монанди саҳобагонӣ Паёмбару муридони орифонанд. Ҳангоме ки маърифати ладунӣ бо мадорики шаръии динӣ омехта мешавад, чӣ басо нурҳое ҳосил мегардад, ки асҳоби ман ба ин васила роҳнамоӣ меёбанд» [6, 246].

Ибн Ал-Фориз қасидаи «Тоияи кубро»-ро ҳам бо васфу зикри ҷомӣ шароб ва таҷаллии он оғоз кардааст:

سَقَتْنِي حُمَيَّا الْحَبِّ رَاحَةً مَقْلَتِي، وَكَأْسِي مَحْيَا مَنْ عَنِ الْحُسْنِ جَلَّتِ [4, 31]

(Яъне: Маҳбубаам – (Х. А.), ки бароям оромиши чашмон аст, аз шароби муҳаббат нӯшонидам ва ҳол он ки қадаҳам чеҳраи онест, ки дар зебӣ ҳамто надорад).

Мавлоно Ҷомӣ аз мазомини лафзӣ маънавии байт чунин баҳраманд гардидааст:

*Шуд дар қадаҳи саҳбо аксе зи руҳат пайдо,
Қад ашрақатид-дунё мин каъси ҳумайёно. [9, 192]*

Байт аз ғазали девони аввали шоир буда, шабоҳату қаробати он бо байти арабӣ ошкоро ҳувайдост.

Ҳарду шоири ориф боданӯшиву қадаҳбардорӣ ва нӯшидани майи муҳаббатро рамзи дидори ёр маънӣ карда, руҳи маъшукро дар қадаҳи шароби ишқ мебинанд. Ҳофиз низ ба ин маънӣ хеле нақӯ ишорат кардааст:

*Мо дар пиёла акси руҳи ёр дидаем,
Эй беҳабар зи лаззати шурби мудомӣ мо. [15, 12]*

Албатта, чун маъшук дар қадаҳ таҷаллӣ кунад, тамоми дунё аз асари нурониёти ӯ равшану дурахшон гардад. Ҷомӣ дар шарҳи байти орифи араб гуфтааст: «Соқии ман дар нӯшидани шароби муҳаббат назари ман бувад ва ҷомӣ ман рӯйи дилороме, ки зоти мутаолисифаташ аз нисбати ҳусн, ки мулоимати авсофу ахлоқ ё муносибати аҷзову аъзост, муқаддасу муаллоҳ» [7, 68-69].

Воқеан, чун зоти мутаолӣ ҳар ҷое таҷаллӣ кунад, ҳама зулмоту ториқиҳову бадиву нохубиҳоро маҳв месозад ва ин ҳолат бар ҳамагӣ аёнӣ маълум аст.

Мавлоно Ҷомӣ таҷаллии нури илоҳиро дар «Шарҳи рубоиёт» чунин ба қалам додааст:

*Нуре, ки бувад ҷаҳон аз ӯ молломол,
Маиҳуди дилу дида бувад дар ҳама ҳол.
Таҳсили шӯҳуд он чи маиҳуд бувад,
Дар қоидаи ақл муҳол аст, муҳол. [14, 52]*

Ҳамчунин, дар абёти зерин мазомини муштараки дигаре мушоҳида мегардад, ки аз таъсирпазирии Мавлоно Ҷомӣ аз ашъори Ибн Ал-Фориз шаҳодат медиҳад. Ибн Ал-Фориз дар қасидаи «Ҳамрия» овардааст:

وقالوا : شَرِبْتَ الْإِثْمَ ! كَلَّا ، وَإِنَّمَا شَرِبْتُ الْتِّي ، فِي ثَرَكِهَا ، عِنْدِي الْإِثْمُ [3, 143]

(Яъне: Гуфтанд, ки ту шароби гуноҳ нӯшидӣ! Ҳаргиз чунин нест, ман он шаробе нӯшидам, ки тарки он бароям гуноҳ аст).

Мавлоно Ҷомӣ мазмуни ин байтро дар яке аз абёти ғазалиёташ чунин зикр намудааст:

*Май ба фатвои шаръ гашта ҳаром
В-аз каффи ӯ ҳалол мебинам. [12, 101]*

Шоир дар ин байт майи заминии шаробхоронро аз нигоҳи шариат ҳукм карда, барои худ майи орифонро ҷоиз медонад. Мурод аз ин шароби урафо висоли ёру дидори таҷаллиёти раббонӣ буда, бо қалб эҳсос мешавад ва орифон аз нӯшидани чунин навъ шароб ҳаргиз худдорӣ намекунанд. Мавлоно Ҷомӣ зимни шарҳи байти суҳанвари ориф фарқияти шароби гунаҳкорон ва шароби аҳли ишқро ин гуна тамйиз кардааст: «Мурод бо

он мудома (май) хамрест, ки дар луғат аз он ба исм (гуноҳ) таъбир намоянд ва дар шариат шароби сувариву хамри ангурӣ, ки шурби он натиҷаи залол асту шориби он мустаҳқиқи азобу нақол, пас радду манъи он чамъ мекунад, ки калло ва ҳошо, ки ман ҳаргиз аз он май ошомам, ё бо шурби он оромам. Ман шароб аз чоми муҳаббат нӯшидаам ва дар мудовамат бар шурби он кӯшидаам, тарки ин шароб наздики ман гуноҳ аст ва торики шурби он дур аз машраби хушмандони огоҳ» [14, 176].

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ аз мавзуоти шеърии Ибн ал-Фориз, чун изҳори ишқи илоҳӣ, васфи шароби муҳаббат, сабру таҳаммули роҳи муҳаббат, шавқу висоли ёр, ситоиши қадаҳи ишқ, мартабаҳои қурбу висол ва амсоли инҳо таъсир гирифтааст.

Мазомини қасидаҳои Ибн ал-Фориз, махсусан ҳамон ишқи илоҳӣ ва васфи бодаву шароби муҳаббат ба эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ чунон таъсир намуда, ки дар тамоми анвои ашъори ӯ инъикоси ин маониро мушоҳида кардан мумкин аст. Ҷомӣ аз ин маонӣ баҳравар гардида, бо ҳунари баланди шоирӣ бар ашъори хеш зевари маъноӣ тоза зам карда, худро ҳамчун беҳтарин гиреҳкушои уқдаҳои шеъри Ибн Ал-Фориз муаррифӣ сохтааст.

Ҷомӣ дар баробари таъсирпазирӣ аз мазомини ашъори Ибн ал-Фориз аз шаклҳои абъти қасоид ва таркибу ибораҳои машҳури онҳо баҳравар гардидааст, ки ин нишона таъсири шеъри Ибн ал-Форизро бештар ва возеҳтар нишон медиҳад.

Баҳрабардорӣ аз бадеиёти ашъори Ибн ал-Фориз низ дар эҷодиёти Мавлоно Ҷомӣ бори дигар нуфузи ҳунари шоирии суҳанвари мисриро дар нигоштаҳои Ҷомӣ бозгӯ месозад.

КИТОБНОМА

1. Абдусатторов, Абдушукур. Мавлоно ва масъалаҳои интиқоли рубоӣ ба адабиёти араб/ Абдушукур Абдусатторов// Номаи донишгоҳ № 3 (31). – Хучанд, 2012. – С. 10-15.
2. Нуриддинова, Шахло. Таърихи ташаккул ва таҳаввули жанри рубоӣ дар шеъри арабӣ (асрҳои XI–XIII) / Шахло Нуриддинова. – Душанбе: СОНДТ, 2010. – 128 с.
3. ابن الفارض. ديوان ابن الفارض. / عمر ابن الفارض – بيروت: دار صادر، 1962/1382. – 222 ص.
4. ابن الفارض. ديوان ابن الفارض. / عمر ابن الفارض – القاهرة: المطبعة الميمنية، 1322. – 144 ص.
5. البوريني، بدر الدين الحسن، النابلسي، عبد الغني بن إسماعيل. شرح ديوان ابن الفارض / بدر الدين الحسن البوريني، عبد الغني بن إسماعيل النابلسي. / جمعه رشيد بن الغالب / ضبطه و صححه محمد عبد الكريم النميري. ج. 1. – بيروت: دار الكتب العلمية، 2002/1424. – 368 ص.
6. البوريني، بدر الدين الحسن، النابلسي، عبد الغني بن إسماعيل. شرح ديوان ابن الفارض / بدر الدين الحسن البوريني، عبد الغني بن إسماعيل النابلسي. / جمعه رشيد بن الغالب / ضبطه و صححه محمد عبد الكريم النميري. ج. 2. – بيروت: دار الكتب العلمية، 2002/1424. – 398 ص.
7. جامي، عبد الرحمن. شرح قصيده تائييه فارسيه (چاپ سنگي). – دهلي: مجتبائي، 1321. – 94-67 ص.
8. جامي، عبد الرحمن. اشعة اللمعات (چاپ سنگي). – دهلي: بشير. – 170 ص.
9. جامي، نورالدين عبد الرحمن ابن احمد. ديوان جامي. فاتحة الشباب. / مقدمه و تصحيح اعلاخان افصح زاد. زير نظر دفتر نشر ميراث مكتوب. ج. 1. – تهران: مركز مطالعات ايراني، 1378. – 940 ص.
10. جامي، نورالدين عبد الرحمن ابن احمد. ديوان جامي. جلد دوم. واسطة العقد و خاتمة الحياة. / مقدمه و تصحيح اعلاخان افصح زاد. زير نظر دفتر نشر ميراث مكتوب. ج. 2. – تهران: مركز مطالعات ايراني، 1378. – 734 ص.
11. جامي، نورالدين عبد الرحمن ابن احمد. مثنوى هفت اورنگ. جلد دوم. تحقيق و تصحيح اعلاخان افصح زاد و حسين احمد تربيت. زير نظر دفتر نشر ميراث مكتوب. – تهران: مركز مطالعات ايراني، 710. – 1378 ص.
12. جامي، عبد الرحمن بن احمد. ديوان كامل جامي / با مقدمه يي وسيع در تاريخ ادبي، فلسفي و سياسي قرن نهم و بحثي انتقادي در احوال و آثار و نقد سروده هاي جامي و پيوستى از بيست و پنج فهرست و ويراسته هاشم رضى. – تهران: انتشارات پيروز، 1341. – 953 ص.

13. جامی، عبد الرحمن بن احمد. کلیات دیوان جامی/یا مقدمه فرشید اقبال. -تهران: اقبال، 1385. - 711 ص.
14. جامی، عبد الرحمان. سه رساله در تصوف «لوامع» و «لوايح» در شرح قصیده «خمريه» «ابن فارض و در بيان معارف و معانی عرفانی، با انضمام «شرح رباعیات در وحدت وجود» / با مقدمه ایرج افشار. - تهران: انتشارات فرهنگ ایرانزمین، 1390. - 142 ص.
15. حافظ شیرازی. دیوان حافظ / حافظ شیرازی / تصحیح بهاء الدین خرمشاهی. - تهران: انتشارات نلوفر، چاپ اول، 1373. - 669 ص.
16. نوربخش، جواد. فرهنگ نوربخش «اصطلاحات صوفیه». / جواد نوربخش. ج. 2. - تهران: انتشارات خانقاه نعمت اللهی، 1366. - 150 ص.

ТАЪСИРИ АШЪОРИ ИБН АЛ-ФОРИЗ БА ЭҶОДИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ибн Ал-Фориз шоири бузурги суфия, қабл аз Ҳама, қасидасарои тавонои олами ирфон аст. Бо вуҷуди ҳаҷман хурд будани девони ашъори орифи араб (1793 байт), зебоиву латофат, мазмуну муҳтавои баланд ва ҳунари эҷоди ӯ донишмандону урафои баъдинаро таҳти таъсири худ қарор дод. Қасида дар девони Ибн Ал-Фориз мақоми намоёнро ишғол менамояд ва маҳз шарҳҳои зиёд бар қасоиди ӯ навишта шудаанд. Яке аз шоирони форсу тоҷик, ки аз назми ошиқонаи Ибн Ал-Фориз таъсир пазируфтааст, Абдуллаҳмони Ҷомӣ мебошад.

Мавлоно Ҷомӣ дар радифи таъсирпазирӣ аз мазомин ва муҳтавои ашъори Ибн Ал-Фориз аз шаклҳои зоҳирии абёти қасоид ва таркибу ибораҳои маъруфи онҳо истиқбол намудааст, ки ин ҷиҳат таъсири шеъри Ибн Ал-Фаризро ба эҷодиёти Ҷомӣ боз ҳам возеҳтар нишон медиҳад. Таъсирпазирӣ аз бадеиёти ашъори Ибн Ал-Фориз низ дар эҷодиёти Абдуллаҳмони Ҷомӣ бори дигар нуфузи ҳунари шоирии суҳанвари мисриро дар осори Ҷомӣ баён месозад.

Мавзӯоти шеърие, ки Ибн Ал-Фориз ва Абдуллаҳмони Ҷомиро бо ҳам мепайвандад, изҳори муҳаббати илоҳӣ, васфи шароби ишқ, таҳаммули душвориҳои роҳи муҳаббат, шавқу висоли ёри ҳақиқӣ, васфи паймонаву қадаҳи ишқ, расидан ба мартабаҳои қурбу висол, тавсифи қалбу замири ҳақиқӣ ва амсоли инҳоро ташиқ медиҳанд.

Калидвожаҳо: адабиётшиносии муқоисавӣ, адабиёт ва фарҳанги араб, Ибн Ал-Фориз, Абдуллаҳмони Ҷомӣ, таъсирпазирӣ, девони шеър, қасидаи «Тоияи кубро», «Ҳамрия», шарҳҳо, шеъри ирфонӣ, ишқи илоҳӣ.

ВЛИЯНИЕ ПОЭЗИИ ИБН АЛЬ-ФАРИЗА НА ТВОРЧЕСТВО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Ибн аль-Фариз – великий суфийский поэт – был известен, прежде всего, своими касыдами, считающимися шедеврами в мировой мистической поэзии и литературе, и, несмотря на немногочисленность поэтических строк его дивана (всего 1793 бейта), красота изложения, изысканность форм и содержания его произведений явились предметом подражания последующих поэтов этой школы. Касыда, как поэтический жанр, в творчестве Ибн аль-Фариза занимает главное место, и комментарии к ним получили широкое распространение в мировой суфийской поэзии. Среди персидско-таджикских поэтов его последователем считается Абдуллахман Джами.

Джами, вдохновленный поэзией и творчеством Ибн аль-Фариза, привнес яркие краски и глубокий смысл его стихов в свое творчество. Путем подобного подражания ему удалось передать суть и значение художественных ценностей арабской литературы в таджикско-персидской поэзии и литературе.

Тематическая общность поэзии Ибн аль-Фарида и Абдуррахмана Джамии заключается в поиске форм выражения божественной любви, перенесения трудностей и лишений на пути к истинной любви, страстное стремление к встрече с возлюбленной, воспевание любви и истинных душевных чувств и т.п..

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, арабская литература и культура, Ибн аль-Фарид, Абдуррахман Джами, влияние, диван поэзии, «ат-Таия ал-кубра» и «ал-Хамрия», комментарии, мистическая поэзия, божественная любовь.

THE INFLUENCE OF THE POETRY OF IBN AL-FARID TO THE WORK OF ABDURRAHMAN JAMI

Ibn al-Farid, the great Sufi poet, was known, first of all, for his qasidas, which are considered masterpieces in world of mystical poetry and literature, and, despite the scarcity of poetic lines of his divan (only 1793 bits), the beauty of presentation, the sophistication of forms and content of his works were the subject of imitation of subsequent poets of this school. Qasida, as a poetic genre, occupies the main place in the works of Ibn al-Farid, and comments on them are widely used in world Sufi poetry. Abdurrahman Jami is one of the Persian-Tajik poets influenced by Ibn al-Farid's love poetry.

Jami, inspired by the poetry and work of Ibn al-Farid, brought his bright colors and deep meaning into his work. Through these imitations, he managed to convey the entire aspect of the artistic values of Arabic literature in Tajik-Persian poetry and literature.

The thematic commonality of the poetry of Ibn al-Farid and Abdurrahman Jami is the search for forms of expression of divine love, the transfer of difficulties and hardships on the way to true love, the passionate desire to meet with the beloved, the singing of love and true spiritual feelings, etc..

Key words: comparative literature, Arabic literature and culture, Ibn al-Farid, Abdurrahman Jami, influence, poetry, "at-Taiya al-kubra" and "al-Hamriya", comments, mystical poetry, divine love.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Аълохуча Сайнозимович – аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 985342442. E-mail: xolov.a@list.ru

Сведения об авторе: Холов Аълохуджа Сайнозимович - аспирант Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ. Тел.: (+992) 985342442. E-mail: xolov.a@list.ru

About the author: Kholov A'lokhuja Saynozimovich, Post-graduate Student in the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST. Tel.: (+992) 985342442. E-mail: xolov.a@list.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891.550.092

МЕТОДИ СОХТОРШИНОСИИ ИСИДОР ЛЕВИН
ДАР ФОЛКЛОРШИНОСИИ ТОҶИКОН*Равшан Раҳмонӣ**Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мактаби сохторшиносӣ дар илми фолклоршиносии ҷаҳон аз охири садаи XIX оғоз шуда, пажухандагон ба таҳқиқи сохти матни гуфторӣ, миқдори матни сабтшуда, густариши он дар дохили як кишвар ва баъд дар кишварҳои гуногуни олам машғул шуданд. Ин мактаб дар асоси баҳсҳои назарии «Мактаби устурашиносӣ», «Мактаби муҳочират», «Мактаби таърихӣ», «Мактаби инсоншиносӣ» дар кишварҳои аврупоӣ ба вучуд омад. Агар устурашиносон бунёди аслии мотивҳои фолклориро ба устураҳои замони қадим вобаста донанд, намоёндагони «Мактаби муҳочират» ба ҳичрати матнҳо аз тариқи одамон ба кишварҳои дигар таваҷҷуҳи бештар менамуданд. Мактабҳои дигар ба таърихи пешинаи матн, ба расму оинҳо вобаста будани матн аҳаммият меоданд. Аммо ҳадафи мактаби сохторшиносӣ дигар буд.

Дар садаи XIX дар кишварҳои аврупоӣ матнҳои зиёд ғирдоварӣ шуданд. Гурӯҳе аз пажухандагон ба табақабандӣ ва ё дастабандии онҳо шуруъ намуда, ба таърихи пайдоиш ва муҳити ҷуғрофӣ он аҳаммият доданро пешниҳод карданд. Дар натиҷа дар кишвари Финланд назарияи «Мактаби таърихӣ-ҷуғрофӣ» ё номи дигари он «Мактаби сохторшиносӣ» ба вучуд омад, ки онро «Мактаби сохторшиносии Финланд» низ мегӯянд. Бунёдгузори ин мактаб муҳаққиқони фин Ю. Крон (1835-1888), К. Крон (1863-1933) ва А. Аарне (1867-1925) буданд, ки онҳо бо омӯзиш ва пажӯҳиши сюжетҳои сайёри муҳочир (кӯчӣ) машғул шуданд. Дар пажӯҳишҳои олимони Финланд Ю. Крон, К. Крон ва баъдтар А. Аарне назарияи «Мактаби муҳочират» бо равиши сохторшиносӣ муттаҳид гардид. Дар натиҷа бар асоси афсонаҳои аврупоӣ асари машҳури Анти Аарне «Нишондоди типҳои афсонаҳо» (1910) ба вучуд омад. Ҳар матн як тип шумурда шуда, бо рақаме ифода гардид. Баъдан ин асар аз ҷониби фолклоршиносии амрикоӣ С.Томпсон (S.Thompson) такмил ёфт ва борҳо зерини «Типҳои сюжетҳои афсонаҳо» нашр шуд, ки дар афсонашиносии ҷаҳон ҳамчун нишондоди Аарне-Томпсон машҳур аст [ниг.: Aarne 1910; Krohn 1926; Aarne, Antti & S. Thompson 1973; Коккъяра 1960].

Дар охири садаи XX пажӯҳишгари олмонӣ Ханс-ЙорҶ Утхер (Hans-Jörg Uther) кори А. Аарне ва С. Томпсонро идома дода, пажӯҳиши онҳоро такмил намуд. Баъзе рақамҳои типҳоро муттаҳид сохт. Дар натиҷа соли 2004 «Типҳои байналмилалӣ афсонаҳо» дар се ҷилд бо иловаҳо ва тағйирот дар аввали садаи XXI ба нашр расид. Ин типҳо аз шумораи 1 то шумораи 2399 иборат буда, дар васат баъзе шумораҳо барои типҳои наваҷуд, ки шояд дар оянда маълум шаванд, ҳолӣ гузошта шудааст [ниг.: Uther, 2004].

Ин равиши пажӯҳиши матнҳои насри гуфторӣ, ба хусус афсона, дар кишварҳои дигар низ пайравони худро пайдо намуд. Чунин типҳои нишондодҳо (ба русӣ: «указатели») дар асоси таҳқиқи А. Аарне ва С. Томпсон дар кишварҳои гуногуни олам ба вучуд омаданд. Дар ҳар кишваре, ки агар матнҳои зиёди насри гуфторӣ ва афсонаҳо сабт шуда бошанд, тибқи шуморагузори А. Аарне ва С.Томпсон ин гуна типҳои нишондодҳо таҳия гардиданд.

«Мактаби сохторшиносии финландӣ» идомаи «Мактаби муҳоҷират» буда, дар кишварҳои гуногуни олам тарафдорони худро пайдо кард. Аз ҷумла Р. Кёлер, М. Ландау, И. Больте (Олмон). Г. Парис, Э. Коскен (Фаронса). А. Клаустон (Британияи Кабир), А. д'Анкона, Д. Компаретти (Италия), Й. Поливка (Чехия), В. Пропп ва Н. П. Андреев (Русия) ва ғ. Фоклоршиносии рус В. Я. Пропп ба таҳқиқи сохтори афсонаҳои русӣ машғул шуда, рисолаи илмӣ «Морфология сказки» (Сохтори афсона)-ро (1927) ба нашр расонд.

Пасонтар муҳаққиқон ба матнҳои фолклорӣ аз тариқи равиши таърихӣ-муқоисавӣ назар намуданд. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон пажухандагоне буданд ва ҳастанд, ки дар пажуҳишҳои онҳо оид ба масъалаи густариши мотивҳо, лейтмотивҳо, сюжетҳо ва образҳои сайёр ибрази назар шудааст. Ин гуна корҳо то имрӯз идома доранд. Аз ҷумла, фолклоршиносии олмонӣ У.Марзулф бо ҳамин равиши илмӣ афсонаҳои эронӣ, латифаҳои арабӣ ва густариши «Ҳазору як шаб»-ро дар кишварҳои аврупоӣ мавриди пажуҳиш қарор додааст [ниг.: Марзулф 1371; Marzolph 1992; Marzolph 2004].

Минбаъд дар кишварҳои гуногуни олам пажухандагон аз назарияи мактабҳои устурашиносӣ, муҳоҷирати матнҳои фолклорӣ, ба хусус сохторшиносии А. Аарне, С. Томпсон, В. Пропп, У. Марзулф, Ҳ.Ч. Утхер ва дигарон истифода намудаанд. Яке аз пажухандагоне, ки бо ин метод кор карда, онро тақмил дод ва баъзе аз фондҳои фолклори кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравиро барои табақабандӣ намудан, ба система даровардан роҳнамоӣ намуд, Исидор Левин буд.

Левин Исидор Ҳаймович (Гаймович) 20 сентябри соли 1919 дар шаҳри Даугавпилс (Дивинск)-и кишвари Латвия дар хонаводаи яҳудӣ ба дунё омада, 24 июли соли 2018 дар шаҳри Ҳамбурги кишвари Олмон дар синни 99-солагӣ аз олам даргузаштааст.

Падару модараш ўро дар синни шашсолагӣ ба мактабе медиҳанд, ки дар он ҷо дарсҳо ба забони қадими яҳудӣ буданд. Бо ин забон дар ҳеҷ ҷое ҳарф намезаданд. Баъд ӯ ба гимназияи чорсолаи яҳудиён дохил шуда, соли 1937 соҳиби мадрак (аттестат) мешавад. Омӯзгорони ин гимназия парваришёфтаҳои Донишгоҳи Йерусалим буданд. Худи ҳамон соли 1937 И. Левин шомили Донишгоҳи Тарту (собиқ Дерптс)-и кишвари Эстония гардида, ихтисоси «Илмҳои яҳудиён»-ро интихоб кард, ки бо ҳамин ном дар он донишгоҳ кафедрае амал мекард. Ин кафедра бо пешниҳоди физики машҳури ҷаҳонӣ Алберт Эйнштейн барои наҷот додани илми яҳудиён дар Аврупо созмон ёфт, ки аз ҷониби миллатгароён дар Олмон барҳам дода шуда буд. Ў кӯшиш кард, ки дар ду кафедра таълим гирад. Яке кафедраи илмҳои яҳудии факултаи философия ва дигаре кафедраи мардумшиносии муқоисавии факултаи диншиносӣ буд. Дар он донишгоҳ дарсҳо ба забони олмонӣ буданд, ки ӯ ба ин забон хуб тақаллум мекард. Дар Донишгоҳи Тарту таваҷҷуҳи ўро як донишманди меҳрубон, шарқшинос, диншинос, фолклоршинос, файласуф, филолог, шоир, тарҷумон Уку Мазинг (Uku Masing, 1909-1985) ҷалб намуд. Барои он ки аз дониши ӯ бештар баҳра гирад бояд забони эстониро ёд мегирифт. И. Левин ин забонро дар ду семестри аввал аз худ намуд. Ў аз Уку Мазинг аз библияшиносӣ ва шарқшиносӣ таълим гирифт. Дар он солҳо аз донишгоҳи Лейпсиг ба Донишгоҳи Тарту профессори машҳур сомишинос Лазер Гулкович даъват шуд, ки И. Левин аз дониши сомишиносии (семитшиносии) вай баҳра бурд. Ҳамин тавр, ба И. Левин «Муқоисаи фолклори ҷаҳонӣ ва эстонӣ»-ро профессор Валтер Андерсен (185-1962) таълим дод. Ин донишманд намоёндаи мактаби таърихӣ-ҷуғрофии финӣ-эстонӣ буда, бехтарин донанда ва пажухандаи афсонаҳои ҷаҳон маҳсуб мешуд ва қариб 40 забонро медонист. Валтер Андерсен дар афсонашиносии ҷаҳон оид ба тақдир сабти матнҳо, ҷӣ гуна интиқол ёфтани як матн аз насл ба насл, озмоишҳои таҷрибавӣ

гузаронида дар баррасии матни насри гуфторӣ (ба хусус афсона) назари вижаи худро дошт [ниг.: Anderson, 1951; Anderson, 1956; Венедиктова, 2019].

И. Левин аз чунин донишмандони номдору заҳаматкаши замони худ таълим гирифта, на танҳо чанд забонро медонист, балки бо гурӯҳи забонҳо ошно буд. Ӯ барои инкишофи донишҳои филологии худ забонҳои балтӣ, германӣ, романӣ, славянӣ, финоугурӣ ва забонҳои қадмӣ ва анвои нави забонҳои сомиро медонист. Ӯ Донишгоҳи Тартуро соли 1941 хатм карда, зиндагиашро баъди ба СССР (Иттиҳоди Шуравӣ) ҳамроҳ шудани Эстония, дар ҳамон ҷо идома дод.

Вақте ки соли 1939 Ҷанги дуҷуми ҷаҳон оғоз шуд, яҳудиён аз ҷониби фашистон саҳт таъқиб мешуданд. Дар Эстония И. Левин дар хонаи омӯзгор ва тарбиятгари худ Уку Мазинг иҷоранишин буд.

Соли 1942 дар конфронси Ванзей аз ҷониби фашистон омили тамоми яҳудиёни кишварҳои Аврупо мавриди баррасӣ қарор гирифт. Фашистон чунин фикр мекарданд, ки рӯйхати тамоми яҳудиён дар дасти онҳост ва бовар доштанд, ки дар кишвари Эстония яҳудиён нестанд. Вале дар он замон дар Эстония ҳаддиқал як нафар яҳудӣ зиндагӣ мекард. Ин Уку Мазинг буд, ки бо ҳамсараш ва боз чанде аз дӯстон тавонишанд И. Левинро аз марг наҷот диҳанд. Ӯ борҳо дучори марг шуд ва дӯстонаш низ борҳо ҷони худро ба хатар гузоштанд, то И. Левин ба дасти фашистон наафтад. Баъдҳо И. Левин дар ёддоштҳои худ зеро унвони «Аз ҳазинаҳои зиндагӣ ва андешаҳои ман» хотираҳо ёдрас шудааст, ки ҳар бор, агар ҳабаре аз омадани фашистон расид, маро ба ҷойе пинҳон мекарданд. Боре маро ба «қӯра»-и гӯсфандон бурданд ва то рафтани полисҳо дар он қӯра мондам. Мегӯяд, ки «ҳар рӯз, ҳар соат ва ҳар лаҳза метавонист барои зиндагии ман охириин бошад» [ниг.: Левин, 2009].

Вале соли 1942 И. Левин аз ҷониби ҳукумати эстонӣ гирифтори асорат шуд. Ӯ се сол бо номҳои мустаор дар Эстония буд. Вале, Левин азобҳои даҳшатборро аз сар мегузаронид. Ӯ азияти зиндони Печора, лагери Тарту, зиндони Таллин, конслагери Штуттгоффо аз сар мегузаронид. Дар ҳар маврид ӯро донишмандони забонҳои кишварҳои Назди Балтика наҷот медод, ки ҳамеша худро аз ин минтақа мегуфт. Ӯ дар баъзе мавридҳо номи аслиашро намегуфт. Вақте ки полисҳо ҳангоми асир намудан аз вай пурсиданд, ки ту муқобили кадом давлат мубориза мебарӣ? И. Левини зирак посух медод: «Ман дар муқобили ягон давлат нестанд, ман худро тобеи Худои Инҷил медонам». Дар зиндонҳо ӯ бо одамони миллатҳои гуногун дучор мешавад. Дарсҳои этнографии дар Донишгоҳи Тарту омӯхтааш дар зиндон ба кор меравад. Ӯ ҳам ботинан ва ҳам зоҳиран эҳтиёт мешавад. Дар зиндон чанд нафар ӯро мешиносанд, вале Исидори хушёр зуд ҷорое адешида ба танҳой ба онҳо мегуфт, ки ҳамдигарро намешиносем. Донишмандони забони олмонӣ боиси он мешавад, ки Левин зинда монад. Ӯ дар зиндон ҳамчун тарҷумон анкетаҳои зиндонӣро пур менамуд. Пас аз азиятҳои зиёд 8 марти соли 1945 аскарони Шуравӣ ба олмониҳо фишор меоранд. Зиндонбонҳо фирор ва зиндониҳо дар васати роҳ монданд. Ин ҳодиса дар кишвари Полша рух дод. Ӯ мегӯяд, ки ман метавонистам дар Полша монам, вале шаҳри Тарту маро ба сӯи худ мекашид. Чанд муддат дар Полша бемадор, гурусна, бо захмҳои зиёд, ҳамроҳи зиндониҳо ва мардуми саргардон рӯз мегузаронд. Аскарони Шуравӣ забони полякиро намедонистанд. И. Левин соли 1945 дар Полша тарҷумони сарбозони Шуравӣ буд ва сипас бо азоб ба шаҳри Тартуи Эстония меравад. Мефаҳмад, ки волидайн ва ҳамаи хешовандонаш соли 1941, дар Латвия аз ҷониби фашистон ба қатл расидаанд. И. Левин соли 1945 дар Тарту бо устодаш Угу Мазинг вомахӯрд, ки барояш лаҳзаи гуворое буд, вале ин дафъа аз ҷониби кормандони ҳукуқи Шуравӣ дастгир мешавад. Ӯ бояд исбот мекард, ки ҷаро

Гитлер ўро қатл накард ва бо кадом супориш ба Эстония фиристод. Баъди тахминан як соли зиндонӣ, сабру таҳаммул ва талошҳои мантиқӣ бегуноҳии ӯ собит гашт ва ба озодӣ баромад [ниг.: Левин, 2009].

И. Левин пас аз ҷанг як сол (1946-1947) дар Донишгоҳи Тарту дар риштаи ҳуқуқшиносӣ таҳсил карда, баъдҳо пурра ба пажӯҳиши масъалаҳои гуногуни илми фолклоршиносӣ рӯ меорад. Кӯшиш менамояд, ки барои олимони эстонӣ шароити мусоиди таҳқиқро ба вучуд орад, то онҳо кор карда тавонанд. И. Левин ба Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) рафта, ба Институти шақшиносии АИ СССР ба аспирантура шомил шудан меҷӯад. Вақте ки соли 1947 фолклоршиносон В.Я.Пропп ва М. К. Азадовский аз фолклоршиносии муқоисавӣ аз ӯ имтиҳон мегиранд, аз дониши вай дар ҳайрат мемонанд [ниг.: Kostjuchin, 2016, p. 997].

Аз сабаби напазируфтани дипломи Донишгоҳи Тарту дар Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ӯ солҳои 1952-1955 дар Донишқадаи педагогии Ленинград ба номи Гертсен дар риштаи забон ва адабиёти рус таҳсил мекунад. Сипас, аз соли 1956 дар Институти таҳқиқоти олмонии Ленинград ифои вазифа мекунад.

И. Левин ба илми фолклоршиносии Иттиҳоди Шӯравӣ бо назарияи вижаи худ, табақабандии матнҳо, методи муқоисавӣ, таҳқиқи вариантҳо, муайян кардани типҳо ва пажӯҳиши сохторшиносӣ ворид мешавад. Ин ҳамаро дар солҳои 1937-1941 дар Донишгоҳи Тарту аз фолклоршиносии машҳури он замон омӯхта буд. Дар охири солҳои 40-50-уми садаи XX ӯ кӯшиш менамояд, ки идеяи худро дар амал татбиқ намояд. Ҳарчанд фолклоршиносон ва адабиётшиносон ба дониши назарии ӯ баҳои баланд дода бошанд ҳам, то сазовор шудан ба дараҷаи илмӣ, андешаҳои назарияшро амалӣ карда наметавонад.

Инак, И. Левин барои навиштани рисолаи илмӣ солҳо заҳмат мекашад. Ба сарчашмаҳои бостонӣ рӯ меорад. Ӯ баъди заҳматҳо оид ба таърихи яке аз сюжетҳои бобулиёни қадим зерини унвони «Этана. Ривояти шумерӣ-аккодӣ. Таҳқиқи манбаъшиносӣ» рисолаи илмӣ менависад. Мухтасари онро соли 1966 дар маҷаллаи фолклоршиносии «Фабула» (Fabula), ки ба забони олмонӣ дар Гуттингени Олмон ҷоп мешавад, ба нашр мерасонад. Типи ин матн дар нишондоди Аарне ва Томпсон таҳти шумораи «AaTh 537 (=AaTh 222+B+313 B)» қайд шудааст [ниг.: Levin, 1966, p. 1-63]. Инак, И. Левин соли 1967 рисолаи номзадии худро бомуваффақият дифоъ мекунад [ниг.: Левин, 1967].

Шогирдаш В. Венедиктова мегӯяд, ки ин матн қадимтарин афсона дар ҷаҳон, устура дар бораи шоҳи афсонавии шумериҳо Этана мебошад, ки ба боли уқоб савор шуда, ба осмон парвоз кардааст. Зиндагӣ ва диловарии Этана тамоми афкори сарояндагон ва шоирони замони бостонро ба худ ҷалб намудааст. Нишонаҳои осори хаттӣ ва ривоятҳои гуфторӣ дар бораи Этанаро И. Левин дар сюжетҳои таърихӣ адабиёти атиқа, яҳудӣ, форсӣ ва асрҳои миёнаи аврупоӣ пайдо мекунад. Барои баррасии ин матн ӯ бо шинохти манбаъҳо машғул мешавад. Дар натиҷаи омӯختани сарчашмаҳои зиёд И. Левин 400 варианти матни фолклории халқҳои гуногуни оламо баррасӣ менамояд. Автореферати рисолаи илмӣ ба забони русӣ ба нашр расидааст. Ҳамзамон, 5 асари муаллиф оид ба ин мавзӯ ба забони олмонӣ ҷоп шудаанд. Рисолаи илмӣ И. Левин барои фолклоршиносон хеле ҷиддӣ ва муҳим буд. Дар атрофи он бахсу мунозираҳои ҷолиб сурат гирифт. Ӯ дар он ҷаласаи Шӯрои дифоъ соҳиби унвони номзоди илмӣ филологӣ гардид. Вале пас аз ҷанд моҳ дар ҳамон Шӯрои илмӣ Институти шарқшиносии АИ СССР (Иттиҳоди Шӯравӣ) дар атрофи ин рисола дубора бахс сурат мегирад ва дар натиҷа аъзои Шӯрои илмӣ ин рисоларо бо як овоз ҲАМЧУН

рисолаи докторӣ мепазиранд. Исидор Левин доктори илмҳои филологӣ шинохта мешавад. Ба дониши густурда ва пажӯҳиши амиқу дақиқи ӯ фолклоршиносони шинохта: М. К. Азадовский, В. Я. Пропп, В. М. Жирмунский, шарқшиносон: И. М. Дяконов ва И. Д. Амосин, адабиётшинос ва тарҷумон Е. Г. Эткинд ва дигарон баҳои баланд медиҳанд [ниг.: Левин, 1967; Венедиктова, 2019].

И. Левин пажӯҳишгари фолклори муқоисавӣ ва эстонӣ, яҳудишинос, диншинос ва муҳаққиқи Инчил буд. Аз сабаби он ки аз назария ва мактабҳои гуногуни фолклоршиносии олмонӣ ва русӣ бохабар буд ва забони олмонӣ ва русиро низ хуб медонист, бештари асарҳои илмӣ худро ба ин забонҳо таълиф намудааст. Ба ҳар ҳол, аз андешаҳои назарии ӯ фолклоршиносон бохабар шуданд.

Аз соли 1966 то соли 1984 роҳбари гурӯҳи табақабандӣ ва пажӯҳиши сохторшиносии матнҳои фонди фолклори шуъбаи фолклори ИЗА ба номи Рӯдакии АИ ҶТ буд. Зери назари ӯ матнҳои дар фонди фолклори ин шуъба мавҷуд мувофиқи равишҳои байналмилалӣ, вале бо методи вижаи ӯ ба танзим дароварда шуданд. Ҳар як матн, чи хурду чи бузург бо вариантҳои соҳиби шиносномаи воқеӣ гардид.

Баробари ба танзим дарвардани матнҳои мавҷуд бо сарвари академик Р. Амонов ва равиши илмӣ профессор И. Левин барои наشري куллии бисёрчилдаи фолклори тоҷикон омодагӣ гирифта шуд. И. Левин хангоми дар ИЗА-и ба номи Рӯдакӣ кор карданиш ба гурӯҳи фолклоршиносони тоҷик дар таҳияи матни илмӣ «Куллии фолклори тоҷик» роҳбарӣ намуд ва яке аз мураттибони баъзе аз ҷилдҳои он буд. Аз ҷумла соли 1981 дар Маскав, ҷилди аввали «Куллии фолклори тоҷик. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот» (Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич) ба нашр расид. Куллийт бо муқаддимаи муфасссал ва дақиқи И. Левин ба забони русӣ ва матнҳои афсонаҳо бо лаҳҷа ба забони тоҷикӣ ва русӣ chop шуд. Дар куллийт чанд нуктаи муҳим ҳаст, ки барои омӯхтани густариши матнҳои тоҷикӣ барои пажӯҳандагони кишварҳои дигар низ ҷолиб буд. Инҳо «Сигнатураи матнҳо», «Ҳаритаи Осиёи Миёна», «Ҳудуди сабти матнҳо», «Нақшаи омӯхта шудани маҳалҳо», «Рӯйхати маҳалли навишти матнҳои T001-T419», «Матнҳо», «Рӯйхати ҷамъкунандагони матнҳои chopшуда», «Рӯйхати гӯяндагони матнҳои chopшуда», «Хроносотсиограмма ва картограмма», «Кодификатори услуб», «Феҳристи услуб», «Каталоги типҳои афсона», «Феҳристи мавзӯҳо» ва ғайра мебошанд [10].

Наشري ҷилди аввали «Куллии фолклори тоҷик» аз ҷониби пажӯҳандагони кишварҳои хориҷӣ низ баҳои баланд гирифт. Ин гуна равиши таҳқиқ тавачҷуҳи фолклоршиносони собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравиро низ ба худ ҷалб намуд. Дар натиҷа ӯ бо ҳамин равиш барои табақабандии бойгонии фолклори арманӣ ва дигар мардумони Қафқоз низ роҳнамоӣ кард.

Равиши таҳияи куллии фолклори тоҷик барои пажӯҳандагони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷолиб буд. Ба ин васила дар шаҳри Кишинёви Ҷумҳурии Молдова аз ҷониби АИ СССР машварати илмӣ баргузор мешавад. Дар ин машварти илмӣ гузориши Р. Амонов ва И. Левин зери унвони «Таҷрибаи таҳияи куллии фолклори тоҷик» пешниҳод шуда, он соли 1984 дар маҷмӯаи «Фольклорное наследие народов СССР и современность» дар Кишинёв ба нашр мерасад [3, 382-387].

Яке аз заҳматҳои И. Левин оид ба таҳқиқи табақабандӣ, таҳлили миқдорӣ ва сохтори латифа, ки дар солҳои 80-уми садаи XX анҷом ёфта буд, пас аз солҳо ҳамчун идомаи ҷилдҳои «Куллии фолклори тоҷик» нашр шуд. Китоби «Свод таджикского фольклора. Шутки» (Книга 1) соли 2007 chop шуд, ки баррасии густурдаи латифахоро дар бар мегирад. Ин асари илмӣ И. Левин ба забони русӣ таълиф шуда, як навъи

муқаддимаи муфассал барои куллии латифаҳои тоҷикӣ мебошад. И. Левин дар бораи равиши илмӣ ин чилд дар сатҳи байналмилалӣ, ба таври муфассал бо далелҳои мустанади иттилоӣ додааст. Ӯ латифаро ҳамчун шӯхӣ («шутки») таҳқиқ намудааст. «Свод таджикского фольклора. Шутки» аз панҷ бахш иборат мебошад. И. Левин дар бахши аввал омӯзиши масъаларо дақиқ намудан хоста, дар бораи истилоҳот, муайян намудани истилоҳи «шӯхиҳо» («шутки»), шӯхиҳо ва анвои омехтаи суҳаншиносӣ суҳан меронад. Дар бахши дуюм оид ба масъалаи назарӣ баҳс намуда, роҷеъ ба таҳаввули табақабандии матни шӯхиҳо, табақабандии иҷтимоӣ-равоншиносии шӯхиҳо, табақабандии сохтҳои шӯхиҳо, табақабандии хусусиятҳои шӯхиҳо, табақабандии бешабоҳатии шӯхиҳо, табақабандии поэтикаи шӯхиҳо, дастабандии мазмунӣ шӯхиҳо фикри худро баён менамояд. Мубоҳисаҳои И. Левин ҷолиб аст. Ӯ на танҳо дар асоси гуфтаҳои фолклоршиносон, балки барои исботи баъзе нуктаҳои назарӣ ба осори файласуфон низ така мекунад. Пажӯҳанда дар бахши сеюм оид ба инъикоси репертуар суҳан гуфта, дар бораи методикаи тарзи ба низом даровардани «Куллии» (Свод), тавзеҳоти мавзӯӣ, тавзеҳоти воқеӣ назари худро баён месозад. Бахши чоруми рисола «Экзегетика» номида шудааст. Ба назари мо, ин ҳамаи техникаи аст. Дар асл «Экзегетика» ба маънои тафсир аст. Дар ин бахш ӯ дар бораи ҷустори муҳтавои шӯхиҳо, тафсири суфиёнаи сюжетҳо, шарҳи шӯхиҳо аз ҷониби фолклоршиносони тоҷик суҳан гуфтааст. Бахши панҷуми ин пажӯҳиши арзишманд «Китобиносии бар муқаддимаи куллии шӯхиҳо» ном дошта, оид ба латифа ва осори ҳазлу шӯхӣ, сарчашмаҳои зиёди илмиро ба ҷандин забони гуногуни аврупоӣ, русӣ, тоҷикӣ овардааст. Ин асари И. Левин, ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ таълиф шудааст, солҳо нашр нагарадид. Хушбахтона, пас аз Истиқлоли Тоҷикистон дастраси пажӯҳандагон. Акнун ин асари илмӣ барои пажӯҳандагони тоҷик роҳнамоӣ хубе аст [ниг.: Левин, 2007].

Ҳамзамон бо ин рисолаи арзанадаи И. Левин соли 2007 «Куллии фолклори тоҷик», Ҷилди II (Китоби 2), ки матни латифаҳои тоҷикиро дар бар мегирад, ба нашр расид, ки мурағибони он Ҷ. Рабиев, Д. Обидов, Э. Улуғзода, И. Левин мебошанд. «Куллии фолклори тоҷик» (Латифаҳо) бо пешгуфтори Д. Обидов ҷоп шудааст. Эшон дар муқаддимаи он аввал дар бораи гузаштаи латифаҳо суҳан гуфта, ишорат намудааст, ки дар осори Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлоно, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҷомӣ, Убайди Зоконӣ ва дигарон латифа бо номҳои гуногун ба кор мерафтааст. Баъдан ӯ бар он ишорат менамояд, ки аз қадим минтақаҳои латифаҳои тоҷикӣ ғирдоварӣ шудааст. Ҳамчунин, ӯ роҷеъ ба истилоҳи мардумии латифа, қаҳрамонҳои асосӣ ва маҳаллии он, мавзӯи онҳо, пажӯҳандагони латифаҳо суҳан меғӯяд. Сипас дар китоб 327 матн бо сабаби мустанади илмӣ оварда шудааст. Ин китоб қомилан бо равиши илмӣ байналмилалӣ, бо ҳамон методи И. Левин таҳия шуда, ҳар матн ба типҳои рақамҳои «Л001,1», «Л002,1» ва ғайра ишора ғардидааст. Дар айни замон дар охири ҳар матн сарчашмаи аслии онҳо, ки дар фонд ба шакли «ФФП: 8719 Ж42 ДШН 1965» аст, нишон дода шудааст. Ҳамин тавр, пас аз матнҳо «Рӯйхати ғӯяндаҳо», Рӯйхати ғирдоварандаҳо», «Феҳристи қалидвожаҳои мотивҳо», «Нишондиҳандаи мотивҳо», «Антропонимҳо – исмҳои хос», «Этнонимҳо – мансубият ба халқ, маҳал ва қabilaҳо», «Топонимҳо», «Таҳлили типологии мотивҳо», «Хроносотсиограммаи умдаи мотивҳо», «Харитаҳо» оварда шудааст. Ин навъ қорҳои илмӣ, ки дар асоси роҳнамоии И. Левин анҷом ёфтаанд, барои пажӯҳандагони гуногуни улуми иҷтимоӣ низ аҳамият доранд [ниг.: Куллии фолклори тоҷик (Ҷ.2, китоби 2) 2007].

Агарчи дар солҳои 60-80 бо заҳмати зиёд, бо методи илмӣ И. Левин қанд қилди «Куллии фолклори тоҷик» дар сатҳи байналмилалӣ ба равиши илмӣ нав ба нашр омода шуд, вале афсӯс, ки то имрӯз қафат қанд қилди он ба таври пароканда – қилдҳои I

(1981); II (китоби 1 ва 2=2007); IV (1986); V (1992); VII (2007) чоп шуду халос [ниг.: Куллиёти фолклори тоҷик, 1981; 1986; 1992; 2007].

Кор дар асоси назарияи сохторшиносӣ, танзим ва табақабандӣ шудани матнҳои бойгонии шӯбаи фолклори Институти забон ва адабиёти тоҷики АМИТ боиси он гардид, ки дар заминаи он чандин рисолаҳои илмӣ таълиф шуд. Ин рисолаҳои илмӣ аз ҷониби муаллифон ҳамчун кори номзадӣ ва докторӣ дифоъ шуданд. Бо роҳбарии И. Левин рисолаҳои М. Явич, Ҷ. Рабиев, Э. Улуғзода дифоъ шуда, соли 1986 дар як китоб бо номҳои «Таджикские сказки о животных (Афсонаҳои тоҷикӣ дар бораи ҳайвонот) М. Явич, «Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы» (Моҳияти табақабандии воситаҳои нақлии насри гуфтории тоҷикӣ) Ҷ. Рабиев, «Таджикские народные четверостишия» (Рубоиёти халқии тоҷикӣ) Э. Улуғзода ба нашр расиданд [ниг.: Явич, 1986; Рабиев, 1986; Улуғзода, 1986].

Бо ҳамин равиши таҳлили микдорӣ ва сохторшиносӣ ду рисолаи докторӣ таълиф шуд. Яке рисолаи илмӣ Б. Шермухаммедов зери унвони «Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии» (Нусхаҳои асарҳои манзуми тоҷикӣ-форсӣ) аст, ки мушовири илмӣ он И. Левин буд. Дигаре рисолаи Б. Тилавов «Современный пословичный репертуар таджикского фольклора» (репертуари зарбулмасалҳои муосири фолклори тоҷик) аст [ниг.: Шермухаммедов, 1987; Тилавов, 1989].

Ин панҷ рисолаи илмӣ ва баъд боз чандин асарҳои илмӣ дигар дар асоси мактаби сохторшиносӣ, бо равиши нави илмӣ матншиносии сатҳи байналмилалӣ осори фолклорӣ таълиф шудааст. Ногуфта намонад, ки бо роҳбарии И. Левин рисолаи Тоҷигул Исроилова дар солҳои 80-уми асри XX барои дифоъ пешниҳод гардида баъди солҳо, соли 1999 дар мавзӯи «Рубоиёти тоҷикӣ» (таҷрибаи таҳлили микдории мазмунӣ сохтори нусхаҳо) дифоъ шуд [ниг.: Исроилова 1999].

Ҳамаи ин асарҳо баъдҳо таваҷҷуҳи пажухандагони ҳам кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳам фолклоршиносони аврупоиро ҷалб намуд ва дар фолклоршиносии тоҷикон дар солҳои 70-80 сухани тозаи илмӣ буд.

Ҳамзамон И. Левин бо омӯзиш ва пажӯҳиши маҷмуаҳои илмӣ афсонаҳои мардуми ҷаҳон машғул шуд. Баррасии амиқ ӯро ба чунин натиҷагирӣ расонд, ки пешинаи матнҳо, моҳият ва умумияти фолклори қавмҳои гуногун ба таърихи онҳо вобастагӣ доранд.

Баррасиҳои ӯ хангоми таҳияи илмӣ матни насри гуфтории халқҳои гуногун дар маҷмӯаҳои зерин чоп шудааст: «Сказки народов Дагестана, типологический анализ сюжетов» (М.-Л., 1965), «Сказки мамприси, типологический анализ сюжетов» (М.-Л. 1966), «Турецкие народные сказки, типологический анализ сюжетов и библиография И.Левина» (М. 1966), «Аварские народные сказки, типологический анализ сюжетов» (М., 1972), «Осетинские народные сказки» (Ответ. редакция, предисловие и типологический анализ сюжетов И. Левина» (М.-Л. 1973), «Абхазские народные сказки» (Типология анализ сюжетов И. Левина, М. 1975), «Библиографии таджикской фольклористики» (к.1-2, 1979, пешгуфтори И. Левин), «Свод таджикского фольклора. Т1. Басни и сказки о животных» (автор введения с. 9-72 И. Левин, М. 1981), «Арамейский повествовательный репертуар периода поздней древности (Агдада)» (Древний восток 4, с. 254-282, Ереван. 1983) ва ғайра [ниг.: Адабиёт].

Самти дигари кори И. Левин шарҳ ва баррасии типологии афсонаҳо буд. Ӯ ба наشري илмӣ афсонаҳои арманӣ, доғистонӣ, туркӣ, аварӣ, осетинӣ, абхазӣ, ба хусус тоҷикӣ, тавзеҳот навишта, матни ин афсонаҳоро бо диди типологӣ таҳқиқ намудааст. Ӯ ҳамчунин бо донишмандони зиёди кишварҳои хориҷӣ мукотиба дошт. Виростори

мачмӯаҳои мардуми Қафқоз, арман, абхаз, рус, тоҷик буд, ки дар Олмон ба забони олмонӣ тавассути ҳамсараш Гизел Шенковитс (аз забони русӣ ба забони олмонӣ) тарҷума шудаанд. И. Левин бо пажӯҳиши таърихи илм низ машғул шуда, дар бораи пажӯҳандагон А. Аннист, А.Н. Афанасев, М.К. Азадовский, У. Мазинг, В.Я. Проп мақолаҳо таълиф намудааст.

Ин донишманди маъруфи фолклоршинос, на танҳо машғули пажӯҳишҳои илмӣ буд, балки ӯ оид ба забони олмонӣ, забони яҳудӣ, таърихи дин, фалсафа, воқеа ва ҳодисаҳои, ки ҳудаш бевосита шохиди онҳо будааст, мақолаҳо аз тариқи матбуот ва интернет нашр намудааст. Тавре ки шогирдон ва касоне, ки дарсҳои ӯро гӯш кардаанд, бо муҳаббат аз тарзи гуфтор ва ҷолибияти баёнаш ёдовар мешаванд.

И. Левин ҳамчун узви «Созмони байналмилалӣ пажӯҳиши нақлҳои мардумӣ» (ISFNR) яке аз созмондихандагони он буд, ки ин созмон аз соли 1959 то имрӯз фаъолият дошта, аъзои он асосан афсонашиносон ва фолклоршиносони ҷаҳон мебошанд.

И. Левинро соли 2001 Президенти Эстония бо ордени Ситораи Сафед дараҷаи 4 қадр кард. Ҳамчунин ӯ соҳиби ҷоизаи ба номи Питери Италия (1987), ҷоизаи Фридрих Гундольф (2004) аст.

Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ (СССР) робитаи фолклоршиносони тоҷик бо И. Левин қатъ шуд. Соли 2010 инҷониб ба муддати се моҳ (июн, июл, август) дар кишвари Олмон будам. Дар яке аз мизҳои гирди муассисаи «Донишномаи афсона» (дар шаҳри Гуттинген), ки дар нимаи дуҷуми моҳи август баргузор гаридид, аз корҳои илмӣ И. Левин низ ёд шуд. Гуфтанд, ки ӯ ҳоло дар шаҳри Ҳамбург Олмон зиндагонӣ мекунад. Баъди мизи гирд ман ба фолклоршиносии машҳури олмонӣ дӯстам профессор У. Марзулф ишора намудам, ки ҳайф аст дар бораи И. Левин дар Русия, Тоҷикистон ва интернет ягон мақолаи илмӣ муфассал вучуд надорад. Ҳатто рӯйхати осори ҷопшудааш дастрас нест, ҳоло он ки ӯ корҳои шоистаеро анҷом додааст. У. Марзулф гуфт, ки агар хоҳед, ба ӯ занг мезанем, аз сабаби пирӣ ва кашидани азобҳои зиёд каме асабонӣ аст. Ман гуфтам, ки ҳар чӣ гӯяд, бо сабр мепазирем.

Бо ёрии У. Марзулф ба И. Левин занг задем. Ҳамроҳаш ба забони русӣ самимона суҳбат кардам. Аз дӯстон ҳамкорони тоҷикистонӣ, вазъи фолклоршиносӣ, ба хусус аз кормандони шуъбаи фолклор, пурсон шуд. Аз даргузашти академик Р. Амонов, профессор Б. Шермуҳаммадов афсӯс хӯрд. Ёдовар шуд, ки рисолаи илмӣ Б. Шермуҳаммадов хеле хуб аст, ин гуна пажӯҳиш дар кишварҳои дигари олам ҳам анҷом наёфтааст. Дар охири гуфтугӯи телефонӣ маслиҳат кардем, ки аз тариқи почтаи электронӣ тамос мегирем. Аз 14 август то 17 август мо ба ҳамдигар 4 нома (емайл) ба забони русӣ навиштем.

Номаи аввал. Раҳмонӣ. 14.08.2010.

Дар номаи аввал ман баъди салому эҳтиром сипосгузори намудам, ки ба воситаи У. Марзулф бо эшон телефонӣ гап задам. Ишора кардам, ки ман дар ДМТ кор мекунам ва ёдовар шудам, ки шумо дар фолклоршиносии тоҷик кори беназирро анҷом додед. Зимнан гуфтам, ки ман дар дарсҳо ва корҳои илмӣ худ ҳамеша ба асарҳои илмӣ шумо таъаҷубмандонам ва мехоҳам дар бораи шумо мақолае нависам. Бо эҳтиром, Равшан.

Посухи И.Левин 15.08.2010.

Нома бо «Ас-салому алейка» оғоз шудааст. Ба ман навишт:

«Ман шуморо намешиносам. Дар кучо таҳсил кардед, намедонам. Мақолаи шуморо дар «Энциклопедияи афсона» хондам [ниг.: Rahmoni, 2009, p.152-158]. Шояд шумо аз фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон, ки ман ба Р. Амонов ва дигар кормандон роҳнамоӣ кардам, беҳабаред. Ман ба онҳо ба таври мунтазам дар Душанбе семинарҳо

гузаронидам. Агар шумо авторефератҳои рисолаҳои илмиро, ки бо программаи (барномаи) ман таълиф шудааст, меҳондед, бисёр чизҳоро мефаҳмидед. Барои он ки дар бораи ман мақола нависед, бояд аз гузашта ва имрӯзаи фолклоршиносии ҷаҳон хуб огоҳ бошед. Ман кӯшиш намудам, ки ҳамкорони тоҷики худро ба самти илм раво созам. Ба онҳо супоришҳои медодам, ки корҳои илмӣ онҳо дар сатҳи баланд бошад. Агар кормандони пешин зинда бошанд (ман бо онҳо робита надорам), онон метавонистанд ба шумо ёрӣ расонанд, ки фолклоршиносони Институти Рӯдакӣ дар давоми беш аз даҳ сол дар бораи ҷӣ кор мекарданд. Хуш! Исидор Левин».

Номаи дуюм. Раҳмонӣ. 15.08.2010.

«Валейкум ассалом. Барои ҷавоб сипосгузорам. Гапи шумо дуруст аст. Ман дар ДМТ (1971-1977) таҳсил кардам. Ҳамаи фолклоршиносонро, ки бо шумо кор кардаанд, медонам (номҳояшонро зикр кардам). Ман бо онҳо наздик будам. Ҳамчунин, аз аксари корҳои шумо низ бохабарам. Ман шогирди шумо Т. Исроиловаро, ки рисолааш омода буд (соли 1999), роҳнамоӣ кардам, то дифоъ кунад. Ҳангоми баррасии рисолаи илмиаш ман аз кормандони шуъба тақозо кардам, ки роҳбари илмӣ фақат худ шумо монед.

Бояд ёдовар шавам, ки мақолаи маро (15 саҳифа буд) дар «Энсиклопедияи афсона» хеле мухтасар ҷоп кардаанд. Дар ин мақола роҷеъ ба корҳои илмӣ шумо зиёд ишора шуда буд. Метавонед аз профессор У. Марзулф пурсон шавед. Таълифоти ман асосан ба забони тоҷикӣ аст, ки дар онҳо ҳамеша аз шумо ёдовар шудаам. Аз ҷумла дар китобҳои ман «Афсона ва жанрҳои дигари насри шиғоҳӣ» (1999), «Таърихи гирдоварӣ, нашр ва паҷуҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон» (2001) ва ғ. Такроран ёдрас мешавам, ки дар ҳақиқат шумо дар сатҳи байналмилалӣ корҳои хубро анҷом додаед. Имрӯзҳо дар Тоҷикистон (дар Институти забон ва адабиёти АМИТ) ва ман дар донишгоҳ шуморо зиёд ба ёд меоварем. Ҳоло касе наметавонад, ки шумо дар қучо. Ман кӯшиш менамоям, ки дар байни олимони робита бошад. Воқеияти аслии Тоҷикистонро шумо наметавонед, чунки бо ҳамкорони пешини худ робита надоред. Бо эҳтиром Равшан».

Посухи Левин. 15.08.2010.

«Салом! Барномаи таҳқиқи фолклори Тоҷикистонро ман аввал ба Н.Маъсумӣ ҳамчун директор ва пештар ба М. Явич ва И. Брагинский шарҳ дода будам. Барнома амалӣ шуд, ки натиҷаи аввали онро ман ба Бобочон Ғафуров шинос карда будам. Ӯ ба академия супориш дода, гуфта буд, ки «барои кор кардани ин одам ҳалал нарасонед». Вале на ҳама муқобилиятро бас карданд, чунки моҳияти кори оғозшударо барои Тоҷикистони советӣ наметавонистанд... Маро гӯё ба нафақа гусел карданд (ё барои ихтисори штатҳо?). Дар дафтарчаи меҳнатии ман ҳатто қайде барои сипоснома низ вучуд надорад. Ман хоҳиш накардам, ки бароям характеристика диҳанд; ҳатто барои лозимият, ки Р. Амонов розӣ буд, вале дигарон характеристикаро бароям надоданд. Сабабашро докторанти ман Б. Шермухаммадов дар лаҳзаи охири аз Душанбе рафта нам гуфт. Дар он рӯзҳо гапҳои дурӯғ паҳн шуда будааст, ки гӯё ман муҳоҷират карданиям, то гурехтан аз кишвар мисли Михаил Занд (соли 1971 ба Исроил рафта буд) такрор нашавад. Дарвоқеъ, ман он замон шаҳрвандии Шуравӣ, ҳоло Русияро (ва ҳона бо китобҳо дар собиқ Ленинград) доштам. «Рафикон»-и тоҷик дафъатан бо ман ҳар гуна робитаро қатъ карданд. Ин аст шарҳи ҳамоно вазъият ва кормандон. Ба ҳар ҳол фақат бо ман ин кори гурӯҳӣ оид ба илми фолклоршиносӣ, тибқи барномае, бори аввал дар СССР ва ҷаҳон, татбиқ мешуд. Ҳамин буд, ки дар натиҷаи заҳмати гурӯҳи ҷандин рисолаҳои илмӣ дифоъ шуданд. Ба назарам, муаллифи ин сатрҳо дар бораи корҳои анҷомшуда, андаке бошад ҳам, аҳаммият дода буд. Явич кори мураккабро бар уҳда дошт, Тоҷигул

Исроилова роҷеъ ба мазмуни рубой кор мекард (ӯ дар Ленинград таҳсил намуда, бо роҳбарии олимони Донишгоҳи давлатии Ленинград натавонист чизе нависад). Ӯ дар Душанбе ҳамроҳи ман дар асоси ба система даровардани матнҳои фолклорӣ ба кори мазмуни ҳамаи матни мавҷуди рубоиҳо иштирок кард. Ман бо ӯ ва Явич хеле бунёдӣ кор кардам, то таҳқиқе ба вучуд ояд, ки дар таърихи илми ҷаҳон аввалин бошад. Шумо иттилоъ додед, ки барои дифоъ кардан ба ӯ ёрӣ расонидед. Ман медонам, ки рисола солҳо дар шакли мошиннавис, бо автореферати тайёр бо сабаби танбалии ӯ дифоъ нашуда буд.

Барои чи ӯ (ё шавҳараш) аз тариқи телефон аз ман хоҳиш карда буданд, ки барояш тақризи нав фиристам (соли 1999 буд – Р.Р.). Дар автореферат ман дида будам, ки вай аз баъзеҳо барои ёрӣ сипосгузорӣ намудааст, ки ман онҳоро намениносам. Дар асоси иттилои дирӯзи шумо, меҳоҳед ман ба шумо изҳори сипосгузорӣ наоям... Ба ҳар ҳол шумо ба кори тайёр роҳбар шуданро рад кардед, ин хуб аст... Дастнависи «Свод шуток» аз нашриёти «Восточная литература» дар Маскав дуздида шуд, ки инро ба ман Владимир Лившиц гуфт... Афсӯс, ки президенти Академияи илмҳои Тоҷикистонро куштанд... Исидор Левин».

Номаи сеюм. Раҳмонӣ. 17.08.2010.

«Валейкум ассалом. Ташаккур барои посух. Ман дар Институти забон ва адабиёт кор намекунам ва муносибати шуморо бо ҳамокрони собиқатон бо ҷузъиёт намедонам. Марҳум Б. Шермуҳаммадов ва дигарон шуморо ҳамеша ситоиш мекарданд. Ман аз соли 1978 то имрӯз дар ДМТ кор мекунам ва аз шумо чизе тақозо надорам. Медонам, ки шумо олими олиҷаноб будед. Олимони мисли шуморо бисёр эҳтиром менаоям. Дар бораи кори Т. Исроилова. Аз суҳбатҳо фаҳмидам, ки ӯ рисолаи илмӣ омода барои дифоъ дорад. Рисоларо аз назар гузаронидам, ки хуб аст ва таблиғ кардам, ки ҳатман дифоъ кунад. Баъзеҳо меҳостанд, ки роҳбари илмӣ ӯ шаванд, вале ман инро пешниҳод карда будам, ки худ И. Левин бояд монад. Барои ин таблиғи одӣ аз касе сипоснома намехоҳам. Хислати ман ин аст, ки олимони хубро эҳтиром менаоям. Ман, замоне ки дар Маскав будам (20 сол пеш 1986-1989), гоҳе барои машварат ба назди фолклоршиносони машҳур профессорон В. Аникин, В. М. Гацак, Х. Г. Кор-Огли ва дигарон мерафтам... Боз тақрор мекунам, ки ман дар Институти забон ва адабиёт кор намекунам. Ман фақат узви Шурои дисертационӣ (соли 2010) ҳастаму халос. Боз ҳам тақрор менаоям, ки шумо аз нигоҳи ман беҳтарин олими фолклоршиносед. Аз профессор У. Марзулф фаҳмидам, ки шумо дар Олмон ҳастед. Фақат барои ҳамин хостам, ки дар бораи тандурустӣ ва корҳои фолклоршиносии олиҷаноби шумо дар Тоҷикистон донам... Дар бораи китоби шумо «Шутки», 5 сол пеш (охири соли 2005 то март 2006 ман дар Олмон будам) У. Марзулф, ки аз корҳои шумо огоҳ буд, дар бораи асарҳо ва аз ҷумла ин китоб низ чизҳое гуфт ва афсӯс хурд, ки ҷоп нашудааст... Баъди аз Олмон баргаштан ман аз кормандони шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ пурсон шудам, ки ин китоб дар кучост? Китоб як нусха дар он ҷо будаст. Ҳоло (соли 2010) шогирди ман Д. Раҳимов мудири шуъбаи фолклор аст... Бидуни иштироки ман ва бе ёрии ман, кормандони шуъбаи фолклор соли 2007 ин китобро ҷоп карданд (И. Левин. Свод таджикского фольклора. Шутки. Душанбе: Дониш, 2007, 260 стр.). Як нусхаи китоби «Шутки»-ро ман бо худ овардам ва ба У. Марзулф тақдим кардам. Агар ман медонистам, ки шумо дар Олмон ҳастед, ҳатман барои шумо ҳам меовардам... Дар охир ҷӣ гуфтан меҳоҳам. Ман аз шумо ҳеч, чизе тақозо надорам. Медонам, ки шумо олими дараҷаи баланд ҳастед, заҳматҳои шуморо

эҳтиром менамоям. Барои ҳамин ба шумо нома навиштам ва барои ҳамин посух медиҳам. Ташаккур, бо эҳтиром Равшан».

Посухи И.Левин. 17.08.2010.

«Салом алейкум Равшани азиз! (Унвони шуморо намедонам). Шумо эҳтироми маро сазовор шудед. Барои зарурати одоб дар бораи тарафдорӣ намудани роҳбарии ман ба рисолаи Исроилова ташаккур, ҳарчанд ин як чизи ҷузъӣ аст, дар муқоисаи иттилооти шумо, ки дар Душанбе китоби «Шутки» бо номи ман chop шудааст. Ман дар ин бора чизе намедонам. Фикр кунед, чӣ гуна ин рух додааст, ки ба ман нусхаи пеш аз chopи китобро барои намунаҳои нафистоданд, мумкин аст ғалатҳои гуногун гузарад ва ҳатто аз ҷониби chopхона. Барои наشري китоб иҷозаи қонунии имзои муаллиф лозим аст. Адреси ленинградии ман барои Институт маълум буд. Вале робита бо ман комилан қатъ шуда буд. Дар бораи фистодани як нусхаи китоб чизе намегӯям. Ин бисёр бад аст, нисбати камбуди этика. Ман аз ҳамкасбам У. Марзулф хоҳиш мекунам, ки нусхаи тақдимунамунаи шуморо барои дидан ба ман диҳад. Барои чӣ дар мақолаи шумо дар «Энциклопедияи афсона» аз ин «Свод» ёдоварӣ нашудааст (чунки мақола 4-сол пеш аз наشري китоб навишта шуда буд – Р. Р.). Агар пеш аз навиштани ин мақола бо ман маслиҳат мекардед, ман ёрӣ мерасонидам. Шуморо барои навиштан барои энциклопедияи байналмилалӣ ба забони олмонӣ омӯзиш надодаанд. Дарвоқеъ, шумо аз кучо дар бораи Гуттенген маълумот пайдо кардед?

Шумо навиштаед, ки «бо осори ман хуб ошно ҳастед». Шубҳа дорам. Чунки аксари таълифоти ман ба забони олмонӣ chop шудааст (аспиранткаи ман Элнора Улуғзода забони олмониро медонист). Таълифоти ман на фақат роҷеъ ба фолклоршиносӣ аст. Чанд китоби афсона, дар байни онҳо тоҷикӣ ҳам ҳаст, ки онҳо бо «охирсухан»-и муфассали илмӣ нашр шудаанд. Профессор У. Марзулф ва chopхона дар бораи ин маҷмӯаҳо медонад. Агар онҳо мақолаи шуморо бодикқат мутолиа ва таҳрир мекарданд, вазифадор буданд, ки на танҳо кӯтоҳ намоянд, балки ба он илова менамуданд. Афсӯс, ки онҳо ин корро анҷом надодаанд. Аз номаи шумо фаҳмидам, ки боз кадом Раҳимов ҳаст ва ӯ мудири шӯъбаи фолкори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аст. Маълум мешавад, ки шумо нисбат ба вай калонтар ҳастед, чунки шумо 20 сол пеш бо «рафикон»-и фолклоршинос ҳамсуҳбат будаед. Агар шумо ҳангоми дар Маскав буданатон ба Е. М. Мелетинский мурочиат мекардед (мо бо вай дӯст будем), вай шуморо ба назди ман равон мекард. Ҳол он ки вай хуб медонист, ки ман дар Тоҷикистон чӣ кор мекунам. Ман дар Душанбе бо донишгоҳ алоқа надоштам. Дар омади гап ман методикаи таълими фолклоршиносии устодам Валтер Андерсенро комилтар сохта будам. Ҳоло ман охирин ва ягона шогирди зиндаи ӯ ҳастам. Мисли ӯ ман ҳеҷ гоҳ ба ҷавонон ёрӣ намуდანро рад накардаам. Ман барои он дар Русия мондам, ки дар ин ҷо фолклоршиносӣ бо сабабҳои гуногун дар сатҳи солҳои 1940, дар ҳадди хеле поин монда буд. Инро ман дар мисоли Тоҷикистон ва Арманистон нишон додам... Хуш!»

Номаи ҷорум. Раҳмонӣ. 17.08.2010.

«Саломалейкум. Ана, билохира маро фаҳмидед. Боз такрор менамоям, ин мақола (Rahmoni R. Tadschiken // Enzyklopadie des Marchens / Donis Boden, Ulrich Marzolph. Band 13. Lieferung 1. Berlin-New York, 2009, p.152-158) 15 саҳифа буд ва соли 2003 навишта шудааст. Боз такрор менамоям, ки дар мақола роҷеъ ба заҳматҳои шумо зиёд навишта шудааст.

Шумо савол додед, ки «ман дар бораи Гуттенген аз кучо иттилоъ пайдо кардаам?». Дар бораи «Донишномаи афсона» давраи дар Маскав таҳсил карданам (1986-1989) огоҳ

будам. Баъд соли 2001 аз тариқи ДААД ду моҳ дар Гуттинген будам. Сипас соли 2005 (ноябр-декабр), соли 2005-2006 (ноябр-декабр-январ-феврал) дар Гуттинген будам. Ҳоло (соли 2010) се моҳ аст, ки дар Гуттинген ҳастам. Рӯзи 21.08.2010 бармегардам.

Аспирантураро соли 1989 дар ДДМ (МГУ) ба номи М.В.Ломоносов хатм кардам. Мавзӯи рисолаи номзадӣ: «Назми шифоҳии фардии таълифӣ ба забони дарию Афғонистони муосир». Роҳбари илмӣ: В. Б. Никитина. Муқарризон: Х. Г. Кор-Огли ва Г. Ф. Гирс.

Рисолаи докториро соли 1998 дифоъ кардам: Мавзӯ: «Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз» (Масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ), соли 1998 дифоъ шудааст.

Бояд ёдовар шавам, ки аз осори ба забони олмонӣ нашршудаи шумо низ аз тариқи У. Марзулф огоҳам. Дар бораи афсонаҳои арманӣ низ бохабарам. Аз хотираҳои шумо, ки пораҳояш чоп шудааст, иттилоъ дорам. Вале, афсӯс, ки дар интернет дар бораи шумо маълумот хеле кам ва дар бораи асарҳо ва заҳматҳои шумо чизе нест. Ба хусус осорномаи шумо нест. Агар шумо муҳолиф набоед, осорномаи худро ба ман ирсол намоед. Барои истифодаи шогирдон лозим аст. Ман бисёр шодам, ки ҳамдигарро дарк намудем. Бо эҳтиром Равшан».

Пас аз як рӯзи ин нома телефонӣ гуфтугӯ доштем. Ишора намуд, ки аз хоҳири пирӣ ва азобҳои кашидааш гоҳе азият мекашад. Бори дигар аз қорҳои фолклоришиносии Тоҷикистон пурсон шуд. Аз ҳамкоронаш ёд кард. Дар охир гуфт, ки аз тариқи ҳамсараш Гизел Шенковитс баъди омода намудани номгӯи осораи бароям онро мефиристад...

Ман чанд сол интизори осорномаи И. Левин шудам. Боре посух омад, ки қариб омода шудааст. Дар ин байн аз тариқи интернет ва матуботи хориҷӣ хотираҳои ӯ ба забони эстонӣ, яҳудӣ, русӣ ва ғ. чоп шуд. Дӯстон ва шогирдонаш низ чизҳое навиштаанд. Соли 2018 ӯ вафот кард. Вале дар интернет рӯзи вафотро 24-уми июл, дар баъзе ҷойҳо 27-уми июл нишон додаанд. Аз тариқи нома ба ҳамсараш Гизел Шенковитс аниқ намудам, ки 24-уми июл дуруст аст. Бори охир ба Г. Шенковитс соли 2020 нома навиштам, ки осорномаи И. Левинро фиристад. Посух дод, ки компютераш вайрон аст, ҳамин ки дуруст шуд, мефирситад. Билохира 8-уми январи соли 2021 бароям рӯйхати осори И. Левинро фиристонд, ки беш аз 150 номгӯӣ буда, дар баъзе сол, саҳифа ва унвонҳо дақиқ нест.

Аз соли 2006 то охири умр (соли 2018) Исидор Левин ҳамроҳи ҳамсараш Гизел Шенковитс дар шаҳри Ҳамбурги Олмон зиндагонӣ кард.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. О принципах научного издания устного народного творчества // Международная конференция ЮНЕСКО по социальному и культурному развитию стран Центральной Азии в 19-20 вв. (Ашхбад 1972) / Тезисы, доклады и сообщения ученых СССР. – М., 1972. – С. 163-166.
2. Амонов, Р., Улуг-заде Э.С. Из опыта подготовки Свода таджикского фольклора // Народное творчество и этнография. – 1977. – №1 (43). – С. 25-34. (Украина).
3. Амонов, Р., Левин И. Опыт создания Свода таджикского фольклора // Фольклорное наследие народов СССР и современность / АН СССР. Научный совет по фольклору и др. – Кишинёв, 1984, С. 382-387.

4. Андреев, Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне / Н.П.Андреев. Л.: Изд-во Гос, русского географического общества, 1929. – 118 с.
5. Аҳмадов, Р. Фолклор / Р.Аҳмадов. // Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С. 131-148.
6. Венедиктова Вера // <https://evrejskaja-panorama.de/article.2019-09.bez-nego-nasha-zhizn-byla-by-namного-bednee.html>.
7. Гацак В. М. Сказочник и его текст (К развитию экспериментального направления в фольклористике) / В. М. Гацак // Проблемы фольклора. М.: Наука, 1975. – С. 44-53.
8. Исроилова Т. Таджикские четверостишия (опыт количественного анализа содержания корпуса рукописей). Специальность: 10.01.09. – фольклористика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Т.Исроилова. – Душанбе, 1999. – 22 с.
9. Коккьяра, Дж. История фольклористики в Европе / Дж. Коккьяра. – М.: Наука, 1960. – 690 с.
10. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот / Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1981. – 389 с. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).
11. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. II (Китоби 2). Латифаҳо / Тартибдиҳандагон: Ҷ.Рабиев, Д.Обидов, Э.Улғзода, И.Левин. – Душанбе: Дониш, 2007. – 352 с.
12. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. IV. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. – Душанбе, 1986.
13. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. V. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. – Душанбе, 1992.
14. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. VII. (Ҳамосаи «Гӯрғулӣ»). Гӯянда: Одина Шакар / Тартибдиҳандагон: Ф.Муродов, С.Фатхуллоев. – Душанбе: Дониш, 2007. – 265 с.
15. Левин, И. Этана. Шумеро-аккадское предание. Источниковедческое исследование. Автореферат докт. дисс. / И. Левин. – Л., 1967.
16. Левин, И. Введение // Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот / Тартибдиҳандагон: И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич. М.: Главная редакция восточной литературы, издательство «Наука», 1981. – С. 9-72. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).
17. Левин, И. Свод таджикского фольклора. Том. II. (Книга I). Шутки. Введение. Душанбе: Дониш, 2007. – 260 с.
18. Левин, И. «Из копилки моей жизни и мыслей». Воспоминания / Отрывки подготовил Марк Рыбак. Перевод с эстонского Инны Теплицкой // https://muuseum.jewish.ee/stories/Isidor%20Levin%20elu_ru.pdf // Аз журнали эстонӣ: «Akadeemia», Tartu, 2009, № 7, 8, 10, 11, 12; 2010, №1.
19. Марзулф, У. Табақабандии қиссаҳои эронӣ / У. Марзулф. – Техрон: Сурӯш, 1371 (ба хатти форсӣ).
20. Рабиев, Д. Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 67-134.
21. Раҳмонӣ. Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
22. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Сост. Л.Г.Бараг, И. П. Березовский, К.П.Кабанников, Н.В.Новиков. – Л.: Наука, 1979. – 438 с.

23. Тилавов, Б. Таджикские пословицы и поговорки. [Опыт количественного анализа таджикского фольклора]. Т.2. (Исследование современного устного репертуара). – Душанбе, 1989.
24. Улугзаде, Э.С. Таджикские народные четверостишия // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 135-219.
25. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). – Душанбе: Дониш, 1987.
26. Явич, М., Таджикские сказки о животных // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 9-68.
27. Aarne, A. Verzeichnis der Marchentypen. Helsinki, 1910. (FFC. № 3).
28. Aarne, Antti & S. Thompson. The Types of the Folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Marchentypen (FF Communications. No. 3) translated and enlarged by Stith Thompson. Second Revision. Helsinki, 1973 (FFC 184).
29. Anderson W. Ein volkskundliches Experiment. Helsinki, 1951 (FFC, N141).
30. Anderson W. Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde. Helsinki, 1956 (FFC, N168).
31. Kostjuchin, E. A. Levin Isidor // Enzyklopädie des Märchens, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, begründet v. Kurt Ranke, hrsg. Von Rolf Wilhelm Brednich u.a., Band 8, de Gruyter Berlin, 2016, pp. 997-999.
32. Krohn, K. Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschungen. Oslo, 1926.
33. Levin I. Etana. Die keilschriftlichen Belege einer Erzählung. Zur Frühgeschichte von AaTh 537 (=AaTh 222+B+313 B). Eine textkritische Erörterung = FABULA, 1966. – N8. – Pp. 1-63.
34. Marzolph, U. Arabia ridens. Die humoristische Kurzprosa der frühen adab-Literatur im internationalen Traditionsgeflecht. Band 1: Darstellung. Germany: Vittorio Klostermann-Frankfurt am Main, 1992.
35. Marzolph, U. Arabia ridens. Die humoristische Kurzprosa der frühen adab-Literatur im internationalen Traditionsgeflecht. Band 2: Material. Germany: Vittorio Klostermann-Frankfurt am Main, 1992.
36. Marzolph, U., van Leeuwen R. The Arabian Nights Encyclopedia. Volume 1-2. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2004. – 921pp.
37. Mills M. Oral narrative in Afghanistan: The individual in tradition. New York; London; Garland, 1990.
38. Thompson, S. The types of the folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's «Verzeichnis der Märchentypen» (FFC 184). Helsinki, 1973.
39. Rahmoni R. Tadschiken // Enzyklopädie des Märchens / Donis Boden, Ulrich Marzolph. Band 13. Lieferung 1. – Berlin-New York, 2009. – P.152-158. (Ба забони олмонӣ).
40. Uther, H-J. The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part 1-3. Helsinki, 2004.

Виросторӣ ва тарҷума ба олмонӣ:

41. Armenische Märchen / I. Levin / übersetzt von Gisela Schenkowitz, Märchen der Weltliteratur, Diederichs, Düsseldorf-Köln, 1982 (Армянская сказка / Под редакцией И. Левина, в сочетании с У. Мазинг / Перевод Gisela Schenkowitz. – Дюссельдорф 1982).

42. Märchen aus dem Kaukasus / I. Levin / übers. v. Gisela Schenkowitz, MdW Düsseldorf-Köln 1978, 2. Aufl. 1989. (Сказки с Кавказа / Редакцией И. Левина / Перевод Gisela Schenkowitz. – Дюссельдорф 1978).
43. Märchen vom Dach der Welt / I. Levin / Übersetzt von Gisela Schenkowitz, MdW, Diederichs, Düsseldorf-Köln, 1. Aufl. 1986 (Сказка о крыше мира. Традиции народов Памира / Под редакцией И. Левина / Перевод Gisela Schenkowitz. – Кельн 1986).
44. Zarensohn am Feuerfluss. Russische Märchen von der Weißmeerküste / I. Levin / übersetzt von Gisela Schenkowitz, Kassel: Röth – 1984 (Князь пожар потока. Русская сказка. Белого моря / Под редакцией И. Левина / Перевод Gisela Schenkowitz. – Кассель 1984).

МЕТОДИ СОХТОРШИНОСИИ ИСИДОР ЛЕВИН ДАР ФОЛКЛОРШИНОСИИ ТОҶИКОН

Дар мақола оид ба мактабҳои гуногуни назарии фолклоршиносии асри XIX-XX изҳори назар шудааст. Ҳамчунин, равиши кори олимони афсонашинос, ба мисли А. Аарне, С. Томпсон, В. Пропп, У. Марзулф, Ҳ.Ҷ. Утҳер ва дигарон ёд шуда, дар асоси мисолҳо дар бораи рӯзгор ва осори И. Левин сухан гуфта шудааст. Маълум мешавад, ки И. Левин зиндагии пурпечутобро аз сар гузаронидааст. Барои амалӣ намудани идеяи табақабандӣ, типиносӣ ва дақиқ намудани таҳқиқи густариши матни фолклорӣ кӯшишҳо намудааст. Онро дар асоси маводи фонди фолклори тоҷик дар амал табиқ намуда, барои ба система даровардани матнҳои ин бойгонӣ ва ба нашр омода намудани навири илмӣ «Куллии фолклори тоҷик» заминаи мусоиди илмӣ пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: Исидор Левин, фолклоршиносӣ, «Этана», Эстония, Олмон, маҷалла «Фабула», афсона, ҳазл, «Куллии фолклори тоҷик», нома.

СТРУКТУРОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ИСИДОРА ЛЕВИНА В ТАДЖИКИСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ

В статье рассматриваются различные теоретические школы фольклористики XIX-XX вв. Упоминаются также методы работ таких ученых-мифологов, как А. Аарне, С. Томпсон, В. Пропп, В. Марзульф, Х. Дж. Утхер и др., и на основе примеров рассматриваются жизнь и творчество И. Левина. Оказывается, И. Левин прожил сложную жизнь. Он пытался реализовать идею стратификации, типологии и уточнения изучения развития фольклорного текста. Его исследования в том числе основаны на материалах Таджикского фольклорного фонда и дают благоприятную научную базу для систематизации текстов этого архива и подготовки к изданию научного текста «Свода таджикского фольклора».

Ключевые слова: Исидор Левин, фольклористика, «Этана», Эстония, Германия, журнал «Фабула», сказка, шутки, «Свод таджикского фольклора», письмо.

STRUCTURAL METHOD OF ISIDAR LEVIN IN THE FOLKLORE OF TAJIKISTAN

The article deals with various theoretical schools of folklore studies of the 19th and 20th centuries. The approach of the works of such mythologists, like A. Aarne, S. Thompson, W. Propp, W. Marzulf, H. J. Uther and others was also mentioned, and the life and work of I. Levin were discussed with examples. It turns out that I. Levin lived a difficult life. He tried to

implement the idea of stratification, typology, and refinement of the study of the development of a folklore text. It is based on the materials of the Tajik Folklore Fund and provides a favorable scientific basis for systematizing the texts of this archive and preparing for the publication of the scientific publication "Tajik Folklore Collection".

Key words: Isidor Levin, folkloristics, «Etana», Estonia, Germany, magazine «Fabula», fairy tale, jokes, «Code of Tajik folklore», letter.

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Сведения об авторе: Равшан Раҳмони – профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

About the author: Ravshan Rahmoni, Professor in the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature of the Philological Faculty of the Tajik National University. Phone.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

УДК:398 (575.3)

МИРШАКАР ВА ФОЛКЛОР

Мажнунов Абдуламин

Институти забон ва адабиёти ба номи Абдуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Султонмамадова Умеда

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фарҳанги мардум барои ҳар шоиру нависанда манбаи маънавиёти адонашавандаест, ки адиб аз он ғизо гирифта, забону услуб, шаклу намуд ва ҳамбастагии эҷодиёташро бо обуранги гуногуни бадеӣ чило дода, муҳтавиёту ғояи онро ғанӣ гардонид, пешкаши хонандагони сершумор менамояд. То кадом андоза бо усулу равиши шоиронаву носирона мақбули мардум гаштани эҷоди бадеии адибон ба маҳорати эҷодию хунари ҷӯяндагии онон вобастагӣ дорад. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик дар давоми асрҳо дар ҳаёти маънавии халқ нақши бузург бозид ва илова бар ин, ба пайдоиши ва инкишофи адабиёти ҳазорсолаи хаттии тоҷик кӯмак расонид.

Фолклор ғахвораи адабиёти бачагона мебошад ва маҳз аз ин рӯ бештар асарҳои халқӣ ба доираи хониши бачагон дохил шудаанд. Суруду таронаҳо, ҳазлу шӯҳӣ, афсонаҳо, нақлу ривоятҳо барин намунаҳои асарҳои фолклорӣ аввалин воситаи мебошанд, ки инсонро аз хурдӣ бо санъати баланди забону маданияти бойи халқ шинос мекунанд. Асарҳои фолклорӣ дорои аҳамияти чуқури тарбиявӣ ахлоқӣ, маълумотдиҳӣ буда, хонандагони хурдсолро бо донишҳои зарурӣ дар бораи зиндагонӣ, кишвар, табиати халқи меҳнаткаш мусаллаҳ менамоянд, бо маданият, урфу одат, санъатҳои халқҳои гуногун шинос мекунанд. Шоири боистеъдод Мирсаид Миршакар аз ибтидои фаъолияти эҷодии худ сар карда то охири ҳаёташ ба яке аз соҳаҳои асосии адабиёти шифохӣ, адабиёти муосири тоҷик ва

адабиёти бачагона аҳамияти махсус дода, дар ин соҳа хидмати калонеро адо кардааст. Устод Мирсаид Миршакар адибест ҳамқадами халқ, ки тамоми умри бобаракаташ сарфи хидмати мардум шуда, аз байни халқ баромадаву дар ҳавои софи обу хоки диёри халқи худ такомул ёфта. Тавре ки аксари муҳаққиқон ва донандагони шеърӣ устод Мирсаид Миршакар муътақиданд, шеърӣ ӯ аз чанд манбаъ нашъат гирифтааст: «Эҷодиёти халқ, шеърӣ классикии тоҷик, шеърӣ муосири тоҷик ва шеърӣ муосири ҷаҳон (асосан форсибазон ва русзабон). Аз ин шумор нақши бештарро эҷодиёти халқ ва шеърӣ классикии тоҷик ташкил медиҳад». Мирсаид Миршакар аз оғози эҷодиёти худ бо ҷиддияти тамома ба фольклор рӯ оварда буд, ӯ дар сафи шоироне мавқеъ гирифт, ки дар навҷӯӣ ва навоариҳои худ, дар ифодаи ғояҳои пешқадами ҳамон замон аз эҷодиёти даҳанакии халқ бомуваффақият ва ҳунармандона истифода мебаранд.

Пайванди адабиёти классикӣ ва эҷодиёти халқ ба унвони ду манбаи аслии дар шеърӣ устод Мирсаид Миршакар ба назар мерасад, ки дар муҳити адабии мардумие, ки шоир аз овони тифлӣ ба сар мебард, ин матнҳо ва маъниҳо ва қолабҳо дар таркиби фарҳанги мардумӣ ҳал шуда, ҳатто аз баъзе осори мазкур вариантҳои халқӣ ба вуҷуд омада буд. Шоир Мирсаид Миршакар дар достони «Қишлоқи тиллоӣ», бо вуҷуди он ки мазмуни афсонаи халқиро айнан ба назми даровардааст, ба ҳалли мавзӯ ва вазифаи худ, ки иборат аз нишон додани ҳаёти имрӯзаи халқ аст, муваффақ гардидааст.

Фольклоршиноси тоҷик Раҷаб Амонов дар китоби «Адабиёт ва бачагон» дар мақолаи «Балогати назм» чунин қайд мекунад: «Мирсаид Миршакар ба фольклор чун ба соҳаи муҳимии маданияти маънавии халқ муносибат карда ва аҳамияти бузурги онро дар тарбияи насли наврас амиқ фаҳмида, кӯшиш мекунад, ки ба воситаи асарҳои худ, ғояҳои пешқадами халқро ба диққати хонандагони имрӯза расонад, дурдонаҳои эҷодиёти бадеии аҳли меҳнатро ба ганҷинаи маданияти имрӯза замон кунад» [1, 89].

Тақрибан шоире нест, ки ба нақлу ривоят ва афсонаҳои халқӣ муроҷиат накарда бошад ва онҳоро мувофиқи доираи назар ва матлаби ҳеш ба риштаи назм надароварда бошад. Фаъолияти эҷодии шоирони тоҷик далели равшан мебошад. Дар ин бобат фаъолияти Мирсаид Миршакар, Мирзо Турсунзода ва Абдусалом Дехотӣ ҷолиби диққат аст. Устод Мирсаид Миршакар афсонаи «Қишлоқи тиллоӣ»-ро ба назм овард, воқеияти советиро бо орзуи афсона муқобил гузошта ва сазовори муқофоти давлатӣ шуд... [7, 54].

Санъаткор, ки тақлидкор шуд, асараш шуҳрат намеёбад. Аз ин рӯ, санъаткор набояд тақлид кунад, балки бояд ҳудуд эҷод намояд. Агар устод Мирсаид Миршакар муқаллиди хушқу холии афсонаи халқӣ мешуд, асари вай шуҳрат намепазируфт ва муаллиф сазовори муқофоти давлатӣ намегардид. Асарҳои устод Мирсаид Миршакар ба эҷодиёти даҳанакии халқ бевосита алоқаманд шуда, бехтарин хусусиятҳои онро инкишоф дода, беш аз пеш ғанитар ва дилчасптар мегарданд. Асарҳои фольклорӣ ба устод Мирсаид Миршакар барои ифодаи пешқадамтарин ғояҳои замони мо хидмат мекунанд, ба эҷоди ӯ руҳ ва зебӣ мебахшанд.

Адабиётшинос Худой Шарифзода чунин ақида дошт, ки «Мирсаид Миршакар ва шахсияти шоирӣ худро дар шеърӣ дostonхояш ифода менамояд: «Қишлоқи тиллоӣ», «Ленин дар Помир», «Панҷи ноором» ва дигар шеърӣ дostonҳои шоир нақлу ривояте аз дидаву шунида ва изҳори назар ба инҳо, яъне баҳо додану арзишашонро аз назари иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғоҳе ҳам мардумӣ таъин кардан аст» [8, 324].

Зикри ин нукта муҳим аст, ки аз адабиёти классикӣ ва осори мардумӣ ба эҷодиёти Мирсаид Миршакар таъсири судманде расонидаанд. Хусусан таваҷҷуҳи шоир ба мероси халқӣ ниҳоят зиёд аст. Дostonҳои «Ленин дар Помир», «Қишлоқи тиллоӣ»,

«Панчи ноором» ва «Одамон аз Боми ҷаҳон», ки ҳам дар эҷодиёти шоир ва ҳам дар адабиёти тоҷик мавқеи хос доранд, саҳифаҳои мучаллои таърихи халқамонро инъикос намуда, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва забону услуби нигориш ба завқу саликаи мардум муносиб офарида шудаанд. Аз ин ҷост, ки дар ин достонҳо оҳанги гуфтор ва поэтикаи халқӣ мушоҳида мешавад. Ҳамин тавр, ҳам дар характеристикаҳои шоир, ки симои қаҳрамонро равшан менамоянд, ҳам дар муоинаи тобишҳои руҳии ӯ ва ҳам дар нутқи қаҳрамонӣ андешаҳои ӯнсӯҳои забони халқӣ чун воситаи равшан кардани характер, вазъияту ҳолат истифода шудаанд. Аз ҷумла, дар достони «Қишлоқи тиллоӣ» ва дар баъзе асарҳои дигари Мирсаид Миршакар мавқеи забони халқӣ – гуфтугӯӣ ё фолклор хеле бузург аст. Ба ин муносибат аз рӯи мушоҳида ва мулоҳизаҳои зикршуда ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Устод Мирсаид Миршакар дар асоси таълимоти ленинӣ оид ба вазифа ва хусусияти адабиёти социалистӣ ва принципҳои реализми социалистӣ аз фолклор васеъ ва эҷодкорона истифода намуда, дар забони анъанавии асари адабӣ тағйироти бузурге дароварда, забони адабиётро ба забони мардуми одӣ наздик ва фаҳмо гардонидаст. Бинобар ин, ӯ яке аз саромадони адабиёти муосири тоҷик мебошад, ки ба оммафаҳм гардидани забони осори бадеӣ асос гузоштааст.

2. Устод Мирсаид Миршакар аз хазинаи бегазанди фолклори тоҷик эҷодкорона истифода бурда, ба ин восита исбот менамояд, ки дар сурати моҳирона кор фармудани анвои фолклорӣ забони асари адабӣ обурангу бадеияти бештар пайдо мекунад.

3. Устод Мирсаид Миршакар ба воситаи фаровон истифода кардани забони гуфтугӯӣ ба ҷанбаҳои халқият ва миллияти асарҳои адабӣ тақвият бахшида, бо ин роҳ ҳамчун устоди каломӣ бадеӣ дар адабиёти муосири тоҷик ҷазираи реализми социалистиро намоиш додааст. Дар ин заминаи фаъолияти адабии ӯ, пеш аз ҳама, ба устодони сухан А.М. Горкий ва Садриддин Айнӣ пайравӣ намудааст.

4. Забони осори фолклорӣ яке аз омилҳои асосии ташаккулёбии услуби адабии шоир гардидааст. Ин шеваи нигориш ба муосирон ва шогирдони вай таъсир бахшида, минбаъд инкишоф меёбад.

5. Устод Мирсаид Миршакар дар достони «Қишлоқи тиллоӣ» ва дигар асарҳои худ хеле хуб нишон додааст, ки забони осори фолклорӣ: калима, таъбир ва зарбулмасалҳои халқӣ дар асари бадеӣ қуввату иқтидоре меофарад ва таъбири В. И. Ленин, «бо санъати ҳайратовар моҳияти ҳодисаҳои хеле мураккабро ифода менамоянд»

«Қишлоқи тиллоӣ» дар асоси як ривояти халқӣ эҷод гардида, забони равону шавқовар дорад. Халқи меҳнаткаши тоҷик дар ҳар даври замон ба воситаи афсона, ривоят орзу мекард, ки дар сарзамини ободу зебӯе зиндагӣ намояд, ки дар он ҷо зулму истисмор вучуд набошад, ҳар инсон хушбахтона умр ба сар барад. Воқеае, ки дар «Қишлоқи тиллоӣ» тасвир гардидааст, дар атрофи ҳамин орзуи деринаи халқ сурат мегирад. Ин орзу дар оғози достон аз забони марди кӯҳансола баён шудааст:

*Баногоҳ уфтодам дар гулистон
Баҳор он ҷо ҳамеша бе зимистон.
Халоиқ ҷумла он ҷо бахтиёранд,
Ҳама шоду ҳама масти баҳоранд.
Намедонанд номи зулму золим,
Хирадманданду фирӯзанду олим... . [6, 6-7]*

Устод Мирсаид Миршакар, бо вучуди содагии сухани шоирона, сабки ба худ хосси эҷодӣ дорад. Услуби эҷодии устод Мирсаид Миршакар ба андозае фардист, ки ба шеърӣ шоирони дигар шабоҳат надорад. Қимати адабии эҷодиёти ӯ ҳам дар ҳамин фардияти ашъораш инъикос меёбад. Ҳодисаи ба ҷустуҷӯи бахт сафар кардани камбағалон дар эҷодиёти даҳанакии халқ инъикос ёфтааст ва тасвири он дар «Қишлоқи тиллоӣ» ба эҷодиёти даҳанакии мардум иртибот дорад:

*Либоси кӯҳнаи мо кӯҳнатар шуд,
Шабӣ торики мо ториктар шуд.
Ба ҳар ҷое, ки рафтем расидем,
Даме ҳам рӯйи шодиро надидем.
Баҳори умри мо охир хазон шуд,
Ҷавонӣ рафту пирӣ ҳамнишон шуд. [5,12-13]*

Шеърӯ суруд, тарона ва дostonҳои сершумори Мирсаид Миршакар («Мо аз Помир омадем», «Неъмат», «Федка», «Бачагони Ҳиндустон» ва ғайра) аз дӯстдоштатарин асарҳои бачагони мо буда, дар ташаккули инкишофи адабиёти бачагони тоҷик таъсири зиёд расондаанд.

Хулоса, осори мардумӣ дар эҷодиёти устод Мирсаид Миршакар нақшу таъсири босазое гузоштаанд. Дар ин росто устод Мирсаид Миршакар тавонистааст, ки барои нишонрасу шавқовар гаштани осори худ аз анвои гуногуни осори мардумӣ истифода кунад. Осори устод Мирсаид Миршакар, ки дар он анвои фаровони осори мардумӣ истифода гардидааст, ҳамчун манбаи фолклорӣ бояд шинохта шаванд. Фолклор ҳамчун муҳимтарин манбаи эҷодӣ ба устод Мирсаид Миршакар маводи бой додааст. Бисёр асарҳои ба хурдсолон навистаи ӯ дар асоси мазмунҳои фолклорӣ эҷод шудаанд. Маҳз дар асоси эҷодиёти даҳонакии халқ шоир як қатор суруд, тарона, ҷистону афсона, масалу дoston ва драмаҳо эҷод намудааст. Ҳатто Горкийи бузург қайд кардааст, ки дар синни хурдсолӣ ба инсон афсонаҳо таъсири бузурги тарбиявӣ мерасонанд.

КИТБОНОМА

1. Амонов Р. Адабиёт ва бачагон / Р. Амонов. - Душанбе: Ирфон, 1981. –221 сах.
2. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ (маҷмуаи мақолаҳо) / Р. Амонов. - Душанбе: Ирфон, 1984. –221 сах.
3. Асрорӣ В. Халқ ва адабиёт / В. Асрорӣ. -Душанбе: Ирфон, 1968. – 113 сах.
4. Ваҳҳоб Р. Адабиёт ва фарҳанги миллий /Р. Ваҳҳоб. -Душанбе: Адиб.- 2011, 147 сах.
5. Миршакар М. Панҷи ноором / М. Мирсаид. -Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1949. -75 сах.
6. Миршакар М. Қишлоқи тиллоӣ. Панҷи ноором/ М. Мирсаид. -Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1950. - 60 сах.
7. Сӯфизода А. Фолклор маҳзани сухан / А. Сӯфизода. -Душанбе: Адиб, 2007. –100 сах.
8. Шарифзода Х. Сухан аз адабиёти миллий / Х. Шарифзода. -Душанбе: Пайванд, 2009. - 476 сах.

МИРШАКАР ВА ФОЛКЛОР

Шоирӣ боистеъдод устод Мирсаид Миршакар аз ибтидои фаъолияти эҷодии худ сар карда то охири ҳаёташ ба яке аз соҳаҳои асосии, адабиёти муосири тоҷик – адабиёти бачагона аҳамияти махсус дода, дар ин соҳа хидмати калонро адо кардааст. Устод Мирсаид Миршакар адибест ҳамқадами халқ, ки тамоми умри

бобаракаташ сарфи хидмати мардум шуда, аз байни халқ баромадаву дар ҳавои софи обу хоки диёри халқи худ такомул ёфта. Чуноне ки маълум шуд, таъсиру наздикии фолклор ба ашъори устод Миршакарро яке аз аввалин шоироне ҳисобем, ки илҳами бештареро аз адабиёти шифоҳии халқ барои худ касб кардааст.

Калидвожаҳо: Мирсаид Миршакар фолклор, афсона, суруд, латифа, ривоят, зарбулмасал, мақол.

МИРШАКАР И ФОЛЬКЛОР

Талантливый поэт Мирсаид Миршакар с самого начала своей творческой деятельности уделял особое внимание одному из основных направлений фольклора, современной таджикской литературы – детской литературе и внес в эту область большой вклад. Устод Мирсаид Миршакар – народный писатель, прошедший всю свою благословенную жизнь в служении народу, вышел из народа и вырос на свежем воздухе и почве своего народа. Как оказалось, влияние фольклора на поэзию устода Миршакара — одного из первых поэтов, черпавших большие вдохновения в устной литературе народа, стало важным фактором его творческих успехов.

Ключевые слова: Мирсаид Миршакар фольклор, миф, песня, анекдот, легенда, пословица, поговорка.

MIRSHAKAR AND FOLKLORE

From the beginning of his creative activity to the end of his life, the talented poet Mirsaid Mirshakar had paid special attention to one of the main branches of oral literature of the modern Tajik literature, children's literature, and rendered great service in this field. Ustod Mirsaid Mirshakar is a people's writer who spent his entire blessed life in the service of the people, came out of the people and grew up in the fresh air and the soil of his people. As it turned out, the influence of folklore on the poetry of Ustod Mirshakar is one of the first poets who drew more inspiration from the oral literature of the people.

Key words: Mirsaid Mirshakar folklore, legend, song, anecdote, legend, proverb, saying.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мажнунов Абуламин Абулакимович – мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филология. Тел.: 935648128; e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Султонмамадова Умеда — дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: 939138484.

Сведения об авторах: Мажнунов Абуламин – заведующий отделом фольклора Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, к.ф.н. Тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

Султонмамадова Умеда – доцент кафедры таджикского языка и документоведения Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: 939138484.

About authors: Majnunov Abdulamin, Head of Folklore Department of the Institute of the Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philological Sciences. Phone: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

Sultonmamadova Umeda – Associate Professor in the Department of the Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: 939138484.

УДК: 809.155.0

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОБРАЗА БАБЫ-ЯГИ В РУССКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ

Хакдодова Нилуфар

Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки

Кощей Бессмертный и Баба-Яга - наиболее яркие сказочные персонажи, производящие неизгладимое впечатление на слушателя, особенно в детской аудитории. Сюжеты, в которых присутствуют эти образы, всегда заставляют сопереживать главному герою - Ивану-царевичу, беспокоиться за его судьбу, так как его противник силен, могуществен и, как кажется, неуязвим.

Если обратиться к истокам изучения образа Бабы-Яги в русской фольклористике, следует отметить, что вклад в изучение этого образа первыми внесли, наверное, А. Афанасьев и А. Потебня. А. А. Потебня отмечал связь образа Баба-Яги с природой. Двойственная природа Бабы-Яги, по мнению всех фольклористов, в фольклоре связана, во-первых, с образом хозяйки леса, которую надо задобрить, во-вторых, с образом злобного существа.

Образу Бабы-Яги больше других исследователей уделил внимание В. Я. Пропп в книге «Исторические корни волшебной сказки». Как отмечает исследователь, «Яга очень трудный для анализа персонаж. Ее образ складывается из ряда деталей. Эти детали, сложенные вместе из разных сказок, иногда не соответствуют друг другу, несовмещаются, не сливаются в единый образ. В основном сказка знает три разные формы яги. Она знает, например, ягу-дарительницу, к которой приходит герой. Она его выпрашивает, от нее он (или героиня) получает коня, богатые дары и т.д. Иной тип - яга-похитительница. Она похищает детей и пытается их изжарить, после чего следует бегство и спасение. Наконец, сказка знает еще ягу-воительницу. Она прилетает к героям в избушку, вырезает у них из спины ремень и пр. Каждый из этих типов имеет свои специфические черты, но, кроме того, есть черты, общие для всех типов. Все это чрезвычайно затрудняет исследование» [8, 36].

Прежде всего, В. Пропп исследует связь Яги с царством мёртвых, что наталкивает исследователя на связь сказочной Бабы-Яги с инициационными обрядами [8,37]. Говоря о постоянных признаках Яги, В. Пропп подчёркивает, что её постоянным «аксессуаром» является лес [8, 40]. Причём, в некоторых сказках, чтобы задержать Ягу, бросают гребень, на месте которого вырастает лес, и через который Яга уже пробраться не может. На основе этого исследователь делает вывод о том, что «сказочный лес, с одной стороны, отражает воспоминание о лесе как о месте, где производился обряд, с другой стороны — как о входе в царство мертвых. Оба представления тесно связаны друг с другом» [8, 41].

Следующий атрибут – избушка на курьих ножках, которая поворачивается к герою «передом», а к лесу – «задом». Причем, как отмечает В. Пропп, «повертывается она, однако, не сама собой. Герой должен заставить ее повернуться, а для этого нужно знать и произнести слово» [8, 42]. «Но отчего же не обойти избушки и не войти с той стороны? Очевидно, этого нельзя. Очевидно, избушка стоит на какой-то такой видимой

или невидимой грани, через которую Иван никак не может перешагнуть. Попасть на эту грань можно только через, сквозь избушки, и избушку нужно повернуть, «чтобы мне зайти и выйти» [8, 42].

«Избушка открытой стороной обращена к тридесyatому царству, закрытой – к царству, доступному Ивану. Вот почему Иван не может обойти избушку, а поворачивает ее. Эта избушка – сторожевая застава. За черту он попадет не раньше, чем будет подвергнут допросу и испытанию, может ли он следовать дальше. Собственно, первое испытание уже выдержано. Иван знал заклинание и сумел подуть на избушку и повернуть ее» [8, 42].

Таким образом, исследователь делает вывод, что избушка открывает вход в царство мёртвых, и останавливается на том, что избушка в сказке могла появиться как атрибут обрядов инициации. А потому В. Пропп пытается найти связь избушки с тотемическими верованиями [8, 45-47]. При этом В. Пропп трактует «курьи ножки» избушки как пережиток тотемизма.

Далее В. Пропп, ссылаясь на разработки Поливки, анализирует такой атрибут Бабы-Яги, как ощущение запаха инородного человека, выраженный восклицаниями «Фу, фу, фу, русским духом пахнет!», и делает вывод о том, что Яга – мертвец, поэтому ей противен запах живого человека [8, 48]. Кроме того, фольклорист, вдумываясь, почему Яга чувствует царевича по запаху, и отталкиваясь от исследований А. Потебни, делает вывод о её слепоте [8, 53-54].

Вывод о «возможной, а не действительной слепоте» Бабы-Яги, сделанный В. Проппом на основе сопоставления этого образа с образами ведьм из фольклора других народов, наталкивает нас на мысль о том, что образ Бабы-Яги вобрал в себя элементы мифов и сказок других народов.

Ещё одна постоянная, повторяющаяся черта Яги, то, что она поит-кормит героя. И это, по мнению исследователя, особого рода еда, необходимая человеку, собирающемуся пробраться на тот свет: «Изложенные здесь материалы и соображения приводят нас к результату, что мотив угощения героя Ягой на его пути в три десятое царство сложился на основе представления о волшебной пище, принимаемой умершим на его пути в потусторонний мир» [8, 51].

Говоря об облике Яги, В. Пропп выделяет два её типа – это Яга, лежащая на печи, и Яга, прилетающая в ступе [8, 52]. Анализируя описание Яги лежащей, В. Пропп делает вывод, что Яга русских сказок не является великаном, что, наоборот, это её избушка мала, потому что Баба-Яга занимает всё её пространство. Из всего этого, по мысли фольклориста, следует, что «Яга напоминает собой труп, труп в тесном гробу или в специальной клетушке, где хоронят или оставляют умирать. Она — мертвец» [8, 52]. Исходя из этого, В. Пропп вполне справедливо объясняет и костеность Бабы-Яги.

Особое внимание В. Пропп обращает на ярко выраженные в сказках женские физиологические особенности – преувеличенные размеры груди, сопли, висающие через порог, нос, вросший в потолок. Из всего этого фольклорист делает вывод о том, что «Яга снабжена всеми признаками материнства. Но вместе с тем она не знает брачной жизни. Она всегда старуха; причем старуха безмужняя» [8, 57]. Значит, отмечает исследователь, «Яга — мать не людей, она — мать и хозяйка зверей, притом зверей лесных. Яга представляет стадию, когда плодородие мыслилось через женщину без участия мужчин. Гипертрофия материнских органов не соответствует никаким супружеским функциям. Может быть, именно потому она всегда старуха. Являясь олицетворением пола, она не живет жизнью пола. Она уже только мать, но не супруга

ни в настоящем, ни в прошлом. Правда, в сказке она нигде не названа матерью зверей. Зато она имеет над ними неограниченную власть» [8, 57].

Из этих размышлений В. Пропп исследователи делают вывод о том, что истоки образа Бабы-Яги – в эпохе матриархата, в то время, когда господствовали тотемические представления, и даже сама смерть могла представляться в животном облике. То, что Баба-Яга выполняет функции охранительницы царства мертвых, проводника в мир мёртвых, даёт фольклористу право утверждать, что «образ яги восходит к тотемному предку по женской линии. Впоследствии родоначальство и власть переходят к мужчине. Именно как предок яга связана с очагом. Она «руками уголья гребет» [9, 178]; «На печке лежит» [2, 137]; «Языком сажу загребаёт» [1, 150]. «Сама лежит на лавке, а зубы на печи» [1, 103]. Очаг появляется в истории вместе с культом предка мужчины. Очаг, собственно, не вяжется с ягой-женщиной, но вяжется с родоначальницей-женщиной. Очаг как родовой (мужской) признак переносится на образ яги. Поэтому ей приписываются всяческие атрибуты женского характера, связанные не столько с очагом, сколько с кухней: кочерга, метла, помело; отсюда связь с другими аксессуарами кухни — с пестом, толкачом и т. д.» [8, 59]. С очагом и сжиганием Бабой-Ягой в печи детей или героя В. Пропп также связывает обряды инициации [8, 77-79]: «...сказка, наряду с сохранением архаических форм сжигания, приводящего к приобретению способностей, нужных охотнику-вождю, сохранила противоположное понимание сжигания как ужаса, который счастливо избегается» [8, 81].

Связывая образ Яги с обрядами инициации, В. Пропп задаётся вопросом, почему с этим обрядом связана именно женщина: «В тех материалах, которые здесь были сопоставлены, есть одно несоответствие. По всему ходу сравнения видно, что яга по совокупности ее свойств и функций в сказке должна бы соответствовать той фигуре или той маске, перед лицом которой попадает посвящаемый. Между тем из материалов, которые здесь были приведены, не видно, чтобы лицо, совершавшее обряд, мыслилось или представляло собой женщину» [8, 86]. Далее, на основе анализа Пропп делает вывод о том, что это то же явление, присущее матриархату [8, 87]. Фольклорист усматривает здесь травестизм и утверждает: «Нам важен травестизм не как таковой, но он важен как фактор, объясняющий женскую природу яги и наличие в сказке мужского эквивалента к ней. Учитель-лесовик историчен, женщина, старуха, мать, хозяйка, дарительница волшебных свойств — доисторична, чрезвычайно архаична, но по рудиментам прослеживается в обрядовых материалах. Яга по той же причине женщина, по которой и сибирский шаман часто представляется женщиной, гермафродитом или мужчиной с женскими атрибутами в костюме» [8, 88].

Ещё один часто встречающийся атрибут Яги – дарение герою коня, В. Пропп рассматривает в сопоставлении с греческой, египетской мифологиями, но смысл дарения так и не раскрывает.

Ограниченность исследования В. Проппа состоит в том, на наш взгляд, что он не сопоставил русскую Ягу со сказочными и мифическими образами, например, других европейских народов. Как отмечают современные исследователи, «Баба Яга – персонаж многих сказок – словацких – под именем Ежибабы (Енжибабы), в чешских Ягабабы (Янгабабы). У сербов, хорватов, словенцев, македонцев, черногорцев мы также можем встретить Бабу Рогу, Бабу Егу, Гвоздензубу. У болгар – Баба Яга – это Горная мать, у румын – Мамападуреи, живет в избушке на курьих ножках – в переводе – лесная мама, у венгров – Васорру баба – старая женщина с длинным носом до колен, в литовской – Рагана. Примеры можно продолжить не только в Европе, но и в других странах Африки,

Азии, Южной Америки. Столь же популярна Бобе Гав еврейских народных сказках, «родственница» Бабы Яги» [6, 24].

В. Пропп обращает внимание на другой мотив, связанный с Бабой-Ягой, а именно похищение ею детей, и связывает это опять-таки с обрядами инициации.

Таким образом, после тщательно проведенного исследования, В. Я. Пропп делает вывод, что собранные им «чёрточки» Бабы-Яги собрать воедино не так-то просто. Ошибкой В. Проппа, на наш взгляд, было то, что он пытался вывести представление о Бабе-Яге только из обрядов посвящений, объяснить её гипертрофированный и гротескный вид из смены матриархата патриархатом: «...сюжет создан не при том укладе, который создал обряд, а при укладе, пришедшем ему на смену и превратившем святое и страшное в полугероический, полукомический гротеск». [8, 90]

Несмотря на некоторую ограниченность исследования В.Проппа, его изыскания послужили основой для многих последующих научных работ. Однако последующие ученые, так или иначе, основывали свои исследования на разработках В.Проппа и дальше его изысканий не пошли.

Так, например, прежде чем приступить к анализу образа Бабы-Яги, исследователь В.П. Аникин отмечает, что в русском фольклоре к числу древнейших образов принадлежат образы женщины-помощницы, чаровницы и колдуньи. Баба-Яга названа им «зловещей старухой», «которая, однако, оказывается весьма заботливой и внимательной к герою» [1, 114]. Исследователь отмечает, что Баба-Яга встречается не во всех сказках. В качестве примера он приводит сказки типа «Ивашка и ведьма», «Мачеха и падчерица», «Братец и сестрица», «Чудесные дети», «Три царства». «Кощеева смерть в яйце», «Два брата», «Чудесное бегство», «Муж ищет исчезнувшую или похищенную жену», «Красавица-жена», «Молодильные яблоки» [1, 114].

Говоря о том, что Баба-Яга может в некоторых сказках выполнять функции других героев, В.П. Аникин следующим образом определяет роль Яги в сказках: «Она живет в дремучем лесу в диковинной избушке на курьих ножках. По чудесному заклятию «Стань к лесу задом, а ко мне передом» избушка поворачивается к герою, и он входит в это странное жилище. Баба Яга встречает смельчака неизменным традиционным ворчанием и пофыркиванием: «Фу-фу-фу! Прежде русского духа слыхом не слыхано, видом не видано; нынче русский дух на ложку садится, сам в рот катится» [1, 116].

Отталкиваясь от изысканий В. Я. Проппа, он подтверждает предположение Проппа о том, что Баба-Яга – это мертвец. «Она лежит поперек своей избы «из угла в угол, нос в потолок врос». Изба тесна Яге, в ней она как в гробу. Что Яга — покойник, говорит и ее костеность. Баба Яга — слепая: она не видит героя, а чувствует его по запаху» [1, 116]. Кроме того, В.Аникин подчёркивает: «в ней чудовищные физиологические особенности ее пола — это женщина с огромными грудями».

Далее В.Аникин отмечает, что Яга является повелительницей зверей: «Вышла старуха на крыльцо, крикнула громким голосом — и вдруг, откуда только взялись, — набежали всякие звери, налетели всякие птицы». Верно служат Бабе Яге серые волки, гуси-лебеди, рыбы и гады» [1, 116].

Исходя из этого, В.Аникин делает вывод о том, что перечисленные им черты «позволяют думать, что в Яге люди видели предка по женской линии, обитавшего за той гранью, которая отделяет живых людей от мертвых. Культ предков по женской линии тесно соприкасался с тотемизмом и культом природы. Этим и объясняется особая власть старухи над живым миром природы, да и в ней самой много черт от животного. В некоторых сказках Ягу заменяет козел, медведь, сорока. Сама Яга

обладает способностью обращаться в разных птиц и зверей. Близость Яги к мифическим образам владык мира природы объясняет и особый характер ее избушки на курьих ножках. Изба, напоминающая своей теснотой гроб, едва ли не свидетельство поздней поэтической разработки древнего обычая хоронить покойников на деревьях или на помосте (так называемое воздушное погребение)» [1, 116].

Говоря о древнейшей основе образа Яги, В. Аникин ссылается на работу К.Д. Лаушкина «Баба Яга и одноногие боги (К вопросу о происхождении образа». Фольклор и этнография. Л., 1970, С. 181-186) и отмечает, что «с развитием культа предков, знаменующего победу патриархального строя, на образ Яги были перенесены черты, присущие семейным духам-покровителям. Развитие семейной общины во времена патриархального строя привело к возникновению культа домашнего очага. Ягу народное сознание стало связывать с кухней, очагом. Сказки говорят, что Яга возлежит «на печи, на девятом кирпичи», разъезжает по белу свету в ступе или на помеле, пестом подпирается. Упоминается в сказке и о кочерге, толкаче, метле и других предметах, обычных на кухне» [1, 117-118].

В.Аникин также подчёркивает, что сказочная Яга внушает отвращение и ужас: «Такое отношение к Яге появилось на стадии сокрушения матриархальных понятий, в эпоху утверждения патриархального строя. В мифологических представлениях людей произошел переворот, по-своему отразивший реальное падение матриархального родового строя. Некогда уважаемое существо было сведено со своего высокого места в иерархии почитаемых сверхъестественных существ. Прежде почтительное отношение к Яге сохранилось лишь в образе безыменной старухи-задворенки. Герои чтут ее, вежливо кланяясь при встрече. Старуха остается довольной и помогает тем, кто просит ее совета. Эта главная и едва ли не исконная часть некогда единого образа. Под влиянием социальных причин образ расщепился: у Яги появился двойник, отличающийся от нее только тем, что на него не распространилось осуждение» [1, 118]. Поэтому, считает исследователь, «в большинстве древних сказок Яга принимает на себя роль дарительницы какого-либо чудесного предмета, дает мудрый совет-наставление, как вести себя герою в предстоящих тяжелых испытаниях» и, ссылаясь на работу Н.В. Новикова под названием «Образы восточнославянской волшебной сказки», отмечает, что «только в трети сказочных текстов Яга «зафиксирована» в этой «положительной роли». В основном же она выступает «противником и гонителем героев» [1, 118]. При этом В.Аникин категорично утверждает, что «отрицательные черты не были изначальным свойством образа Бабы Яги».

Перечисляя предметы, которые Яга может передать герою, - клубок, который катится и ведет к цели, чудесного коня, на котором он в мгновение ока покрывает тысячеверстные расстояния и достигает незнаемого и неведомого тридевятого царства, полотенце, которым лишь стоит махнуть —и явится перед тобой диковинный мост, В.Аникин считает, что «за предметами, которые дарит Яга, и за ее советами, как вести себя герою, стоит авторитет древней обрядовой магии, прибегая к помощи которой человек хотел быть сильным и могучим» [1, 119].

Но В.П. Аникин не забывает и о том, что в некоторых сказках Яга «наделена чертами людоедки — похитительницы детей («Терешечка», «Гуси-лебеди»), чертами злой и коварной воительницы, беспощадной к своим жертвам («Медведко, Усыня, Горыня и Дубыня богатыри»). Эта новая роль Бабы Яги — результат переосмысления образа после социальных изменений в обществе, сопровождавшихся разложением родового строя. Позднее образ Бабы Яги оброс чертами средневековых ведьм. Такую

Бабу Ягу знают из поздних сказок. В них, как правило, происходит наказание и расправа с Ягой» [1, 119].

Определяет В. Аникин и «географическое положение» места жительства Яги – тридевятое царство, лесная опушка, за которой «одна крошечная тьма, ничего не видно», то есть царство смерти.

А. В. Чернышов в статье «Архетипы древности в русской культурной традиции» (2010) одним из таких архетипов считает образ Бабы Яги и отмечает, что архетип Бабы-яги, «мудрой (вещей) старухи», распространенный в русских народных сказках, следует отличать от бабы-яги (ягой-бабы), являющейся воплощением архетипа Матери (Мачехи) [10, 355].

Далее он повторяет хрестоматийное мнение о том, что «Баба-яга – носительница не только мудрости, но и власти, которая дается ей знанием. У нее имеются не только волшебные предметы, которыми она снабжает героя, ей повинуются волшебные животные», и отмечает, что «в пространстве архетипов русской культуры архетип Бабы-яги следует относить к группе архетипов Возвращения / Королевского двора и идентифицировать с архетипом МУДРОСТИ» [10, 355].

Так же, как и В. Пропп, современные исследователи ставят Бабу-Ягу в один ряд с древнейшими богинями, однако, в отличие от В. Проппа, пытаются выяснить смысл некоторых атрибутов Яги – клубков, ниток, помела: «Как правило, с образом Бабы Яги связаны гребень, полотенце, веретена, клубки и нитки. Ткать – это женское занятие. Во многих сказках, и русских, и румынских, и сербских, старухи ткнут полотно для рубах парней, отправляющихся на войну, чтобы сделать их неуязвимыми от ранений. Столь же важно для Бабы Яги помело.

Она на нем летает, замечает свои следы. Уборка квартиры – это важный экзамен, который сдает девушка, оказавшись во владениях Бабы Яги.

В Мексике существуют торжества, связанные с культом богине земли Тетео Иннан, использующие именно метлу. Цель таких ритуалов – изгнать болезни и беды» [6, 23-24].

Однако некоторые современные исследователи утверждают, что «Баба Яга во многих народных сказках сидит на яйцах в гнезде на дереве в избушке на курьих ножках» [6, 24], что даёт основание писателям создавать новые интерпретации этого образа. Например, костеность Яги, объяснённую В. Проппом связью с тотемическими верованиями, объясняют так: «В. Пропп объяснил давно, почему Баба Яга – костяная нога. Связывал он это с тем, что она воплощала переход от животного к человеку, так как во многих сказках в избушке вместо Бабы Яги лежит козел или медведь. Современные ходунки для пожилых людей (в романе «Баба Яга снесла яичко» с такими ходунками ходит героиня Пупа, а ее подруга Кукла – с большими ступнями) и есть олицетворение костяной или железной ноги Бабы Яги. Длинный и тонкий нос – одна из примет Бабы Яги. Это бывший птичий клюв. При этом нос – символ проницательности и остроты ума.

Неслучайно именно первой массовой пластической операцией в косметологии стала попытка изменить форму носа» [6, 24].

Л.П. Ковальчук в статье «Концептуальная интеграция смешанного пространства «Баба-Яга» в сказочном дискурсе» (2011) и статье, в некоторой степени повторяющей предыдущую, – «Особенности интеграции антропоморфных блендов в русском сказочном дискурсе» (2014), отмечает, что «женский образ БАБЫ-ЯГИ связан с матриархальными представлениями об устройстве социального мира, когда главой

(старейшиной) общества была женщина достаточного возраста, способная отстоять свое место в обществе физически и поучать всех остальных, т.е. баба» [4, 35]. Кроме того, по утверждению Л. Ковальчук, «во времена принятия славянами христианского вероисповедания старые языческие божества подверглись гонению, им стали придаваться злые, демонические черты, уродливость внешнего вида и характера, злые намерения. Так, образ БАБЫ-ЯГИ в фольклоре стал восприниматься двойственно. Амбивалентность ее восприятия связана, во-первых, с образом хозяйки леса, которую надо задобрить, во-вторых, с образом злобного существа, сажающего детей на лопату для жарки. Последнее толкование исходит из функции жриц проводить подростков через обряд инициации» [4, 35].

Развивая далее идеи В.Проппа о связи образа бабы-Яги с обрядами инициации, исследователь подчеркивает, что «в результате изменения социального устройства жрицы стали уходить в леса, где продолжали свою деятельность. Они следили за тем, чтобы мужчина умел охотиться, пасти скот, делать оружие и знать основы супружеского бытия. Неслучайно во многих сказках Баба-Яга предлагает герою взять в жены свою дочь или разделить с ней ложе, как в сказке «Князь Данила Говорила», что, вероятно, является частью обряда инициации.

На наш взгляд, заслуживает внимание историческое свидетельство о Бабе-Яге, приведённое, но не проанализированное Л. Бекрешевой: «Первым письменным источником о Бабе Яге служат записи Джайлса Флетчера «О государстве русском» (*Of the Russe Common Wealth*. London: Thomas Charde, 1591). В главе «О пермяках, самоедах и лопарях» Флетчер пишет: «Яга-баба, о которой случалось мне читать в некоторых писаниях этой страны, то она есть кумир в виде старухи, дающей на вопросы жреца прорицательные ответы об успехе предприятия или о будущем» [2, 31].

Далее Л. Бекрешева приводит версию о связи Бабы-Яги с богиней Макошь, мнение М. Безлюдовой, расшифровывающей образ Бабы-Яги через «значение букв в старославянской азбуке», чтобы подчеркнуть «учительные» функции Бабы-Яги» [2, 31].

Ссылаясь на А. Афанасьева, Л. Бекрешева объясняет суть Яги-покойницы, но не обращает никакого внимания на приведённую цитату о том, что в древности «небольшие срубы с прахом покойника» располагали так, чтобы вход в них был в противоположной от поселения людей стороны [2, 31].

Также, повторяя мысль В. Проппа о связи Яги с обрядами инициации, Л.Бекрешева заключает, что уродливость Яги связана именно с этим: «Безусловно, как подростки, так и их матери, испытывали естественный страх перед обрядом, что придавало зловещую окраску образу Яги, выступающей в роли учителя и строгого экзаменатора. Но последующие блага, получаемые посвящёнными, всё-таки подчёркивали и позитивную роль наставницы, что и придавало образу противоречивость» [2, 32-33].

О.Е. Соляник в статье «Баба-Яга в русской народной волшебной сказке. Этимология слова Яга» (2018) рассматривает образ Бабы-яги как духа смерти, приводит её отличительные черты, даёт понятие обряда инициации, анализирует понятие «яга» и раскрывает этимологию данного слова.

Исходя из пересказа уже широко известной информации, изложенной в книге В.Я. Проппа «Исторические корни волшебной сказки», О.Е. Соляник утверждает, что «олицетворением смерти и одновременно её властительницей выступает Баба-яга – очень древний персонаж, уходящий своими корнями в эпоху матриархата и поклонения людей женскому предку-тотему» [9, 104-105].

Этимология слова «Яга», предлагаемая автором статьи, не новая. Автор ссылается на этимологию Ю.С. Степанова, который праславянское Яга расшифровывает как «персонифицированное 'удушье, кошмар'» [9, 105].

Исходя из исследования того же Ю.Степанова, автор делает вывод о том, что «образ «избушки на курьих ножках» также соотносим с обрядом инициации, так как подобным образом выглядели ритуальные жилища, в которых проводили время молодые люди в период совершения обряда. Пройдя через все испытания, они перерождались в новом качестве. Их возвращение после инициации означало второе рождение, «воскрешение» человека (в данном случае — взрослого, полноправного члена коллектива)» [9, 105]. В результате цель статьи – внести некоторую новизну – также не достигнута.

В статье К.М. Минуллина и И.Г. Закировой «Образ старухи Убырлы в татарских волшебных сказках» (2019) рассматривается образ Старухи Убырлы (Убырлыкарчык), также, как и образ Яги, мало исследованный в татарской фольклористике. Старуха Убырлы называется исследователями сложным и противоречивым персонажем, в некоторой степени напоминающей Бабу-ягу. Как указывают К.Минуллин и И.Закирова, в татарских волшебных сказках Старуха Убырлы представлена в четырех ипостасях: помощницей героя; обладательницей огня; колдуньей или ведуньей; волком-оборотнем. Противоречивость и многогранность образа объясняется в ходе исследования и в аннотации к статье тем, что он «формировался в течение долгого времени и впитал в себя элементы из разных источников, начиная с древних мифов и заканчивая более поздними сказками, быличками и поверьями» [7, 81].

В этой связи следует отметить, что анализ образа Старухи Убырлы указанные исследователи проводят, отталкиваясь от исследования В.Я.Проппа и образа Бабы-Яги. На наш же взгляд, сложность и многомерность образа русской сказочной Яги как раз может быть объяснена и влиянием татарской мифологии и фольклора в том числе на русские сказочные традиции. На эту мысль наталкивает тот факт, что Убыр-Старуха живёт в избушке, в безлюдном месте. К ней может попасть татарин, сбившийся с пути, потерявший и ищущий что-то, а потому пытающийся найти эту старуху самостоятельно. Убыр-Старуха может быть и доброй, и злой [7, 82].

Она так же, как и Баба-Яга, колдунья, наделена магическими знаниями, даёт герою советы, указывает путь, даёт герою отдохнуть. Она может встретиться герою, пустившемуся в путь в поисках девушки, похищенной Дивом, и так же воспринимается как «хранительница границы между двумя мирами» [7, 83], помогающая герою преодолеть эту границу. Она так же может быть людоедкой, обладательницей огня, может убивать женщин, высасывая у них кровь. Кроме того, по утверждению исследователей, «в татарских сказках Старуха Убырлы приходит на помощь только к тем героям, которые относятся к ней как к женщине почтенного возраста и, несомненно, достойной уважения» [7, 83].

Все вышеперечисленные признаки татарской сказочной героини наталкивают на мысль о том, что мы имеем дело с обратным влиянием: не славянская Баба-Яга повлияла на образ Бабы-Яги, а Старуха Убырлы стала в некоторых русских сказках прообразом Бабы-Яги и выполняемым ею функциям.

Факт влияния стал возможен благодаря тому, что образы анализируемых старух в некоторой степени типологически схожи по мифопоэтическим функциям. Подтверждением нашей гипотезы служит высказывание К.Минуллина и И.Закировой о том, почему Убырлы в фольклоре показана отрицательно: «У татарского народа

отношение не только к колдунам, но и даже к тем, кто к ним обращается, крайне отрицательное. Их обвиняют во всех несчастьях, воспринимают источником зла» [7, 83].

Таким образом, исследование показало, что вопрос о происхождении образа Бабы-Яги в русском фольклоре так и остаётся открытым, ждущим своего исследователя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин В.П. Русская народная сказка: пособие для учителей./ В.П. Аникин. –М.: Просвещение, 1977. – 208 с.
2. Бекрешева Л.А. Баба-Яга – сакральный образ русских сказок./Л. А. Бекрешева // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология: сборник статей по материалам междунар. науч. практ. конф. –2017. –№9 (11). –М.: Изд. «МЦНО». – С.28-33.
3. Ковальчук Л.П. Концептуальная интеграция смешанного пространства «Баба-Яга» в сказочном дискурсе. / Л. П. Ковальчук // Вопросы когнитивной лингвистики. –2011. – №3(028). – С. 33-39.
4. Ковальчук Л.П. Особенности интеграции антропоморфных блендов в русском сказочном дискурсе. / Л.П. Ковальчук // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Выпуск88. – 2014. – №6(335). – С. 54-60.
5. Кретов А.А. Составные номинации в русских народных сказках. / А.А. Кретов // Народная культура и проблемы её изучения: сборник статей. Материалы научной региональной конференции 2014 г.– Воронеж, 2015. – С. 171-264.
6. Махлина С.Т. Образ Бабы-Яги в межкультурной коммуникации. / С.Т. Махлина // Вестник СПбГУКИ. – 2016. – №1(26). – С. 21-25.
7. Минуллин К.М. Закирова И.Г. Образ старухи Убырлы в татарских волшебных сказках. / К.М. Минуллин // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Том 12. –Выпуск 9. –Тамбов: Грамота, 2019. – С. 81-84.
8. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. / В.Я. Пропп.–Л., 1986.
9. Соляник О. Е. Баба-яга в русской народной волшебной сказке. Этимология слова «яга». / О. Е. Соляник // Гуманитарная парадигма. –2018. – № 3. – С. 103–107.
10. Чернышов А.В. Архетипы древности в русской культурной традиции. /А.В. Чернышов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – №1 . – С. 349-356.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОБРАЗА БАБЫ-ЯГИ В РУССКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ

В статье делается обзор научных работ, в которых изучается фольклорный образ Бабы-Яги. Автор рассматриваются истоки происхождения образа, его специфика его отражения в русских народных сказках, мифопоэтическая сущность. Также в данной статье рассматривается двойственность образа Бабы-Яги, её связи с природой и атрибуты, которые она использует для своих целей. Образ Бабы-Яги начали изучать А.А. Афанасьев и А.А. Потебня. Но больше других исследователей уделил своё внимание к изучению образа Бабы-Яги В. Я. Пропп в книге «Исторические корни волшебной сказки».

Ключевые слова: фольклор, сказка, Баба-Яга, фольклорный образ, мифопоэтика.

**ОИД БАМАСЪАЛАИ ОМУӢЗИШИ ОБРАЗИ БАБА-ЯГА ДАР
ФОЛКЛОРШИНОСИИ РУС**

Дар мақола корҳои илмӣ, ки симои фолклори Баба Ягаро меомӯзанд, баррасӣ мешаванд. Муаллиф сарчашмаҳои пайдоиши образ, хусусияти тасвири онро дар афсонаҳои халқии рус омӯхта, моҳияти бунёди онро мифопоэтикӣ арзёбӣ кардааст. Дар ин мақола инчунин масъалаҳои дугунагии шахсияти образи Баба Яга, робитаи ӯ бо табиат ва аломатҳое, ки вай барои мақсадҳои худ истифода мебарад, баррасӣ мешаванд. Образи Баба Яга бори аввал аз ҷониби муҳаққиқон А. Афанасьев ва А. А. Потебня таҳқиқ шудааст. Аммо бештар аз дигар муҳаққиқон В. Я. Пропп дар китоби «Решаҳои таърихии афсона» дар омӯзиши симои Баба Яга саҳми арзанда гузоштааст.

Калидвожаҳо: фолклор, афсона, Баба Яга, образи мардумӣ, мифопоэтика.

**TO THE QUESTION OF STUDYING THE IMAGE OF BABA YAGA IN RUSSIAN
FOLKLORISTICS**

This article deals with reviews scientific works that dedicated to the folklore image of Baba Yaga. The author researches the origins of the origin of the image, its specificity of reflection in Russian folk tales, mythopoetic essence. This article also contains information about duality of the image of Baba Yaga, her connection with nature and the attributes that she uses for her own purposes. The image of Baba Yaga began to be studied by A.A. Afanasiev and A.A. Potebnya. But V.Ya. Propp, in the book "The Historical Roots of a Fairy Tale" paid much attention to the study of the image of Baba Yaga than other researchers

Key words: folklore, fairy tales, Baba Yaga, folk image, mythopoetics.

Маълумот дар бораи муллиф: **Ҳақдодова Нилуфар** – ходими хурди илмӣи шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ, E-mail: lilofar.30@mail.ru

Сведения об авторе: **Ҳақдодова Нилуфар** – младший научный сотрудник отдела лексикологии и терминологии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки ИАНТ, E-mail: lilofar.30@mail.ru

About the author: **Haqdodova Nilufar** – Junior Researcher in the Department of Lexicology and Terminology of Institute of Language and Literature named after Rudaki, NIST, E-mail: lilofar.30@mail.ru

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳаммияти илмию амалии худ қобили тавачҷуш бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2 см, аз чап 3 см ва рост – 1 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишонии ҷойи зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошанд, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола – 1 саҳифа;
- ахбор – 8 саҳифа, натиҷаи он – 0,5 саҳифа;
- тақриз – 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ – 4 саҳифа.

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон навишта шавад ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда шавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни, С. Кулӣёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.

2. Пугачев, В.П., Соловьев, И.Ю. Введение в политологию: учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ, С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 12 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое 3 см и правое – 1 см. Размер абзацного отступа – 1,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия – 4 страницы;
- хроника научной жизни – 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Татжикгосиздат., 1958. – Т. 1. – 555 с.

4. Пугачев, В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»; **Тел.:** (+992 37) 221-22-40.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность»; **Тел.:** (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мҷ.

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature"; Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мҷ

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED
AFTER RUDAKI

2022

№ 1

Established in 2010
published quarterly

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdurahmon ABDUMANNONOV,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Olim BUKHORIEV

Editorial team:

B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)

M. Mulloahmad (Corres. mem of the NAST)

Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)

Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)

Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)

Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)

P. Jamshed (d.ph.s., professor)

T. Mardon (d.ph.s.)

Shodimuhammad Sufizoda (d.ph.s.)

Sayfiddin Mirzoev (c.ph.s.)

Shamsiddin Muhammadiev (c.ph.s.)

Abdulamin Majnunov (c.ph.s.)

Anzurat Malikzod (c.ph.s.)

Shervonsho Alamshoev (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-11-70;

Ham web-site: <https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/мч- 97

International iditorial colleague: Francis Richard (France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh (India), Alexander Heizer (Germany), Sadri Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2022

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

Ба матбаа супорида шуд 26.08.2022
Барои нашр имзо шуд 01.09.2022
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 13,7. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №139.

МН «Дониш»

Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.